

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 08
Issue: 2

Spring 2025

e-ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

ii-iii	Dergi Hakkında (About Journal)
iv	Editör Ekibi (Editorial Team)
v	Alan Editörleri (Subject Editorial Board)
vi	Yayın Kurulu (Editorial Board)
vii	Bilim ve Danışma Kurulu (Science and Advisory Board)

Araştırma Makaleleri / Research Articles

95-106	<i>European Climate Policy Impact on Rural Tourism in Bulgaria</i> Georgi ALEKSIEV, Violetka ZHELEVA
107-123	<i>İncel Kültürü: Toksik Maskülenitenin Dijital Yüzü</i> <i>Incel Culture: The Digital Face of Toxic Masculinity</i> Şeyma Olcay KAPLAN, Gülistan AVŞAR
124-141	<i>Neo-Malthusyen Yaklaşım'ın Seçili Latin Amerika Ülkeleri Üzerinde Panel ARDL Yöntemi ile İncelenmesi</i> <i>Analysis Of The Neo-Malthusian Approach On Selected Latin American Countries Using The Panel ARDL Method</i> Fazıl KAYIKÇI, Arda ALTAY
142-159	<i>Bankacılık 5.0 ve Türk Bankacılık Sektöründe Değişen Dinamikler</i> <i>Banking 5.0 and The Changing Dynamics in Turkish Banking Sector</i> Zeyno KONCA
160-178	<i>Kassym Jomart Tokayev'in Cumhurbaşkanlığı Geçiş Dönemi ve Türkiye- Kazakistan İlişkilerine Etkisi</i> <i>The Transition Period of Kassym Jomart Tokayev's Presidency and Its Impact on Türkiye- Kazakhstan Relations</i> Resul YALÇIN
179-191	<i>Ekonomik Birim Olarak Aile Kurumunun Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi</i> <i>Evaluation of the Family Institution as an Economic Unit within the Framework of Sustainable Development Goals</i> Fehime GÜNBEGİ
192-231	<i>Türk Yönetici Yetiştirme Geleneğine Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi ve Kuramsal Bir Model Önerisi</i> <i>Training of Senior Public Administrators According to the Turkish Administrator Training Tradition and a Theoretical Model Proposal</i> Soner ÜNAL, Hamza ATEŞ

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

Dergi Hakkında

Dergi Adı	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Yayın Aralığı	: Yılda 4 Sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)
Dergi Web Sitesi	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
Yayın Başlangıç	: 15.04.2018
Baş Editör	: Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
İmtiyaz Sahibi / Yayımcı	: Doç. Dr. Onur OĞUZ
Yayımlandığı Ülke	: Türkiye
Yayın Modeli	: Açık Erişim
Yayın İçeriği	: Web of Science Core Collection tarafından yapılan sınıflandırma kapsamındaki Sosyal Bilimler, Sanat ve İnsani Bilimler alanındaki seçilmiş bilim dallarında akademik yaklaşımla üretilmiş özgün çalışmalar
Okur Kitlesi	: Akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar.
Yayın Dili	: Türkçe ve İngilizce
Hakkında	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), yılda dört defa yayımlanan, uluslararası, çift taraflı kör hakemlik sistemini benimsemiş, açık erişimli, bilimsel ve akademik bir dergidir. IJEPHSS, araştırma ve yayın etiğini önemsemektedir ve etik kurallara uygun şekilde çalışmalara yer vermektedir. IJEPHSS açık erişimin etkili bir şekilde çalışması için lisanslama yoluyla kullanıcı haklarının ve telif hakkı sahipliğinin açık olması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle yayımlanan makaleler, Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır. IJEPHSS’de yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. Yayımlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır. IJEPHSS’e gönderilen makaleler iThenticate programı kullanılarak benzerlik taramasından geçirilmektedir. Tüm çalışmalarda benzerlik oranının %20’den az olması şartı aranmaktadır.
Ücret Politikası	: IJEPHSS, ücretli bir dergidir. Yükseköğretim Kurulu’nun 07.03.2019 tarihli Genel Kurulunda alınan karar gereği, makalelerin kabul ya da red durumuna bakılmaksızın ücret alınmaktadır. Bu ücret ön değerlendirme, editörlük inceleme, dil kontrolü hizmeti, sekreterlik, yazım imla, mizanpaj, kontrol, yayınlama vb nedenlerden dolayı talep edilmektedir. Hakemlik ücrete tabi değildir. IJEPHSS, yazarlara, hakemlere, editörlere ve yayın kuruluna herhangi bir ücret ödememektedir. Bununla birlikte IJEPHSS’de yayımlanan makalelerin okunması ve indirilmesi ücretsizdir. Ücret politikasına yönelik güncel bilgiler dergimizin internet sitesinde yer almaktadır.
Arşiv Politikası	: IJEPHSS Baş-Editörü, yayımlanan materyalin güvenli bir şekilde arşivlenmesini sağlar. IJEPHSS yayınladığı makaleleri açık erişim esasına göre yazar(lar)ın herhangi bir işlem yapmasına gerek olmaksızın elektronik arşivlere gönderir ve tam erişime açık hale getirir. Arşivleme ve veri dağıtım politikası ile ilgili detaylı bilgiler dergi web sitesinde yer almaktadır.
Hakemlik Türü	: Çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır.
İnceleme Süresi	: Ortalama 8 hafta
İntihal Kontrolü	: iThenticate programı aracılığıyla yapılmaktadır. Benzerlik oranının %20’nin altında olması beklenmektedir.

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

About Journal

Journal's Title	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Publishing Period	: Quarterly (January, April, July, October)
Journal's Web Sites	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
First Publishing Date	: 15.04.2018
Editor-in-Chief	: Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Concession Holder/ Publisher:	Assoc. Prof. Dr. Onur OĞUZ
Country	: Türkiye
Publishing Model	: Open Access
Subjects	: Original studies produced with an academic approach in selected subjects in the field of Social Sciences, Arts and Humanities within the scope of the classification made by the Web of Science Core Collection
Readership	: Academics, researchers, professionals, students and the relevant institutes and organizations
Publishing Languages	: Turkish and English
About	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), is a double anonymous peer reviewed, open access e-journal which is published quarterly (January-April-July-October) IJEPHSS cares about research and publication ethics rules and accepts the studies in accordance with ethical rules. IJEPHSS has embraced open access, and non-commercial scientific publishing. Because of that the articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. The copyrights of the works published in the IJEPHSS belong to their authors. All published articles are assigned DOI as the permanent article identifier. IJEPHSS checks for plagiarism in studies submitted for review: Pre-checked articles are scanned for plagiarism using iThenticate software. High similarity rates can cause an article to be rejected before or even after it is accepted. This rate is expected to be less than 20%.
Price Policy	: IJEPHSS is a paid journal. According to Higher Education Council decisions, charges are taken before submission of article. IJEPHSS charges a fee for pre-evaluation, language control service, secretariat, spelling, layout, control, publishing etc. Referee evaluation is free of charge. IJEPHSS does not pay a fee to reviewers, authors, editors or the editorial boards. No fee is charged for downloading and reading. Journal's updated price policy information is announced on the official web site.
Archive Policy	: Editor-in-Chief of IJEPHSS ensures secure archiving of published material. IJEPHSS sends the articles it publishes to electronic archives on an open access basis, without requiring any action from the author(s), and makes them available for full access. Journal's updated archive policy information is announced on the official web site.
Reviewing Type	: Double-Blind Peer-Reviewing
Evaluation Period	: 8 weeks (average)
Plagiarism Checking	: iThenticate. Similarity rate must be under 20%.

EDİTÖR EKİBİ (THE EDITORIAL TEAM)

Baş Editör (Editor-in-Chief)	: Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics hiaydin12@gmail.com ORCID: 0000-0001-6783-4905
Yardımcı Editör (Associate Editor)	: Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics onur@ijephss.com ORCID: 0000-0001-5492-0038
Editör Yardımcıları (Assistant Editors)	: Doç. Dr. Merve Tuncay (Assoc. Prof.) Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Finance and Banking mtuncay@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-2379-1314 Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.) Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat ozgur.kanbir@giresun.edu.tr ORCID: 0000-0001-5696-4077
Dil Editörleri (Language Editors)	: Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.) Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature bcan@atu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9336-7455 Dr. Öğr. Üyesi Emrah Işık (Assist. Prof.) Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures emrah.isik@batman.edu.tr ORCID: 0000-0003-4417-4304
İstatistik Editörü (Statistical Editor)	: Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics mucahit.cayin@batman.edu.tr ORCID: 0000-0002-6470-5531
Hukuk Editörü (Law Editor)	: Dr. Öğr. Üyesi Sadullah Özel (Assist. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations sadullah.ozel@batman.edu.tr ORCID: 0000-0003-4053-873X
Web Editörü (Web Editor)	: Dr. Öğr. Üyesi Aytaç Uğur Yerden (Assist. Prof.) İstanbul Gedik University, Faculty of Engineering, Department of Industrial Engineering aytac.yerden@gedik.edu.tr ORCID: 0000-0002-3886-802X
Ön Kontrol Editörü (Precheck Editor)	: Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics hiaydin12@gmail.com ORCID: 0000-0001-6783-4905 Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate) Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies omerduman6054@gmail.com ORCID: 0000-0001-9570-4171
Sosyal Medya Editörü (Social Media Editor)	: Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate) Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies omerduman6054@gmail.com ORCID: 0000-0001-9570-4171
Etik Editörü (Ethical Editor)	: Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics onur@ijephss.com ORCID: 0000-0001-5492-0038
İndeks Editörü (Indexing Editor)	: Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate)
Sekreterya (Secretaria)	: Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate) Büşra Doğan (Doktorant, PhD Candidate) İmat Şerif (Doktorant, PhD Candidate)

ALAN EDİTORLERİ (SUBJECT EDITORS)

Prof. Dr. Ahmet İlyas

Harran Universtiy, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
ahmetilyas@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9578-9160

Prof. Dr. Ömer Yalçınkaya

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mücahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Şerife Merve Koşaroğlu (Assoc. Prof.)

Sivas Cumhuriyet University, Vocational Highschool of Social Sciences, Türkiye
mkosaroglu@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2563-5753

Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can (Assist. Prof.)

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Türkiye
bcan@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9336-7455

Dr. Öğr. Üyesi Ece Zeybek Yılmaz (Assist. Prof.)

İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Business Administration, Türkiye
ezeybek@gelisim.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6708-9017

Dr. Öğr. Üyesi Emrah Işık (Assist. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures
emrah.isik@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4417-4304

Dr. Öğr. Üyesi Esra İşbilen Duru (Assist. Prof.)

İstanbul Gedik University, Gedik Vocational High School, Department of Banking and Finance, Türkiye
esra.isbilen@gedik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2936-6957

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Halil İbrahim Aydın

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905

Prof. Dr. Ömer Yalçınkaya

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Prof. Dr. Türker Şimşek

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
turker.simsek@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7581-7590

Doç. Dr. Abdullah Kutalmış Yalçın (Assoc. Prof.)

Düzce University, Faculty of Business Administration, Department of International Trade and Financing, Türkiye
kutalmisyalcin@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3176-6749

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mucahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038

Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.)

Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat, Türkiye
ozgur.kanbir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5696-4077

BİLİM VE DANIŞMA KURULU (SCIENCE AND ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Diana Mihaela Țîrcă	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	ABD / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Min Wei	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara University	Türkiye / Türkiye
Prof. Dr. Sandrina Francisca Teixeira	Polytechnic of Porto	Portekiz / Portugal
Doç. Dr. Anukrati Sharma	University of Kota	Hindistan / India
Doç. Dr. Christian Ruggiero	Sapienza University of Rome	İtalya / Italy
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Manuel Vicente Nieto Mengotti	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Doç. Dr. Nazenin Huseynova	Judicial Academy of the Ministry of Justice of Azerbaijan	Azerbaycan / Azerbaijan
Dr. Carmen Gago-Cortés	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Dr. Filip Fidanoski	Universite Cote d’Azur	Fransa / France
Dr. Loredana Ciurlau	"Constantin Brâncuși" University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Dr. Marwa Ben Ghoul	Independent Researcher	Belçika / Belgium
Dr. Marzieh Khakifirooz	Tecnologico de Monterrey	Meksika / Mexico
Dr. Raluca Iorgulescu	Romanian Academy	Romanya / Romania
Dr. Saloomah Tabari	Cardiff University	İngiltere / England
Dr. Seval Özbacı	University of the People	ABD / USA

European Climate Policy Impact on Rural Tourism in Bulgaria

Georgi Aleksiev¹, Violetka Zheleva²

DOI: [10.59445/ijephss.1592291](https://doi.org/10.59445/ijephss.1592291)

Atıf / Cite: Aleksiev, G., Zheleva, V. (2025). European climate policy impact on Rural Tourism in Bulgaria, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(2), 95-106, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1592291>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 27.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 21.03.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Abstract

The tourism sector is of a high significance to the Bulgarian economy, as more than 11% of the country's GDP is generated by the sector. The political and macroeconomic developments in Europe in the last few years had a significant impact on the sector, but the impact of climate change has been a rising concern for many tourism operators in Bulgaria. The European Union is involved in creating overarching solutions, that will work for all member states as part of The European Green Deal. Rural communities in Bulgaria face a demographic crisis alongside the climate one, as young people are leaving. Rural tourism has been a viable solution to keep young entrepreneurs in rural areas and have created opportunities for rural communities in Bulgaria. For rural tourism to keep developing a sustainable solution to climate change must be implemented by ways of European policy, as local resources are inefficient to face these problems. The goal of this study is to analyze the impact of European climate policies on the ongoing development of rural tourism in Bulgaria, in its struggle with the impact of climate change on rural communities.

Keywords: European Green Deal, Rural Areas, Sustainability.

JEL Classification: Z32, R51

¹ **Sorumlu Yazar / Corresponding Author,** Doç. Dr. / Assoc. Prof., Trakia University, Faculty of Economics, Department of Management, Bulgaria / *Trakia University, Faculty of Economics, Department of Management, Bulgaria*, georgi.aleksiev@trakia-uni.bg, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1703-080X>

² Dr. Öğr. Üyesi / Asist. Prof., Trakia University, Faculty of Economics, Bulgaria / *Trakia University, Faculty of Economics, Bulgaria*, violetka.zheleva@trakia-uni.bg, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4395-7024>

1. Introduction

European climate policy plays a significant role in shaping the landscape of rural tourism in Bulgaria, presenting both opportunities and challenges. As rural areas increasingly shift their focus toward tourism, European Union (EU) policies aim to promote sustainable practices that align with environmental goals while also benefiting local economies. According to the new national definition (Strategic plan for the development of agriculture and rural areas for the period 2023-2027), a rural area in Bulgaria is defined as a municipality (LAU 1) in which no settlement has a population exceeding 15,000 people. With 215 out of 265 municipalities, or approximately 81%, classified as rural in 2023, this definition highlights the vast geographical spread and economic potential of these regions for tourism-driven growth. The classification of 215 municipalities as rural opens up significant opportunities for the development of sustainable rural tourism in Bulgaria. However, realizing this potential requires a strategic approach that includes investment in infrastructure, protection of local culture and the environment, and effective use of EU resources. If managed well, rural tourism could become a cornerstone of economic resilience and sustainable development in these regions.

2. The Literature Review

Rural tourism in Bulgaria is inherently multifaceted, encompassing a range of activities driven by active local community involvement. It supports sustainable socio-economic development by promoting local traditions, crafts, and agricultural practices, offering financial and social benefits to rural communities.

Rural tourism is the emphasis on community involvement, where local populations actively participate in tourism-related activities, helping to preserve cultural heritage and traditions (Ionuț-Adrian et al., 2024). This form of tourism also plays a crucial role in economic diversification, offering rural communities an opportunity to enhance their agricultural income while creating jobs in related sectors (Evgrafova, 2024; V & M.C., 2023). Moreover, rural tourism showcases the cultural and natural attractions of rural areas, providing visitors with authentic experiences centered on rural life, art, culture, and heritage (Joseph & Varghese, 2023).

Rural tourism in Bulgaria has witnessed a notable increase in popularity since the late 20th century, emerging as a critical driver for the revitalization of rural areas. The sector is considered a key component of the broader rural development strategy, as it contributes to the diversification of economic activities. The European Union (EU) has consistently prioritized the support of rural tourism through various financial instruments, recognizing its potential to foster sustainable economic growth and enhance the socio-economic resilience of rural communities.

Despite the considerable potential of rural tourism to stimulate regional development, its progress has been slower than anticipated. One of the main barriers to its growth is the underdeveloped institutional framework, which limits the ability of local communities to effectively organize, promote, and sustain tourism initiatives (Bozhinova and Georgieva, 2023). Additionally, the financial environment remains suboptimal, with limited access to funding and financial resources for local businesses and entrepreneurs looking to invest in tourism infrastructure and services.

Furthermore, the impact of European climate policies, which increasingly emphasize sustainability and environmental preservation (Houbenova-Delisivkova, 2024), plays a pivotal role in shaping the trajectory of rural tourism in Bulgaria. These policies encourage the adoption of eco-friendly practices and the promotion of climate-resilient tourism models, which can benefit rural areas by enhancing their attractiveness as eco-tourism destinations. However, the implementation of these policies often presents challenges, particularly in regions with limited capacity for adaptation. The aging

population, coupled with insufficient interest from professional tourism organizations, further complicates the situation, hindering the development of the sector.

In addition, the slow pace of regional development (Dicharry, 2023) and the insufficient infrastructure in many rural areas make it difficult to realize the full potential of rural tourism (Atanasov, et.al., 2023). Climate change considerations are becoming increasingly central in EU policy frameworks, requiring rural tourism destinations to adapt to new environmental challenges such as extreme weather events and fluctuating seasonal patterns. These factors, combined with the weak integration of tourism into local economic strategies, underscore the need for comprehensive institutional and financial reforms to fully capitalize on the potential of rural tourism as a tool for sustainable regional development.

While rural tourism in Bulgaria offers significant opportunities for economic diversification and regional revitalization, its development is impeded by various structural and policy-related challenges. The evolving European climate policies, which focus on sustainability, pose both opportunities and challenges for the sector, requiring a more robust institutional framework and financial support mechanisms to facilitate the long-term success of rural tourism in the face of environmental and demographic changes. The lack of business experience and the negative image of rural festivals also contribute to the limited development of this sector (Yarkova & Stoykova, 2008).

Rural tourism contributes significantly to sustainable development by promoting environmental, economic, and social sustainability. It fosters a balance between these aspects, ensuring that rural communities can grow without compromising environmental integrity (Evgrafova, 2024). Another advantage is the improvement of local infrastructure, as tourism often leads to the development of better roads, facilities, and public services that benefit both tourists and residents alike (Joseph & Varghese, 2023). Despite its many advantages, rural tourism in Bulgaria faces challenges, such as inadequate service quality and underdeveloped infrastructure, which hinder its full potential (Cvijanović & Gajić, 2024). Addressing these obstacles, alongside leveraging the opportunities created by EU climate policies, will be key to maximizing the benefits of rural tourism in the country.

Rural tourism, particularly within the framework of the European Green Deal, exemplifies a sustainable model that prioritizes environmental conservation, cultural preservation, and economic development in rural regions. This approach aligns with the Green Deal's goals by promoting eco-friendly practices and enhancing the socio-economic resilience of rural communities. In Bulgaria, rural tourism holds substantial potential within this framework, offering opportunities for sustainable growth through active community involvement. The incorporation of environmentally conscious practices not only supports the Green Deal's objectives but also stimulates economic development while safeguarding cultural heritage and natural resources.

Rural tourism in the European context refers to a strategy for economic and social development in rural areas, aligning with the European Green Deal's focus on sustainable growth and community well-being (Rajović & Bulatović, 2017).

Several key aspects can be identified in rural tourism, which highlight its multifaceted role in sustainable development:

Sustainability and Environmental Impact

The European Green Deal promotes sustainable tourism practices that can significantly enhance rural tourism in Bulgaria by fostering local entrepreneurship and preserving the authenticity of rural experiences. Rural green tourism focuses on minimizing environmental impact while prioritizing the conservation of natural resources, aligning economic growth with ecological preservation (Cherep et al.,

2023). This focus aligns with the European Green Deal's broader goals of achieving climate neutrality and fostering biodiversity.

Cultural Exchange and Local Engagement

Rural tourism promotes both cultural exchange and environmental conservation, aligning with the European Green Deal's objectives of reducing the ecological footprint of tourism. A key feature of rural tourism is the interaction between tourists and local communities, which not only fosters cultural exchange but also aids in the preservation of local traditions. Diversifying tourism offerings, particularly through family-run farms and locally-driven initiatives, strengthens community resilience and supports long-term sustainability (Cherep et al., 2023, Bieloborodova et al., 2023, Yarkova & Stoykova, 2008). Such cultural engagement is essential for the sustainable development of tourism in rural areas.

Economic Development

Rural tourism has the potential to drive economic development in less developed areas by creating jobs and attracting investment in infrastructure, such as accommodations and transportation. It contributes to local economies by providing employment opportunities and offering a diversified, non-agricultural income source for rural communities. This form of tourism addresses socio-economic challenges by stimulating local industries and fostering economic growth. Additionally, the EU's financial instruments can play a crucial role in supporting sustainable tourism initiatives, promoting collaboration between the public and private sectors to ensure long-term success (Makhynia, 2023; Shevchenko & Petrushenko, 2021 & Aleksandrova, 2019).

However, some critiques highlight the risk of over-commercialization in rural tourism, which can threaten the cultural and environmental values it seeks to uphold. Thus, balancing tourism expansion with sustainability remains a critical challenge for the sector.

Alternative employment of people in rural areas generates additional income. Creates new opportunities for tourism in Bulgaria.

The social entrepreneurship in rural areas can boost employment, create new markets like tourism, and enhance quality of life through innovative approaches and local resource utilization. Alternative tourism in Bulgaria's rural areas offers new income sources beyond traditional agriculture, fostering sustainable growth and creating diverse opportunities for economic development through tourism. The innovative organic agriculture model in Bulgaria creates additional income and links to alternative tourism, enhancing rural development and offering new opportunities for sustainable economic growth (Petrova et al., 2023).

A study shows that alternative employment in rural areas, such as rural tourism, which can generate additional income and create new opportunities, potentially applicable to Bulgaria's rural economy (Fedotova et al., 2020).

3. Findings

European green policies have a significant impact on rural tourism, promoting sustainability and environmental preservation while encouraging the development of eco-friendly tourism models. Key policies such as the European Green Deal, EU Biodiversity Strategy for 2030, and the Common Agricultural Policy (CAP) are central to shaping sustainable rural tourism in Europe.

The European Green Deal, aimed at making Europe the first climate-neutral continent by 2050, encourages rural tourism destinations to adopt sustainable practices, reduce carbon emissions, and transition to renewable energy sources. This supports the development of eco-tourism and nature-based tourism experiences, which are increasingly attractive to environmentally conscious travelers.

While these policies offer significant opportunities, they also present challenges, as rural destinations may face difficulties in adapting to the technical and financial requirements for sustainability. Nevertheless, with appropriate support, these policies have the potential to drive the development of resilient, sustainable rural tourism across Europe.

Bulgarian tourism sector has improved since the accession of the country to the European Union in 2007. The number of tourists visiting the country as well as the time spent by them have increased steadily from 2015 up until 2020, as evident in Table 1. The impact of the COVID-19 pandemic on the tourism sector globally have not missed Bulgaria and the total nights spent in accommodations fell by more than 55%.

Table 1. Nights spent at tourist accommodation establishments by degree of urbanisation and coastal/non-coastal area (million per year)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Total	21,7	21,4	25,2	26,1	26,8	27,2	11,97	17,6	24,2	26,9
Rural areas	6,1	5,8	6,9	6,5	7,7	7,9	4,2	5,5	6,9	7,7
Ratio of rural tourism	28%	27%	27%	25%	29%	29%	35%	31%	29%	29%

Source: Own calculations based on data from Eurostat (Eurostat, 2024)

The recovery from this rapid decline took three years and in 2023 the number of nights reached the levels of 2018 and is on track to surpass the 2019 levels by the end of 2024. This rapid decline has not been true for the rural tourism subsector, as the decline in it was by 48% and thus the ratio of nights spent in rural tourism accommodations have increased by 6% from 2019 to 2020. This lesser withdraw form rural tourism accommodations is largely due to their distance form urban centers and the easier compliance to distancing regulations during that period. The post-pandemic recovery of the rural tourism kept the pace of the sector and is on track to fully recover by the end of 2024.

When examining the impact of rural tourism on the development of the sector we chose to use the ratio of nights spent in rural establishments. The biggest ratio is evident in 2020 due to the impact of the COVID-19 pandemic on the sector. In other periods the ratio has not surpassed 29%, which is still a significant portion of the tourism business in the country. This significant impact requires a further examination of the development of the sector during the studied period. Bulgaria's tourism sector is focused on attracting international tourists, as they build up to 65% of the nights spent at tourist accommodations in some years of the studied period, as evident in Table 2. In 2018 from the 26.8 million nights spent in tourist establishments in Bulgaria, just 9.1 million are accounted towards Bulgarian tourists. This international focus of the tourist sector has led to a higher impact of the pandemic withdraw of travelers.

Table 2. Nights spent at tourist accommodation establishments by country of origin of the tourist (million per year)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Total	21,7	21,4	25,2	26,1	26,8	27,2	11,97	17,6	24,2	26,9
Bulgaria	7,6	8,1	9,0	8,9	9,1	9,7	7,3	9,6	11,3	12,3
Domestic ratio	35%	38%	36%	34%	34%	36%	61%	55%	47%	46%

Source: Own calculations based on data from Eurostat (Eurostat, 2024)

Bulgarian tourism sector has suffered the results of its overreliance on foreign participation and in the recovery period the ratio of domestic tourism has increased by 10% in 2023 as compared to 2019. Refocusing tourism offerings in Bulgaria towards domestic clients, is a significant shift in policy, that will impact the sustainability of the sector in the long term. This switch in the focus would have a positive impact on the development of rural tourism, since that part of the sector has been relatively more angled towards the domestic market (Table 3). In 2015 more than 50% of the tourists visiting rural

establishments in the country were Bulgarians and during the pandemic that ratio have risen to 77% (in 2020).

Table 3. Ratio of nights spent at rural tourist accommodation establishments by origin of tourists (million per year)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Domestic country	2,97	3,13	3,50	2,87	3,68	4,09	3,21	4,01	4,65	5,03
Foreign country	3,12	2,71	3,41	3,60	4,03	3,77	0,95	1,48	2,26	2,65
Domestic ratio	49%	54%	51%	44%	48%	52%	77%	73%	67%	65%

Source: Own calculations based on data from Eurostat (Eurostat, 2024)

The decline in nights spent by domestic tourists in rural establishment in 2020 was just 22%, smaller than any other sub-sector. The support that local tourists have given to the rural establishments continued, as the pre-pandemic numbers were recovered by 2022. In 2023 Bulgarians spent more than 5 million nights in rural establishments and formed 65% of the sales in the sector.

Table 4. Ratio of bed-places in establishments in rural tourist accommodation (thousand)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Total	314,2	322,5	328,3	348,7	335,6	341,5	281,7	304,2	354,7	359,8
Rural areas	105,6	105,1	113,6	104,5	115,7	119,9	no data	107,1	128,5	132,7
Ratio of rural establishments	34%	33%	35%	30%	34%	35%		35%	36%	37%

Source: Own calculations based on data from Eurostat

In order to assess the role of rural tourism for the development of the sector as a whole an analysis of its productive capacity must be done. In Table 4 the ratio of available beds in rural establishments is presented. The capacity has been building up to 2017, when the number of available beds in accommodations have increased to over 348 thousand. In the year after the number decreased and then further declined as a result from the pandemic. The quick recovery of the sector is evident in its productive capacity as well, in 2022 there were already more rural accommodations than any previous year, and that number kept increasing in 2023.

In 2023 although the rural accommodations accounted for 37% of the sector's capacity, it was used at a much lower rate, as it represented just 29% of the number of nights spent in tourist accommodations in the country. This significant difference proves that there still is a meaningful opportunity for growth of the economic impact of the sub-sector without further investments in its' productive capacity.

This unfulfillment of the productive capacity of Bulgarian rural tourism accommodations can be explained by the higher average size of the establishments. Presented in Table 5 is the comparison between the average size of rural tourism establishments in Bulgaria and in the European Union.

The average size of the rural tourism establishment in Bulgaria has decreased throughout the studied period, which is evident in Europe as a whole as well. The process of shrinking of rural establishments is more significant in Bulgaria, as the average size have decreased by 12,06 beds from 2014 to 2023, while at the same time the European average has declined by 3,61 beds. This greater size has led to a larger than optimal capacity and thus part of it is yet to be fulfilled. The rural tourism sector needs to focus its efforts on better marketing and promotion of its services to local and international consumers in order to draw more tourists and make use of its full capacity.

The number of rural tourist establishments declined in 2021, due to the closing of some of them during the pandemic. In latter years the numbers have recovered and by 2023 there are nearly 2000 rural

establishments. Some of these have faced sanctions by the EU courts, after an investigation in 2022 by the European Commission on funding allocation as part of the Program for the development of rural areas in Bulgaria. As a result, from that investigation on 377 establishments in rural areas where funds were allocated towards building up tourism capacity, Bulgaria was forced to reimburse 23 million euro, due to lack of adequate monitoring and spending. These issues have created an air of mistrust among the population and have added to the slowing down of the growth of the sector.

Table 5. Average size of rural tourism establishments in Bulgaria and the European Union

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Establishments	1,344	1,388	1,480	1,356	1,593	1,716	-	1,583	1,978	1,996
Bedplaces	105,6	105,1	113,6	104,5	115,7	119,9	-	107,1	128,5	132,7
Average size of est. in Bulgaria	78.59	75.69	76.80	77.08	72.64	69.91		67.68	64.97	66.50
Average size of est. in EU	46.81	46.31	45.13	42.39	43.13	43.51		43.94	43.60	43.20

Source: Own calculations based on data from Eurostat (Eurostat, 2024)

The Rural pact community has been supported by members of the European Commission, that have reinforced the ten shared goals for European rural areas (Transition pathway for tourism, 2022). As part of these goals rural communities will have support for the development of the infrastructure that is necessary for the development of rural areas and the tourism establishments in them.

As part of the European agenda for tourism 2023 there is a clear focus on digital and green transitions in the tourism ecosystem, though respecting the principles of subsidiarity and proportionality, based on collaboration between stakeholders across sectors and public and private actors at EU, national, regional and local levels (Council conclusions on European Agenda for Tourism 2030, 2022).

The EU Biodiversity Strategy for 2030 focuses on protecting natural habitats and promoting biodiversity, creating opportunities for rural tourism based on conservation and nature preservation. This policy encourages rural destinations to develop tourism products centered on environmental education, wildlife watching, and hiking, while safeguarding ecosystems. Additionally, the Common Agricultural Policy (CAP) promotes environmentally sustainable farming practices and offers financial incentives for rural areas to enhance their landscape and cultural heritage, further supporting sustainable tourism initiatives.

The EU has launched key institutional initiatives to protect agricultural production, ensure food security and promote environmental protection and social cohesion in rural areas, recognizing that climate change brings not only economic, but also environmental and social risks. The new Common Agricultural Policy (CAP) for 2023-2027 is designed to meet these challenges by integrating ambitious European environmental and climate goals. This transition to a sustainable, ecological and digital agri-food model is of key importance not only for agriculture, but also for rural tourism. Sustainable agricultural practices will make rural areas more attractive to tourists seeking eco-friendly destinations that offer nature conservation opportunities and authentic experiences. Policies such as the European Green Deal, the Farm to Fork strategy and biodiversity initiatives will support the development of tourism based on the ecological and cultural resources of rural areas. Also, 40% of the CAP budget is earmarked for climate action, which will ensure stable support for green initiatives and stimulate the development of tourism activities in line with sustainable development and environmental protection.

The Farm to Fork strategy included in the European Green Deal contributes to increasing care for the environment and overall climate awareness in the process of the green transformation of agriculture. It covers activities through which rural tourism can be promoted in several ways: support

for local products, sustainable agriculture, education and awareness, support for innovation, creation of networks.

The European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) also plays a crucial role in supporting rural tourism, an essential component of sustainable rural development. By financing initiatives related to the Common Agricultural Policy, the EAFRD contributes to achieving EU objectives, such as enhancing the competitiveness of agriculture, promoting sustainable management of natural resources, and ensuring balanced socio-economic development in rural communities. The Fund provides assistance to farmers and rural residents, with a focus on increasing resilience and competitiveness, particularly in the context of rural tourism. By integrating rural tourism into rural development strategies, the EAFRD not only supports farmers but also creates new opportunities for economic growth, cultural enrichment, and the preservation of natural resources, which are vital for the sustainable future of rural communities (General Directorate Budget, 2021).

In its latest planned period the Program for the development of the Republic of Bulgaria of rural areas have allocated 98 million euro to be spent in 2024 and 2025 for non-agricultural activities with that intervention aiming to cover micro-enterprises, which are the main source of growth and the creation of more jobs, including the diversification of the economic activities of farmers who are predominate in these areas. Economic development in rural areas should facilitate economic activity and stimulate activities to promote local competitiveness, achieve the vitality of rural settlements and the quality and standard of living, as well as improve the level of development of human capital and infrastructure.

The non-agricultural activities measure provides support for investments that are aimed at: other production activities; development of services in all sectors (for example: childcare, elderly, disabled, health services, accounting and auditing services, veterinary activities and IT-based services, etc.) and development of crafts.

A very important point in the program is that tourist activities related to the construction/repair/reconstruction of accommodations are not eligible for support. Measure 6.4 of the Program for the development of rural areas - Investments in support of non-agricultural activities has excluded the support for tourism capacity building due to the forementioned controversies (Program for the development of rural areas of the Republic of Bulgaria 2014-2020). Currently the rural tourism sector is cut from a very important source of funding until at least 2026 and businesses must look elsewhere for support.

The REPowerEU plan proposed by the European Commission aims to rapidly reduce the European Union's dependence on Russian fossil fuels. Renewable energy and energy efficiency measures include: increasing the renewable energy target to 45% in the EU by 2030; accelerated deployment of 320 GW of solar PV by 2025 and 600 GW by 2030; introduction of an EU initiative for solar roofs with legally binding requirements; doubling the deployment of heat pumps to reach 10 million units by 2027; decarbonisation of industry through electrification and renewable hydrogen; optimization of the permitting process for renewable energy projects; increasing the energy savings target to 13% by 2030; €800 million for clean energy infrastructure projects under the REPowerEU plan. The funds will enable Member States to transfer up to 12.5% of the funds allocated under the European Agricultural Fund for Rural Development to the Recovery and Resilience Mechanism. This will accelerate the implementation of projects in rural areas by providing farmers with financial support to reduce the use of synthetic fertilizers and increase the production of sustainable biomethane and renewable energy. These measures will not only improve the sustainability of agricultural practices, but also promote rural tourism by making rural areas more attractive to eco-tourists looking for nature-friendly and energy-efficient destinations (Communication From The Commission To The European Parliament, 2022).

At the national level, Bulgaria's National Recovery and Resilience Plan (NRRP, 2020) is a key tool for addressing the economic and social challenges associated with the pandemic and climate change, emphasizing the sustainable development of rural areas and rural tourism. Through investment in infrastructure, support for environmental initiatives, promotion of sustainable agriculture and implementation of green technologies, the plan aims to improve living conditions and attract tourists. Education programs and cooperation between local authorities and organizations will help raise awareness of environmental protection, which will ultimately contribute to revitalizing rural communities and building a sustainable future.

4. Conclusion

Bulgarian rural tourism has shown consistent growth in terms of the number of establishments and overnight stays before the COVID-19 pandemic, with a gradual recovery after 2021. The pandemic's impact was less pronounced in rural areas due to their inherent characteristics and the easier compliance with social distancing regulations. However, the full potential of rural tourist establishments in Bulgaria remains untapped, and further efforts are needed to promote rural tourism activities. A significant proportion of visitors to rural establishments are domestic tourists, creating a solid base for sustainable growth and offering opportunities to improve the social support for the sector, which is currently lacking. Domestic visitors are more familiar with and appreciative of the unique experiences rural tourism offers, making them an essential component of the sector's future development.

Despite these positive developments, past controversies, particularly the exclusion of tourism activities from European funding opportunities under the Program for Rural Development of the Republic of Bulgaria 2014-2020, have negatively affected the size of rural tourism establishments. These establishments have declined faster than their European counterparts, indicating a preference among tourists for smaller, more traditional, and curated experiences, which larger establishments are less likely to provide.

The European Green Deal can play a pivotal role in supporting the development of rural tourism in Bulgaria by promoting sustainability and eco-friendly practices. Through the REPowerEU plan, rural areas can benefit from accelerated projects that aim to reduce dependency on fossil fuels and promote the use of renewable energy. This can directly impact rural tourism by making these areas more sustainable, reducing their carbon footprint, and increasing their appeal to eco-conscious tourists.

Additionally, the Recovery and Resilience Facility can provide much-needed financial support for Bulgarian farmers and rural enterprises to implement sustainable agricultural practices, such as reducing the use of synthetic fertilizers and adopting more environmentally friendly methods. By fostering cleaner environments and more sustainable agricultural practices, Bulgaria can create conditions that make its rural tourism destinations more attractive, aligning with the broader EU objective of preserving rural landscapes and biodiversity.

Moreover, the Common Agricultural Policy (CAP) provides financial incentives for sustainable rural development and environmental stewardship. This policy can help improve the infrastructure and quality of services in rural areas, making them more appealing to tourists seeking authentic, nature-based experiences. By supporting small-scale, traditional farming and promoting eco-tourism, Bulgaria can enhance its rural tourism offerings and integrate them into the EU's broader goals of environmental conservation and sustainable development.

In conclusion, EU policies like the European Green Deal, REPowerEU, Recovery and Resilience Facility, and CAP have the potential to significantly boost the development of rural tourism in Bulgaria. By promoting sustainability, supporting local farmers, and encouraging eco-friendly

practices, these policies can enhance the attractiveness of rural Bulgaria as a destination while contributing to the sector's long-term resilience and growth.

Competing Interests

The authors declare that they have no competing interests.

Fundings and Acknowledgments

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Authors' contributions

The authors have contributed equally to the study.

REFERENCES

- Aleksandrova, E. (2019). An Application of the EU Financial Instruments for Rural Tourism Development. In: Kozak, N., Kozak, M. (eds) *Tourist Destination Management. Tourism, Hospitality & Event Management*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16981-7_8
- Alla, C., Valentyna, V., Natalia, V. (2023). European practices of rural green tourism: challenges and prospects. *Baltic Journal of Economic Studies*, <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-275-282>.
- Atanasov, D., Ivanova, B., Beluhova-Uzunova, R., Shishkova, M., Hristov, K., Sharipov, S., & Khasanov, I. (2023). Regional transformations in Bulgaria and challenges for sustainable development. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 386, p. 05002). EDP Sciences.
- Bieloborodova, M., Donchenko, V., Volobueva, D. (2023). Rural green tourism as a direction for territory development: european experience. *Infrastruktura rinku*, <https://doi.org/10.32782/infrastruct73-22>
- Bozhinova, M., & Georgieva, K. (2023). Sustainable development of destination Bulgaria through alternative forms of tourism. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1126, No. 1, p. 012033). IOP Publishing.
- Common Agricultural Policy (CAP) of the European Union 2023-2027, https://agriculture.ec.europa.eu/document/download/a435881e-d02b-4b98-b718-104b5a30d1cf_en?filename=csp-at-a-glance-eu-countries_en.pdf
- Communication From The Commission To The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions, The REPowerEU Plan, {SWD (2022) 230 final}, Brussels, 18.5.2022, COM (2022) 230 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN>
- Dicharry, B. (2023). Regional growth and absorption speed of EU funds: When time isn't money. *Regional Studies*, 57(3), 511-524.
- Drago, C., Tamara, G. (2024). The developmental role of tourism in rural areas. *ОДРЖИВИ РАЗВОЈ И УПРАВЉАЊЕ ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ*, 10(10), <https://doi.org/10.7251/eoru2410505c>
- Drăguleasa, I.A., Popescu, A., Andrei, C., Emilia, M., M.. (2024). Rural tourism–realistic solution for sustainable socio-economic development: case study of vâlcea county, oltenia region. *Management & Marketing Journal*, 22(1), <https://doi.org/10.52846/mnmk.22.1.06>
- European Commission, General Directorate "Budget". (2021). The EU's 2021-2027 long-term budget and NextGenerationEU: facts and figures. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2761/808559>
- European commission, Transition pathway for tourism, 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_22_850/IP_22_850_EN.pdf
- European Council, Council conclusions on 'European Agenda for Tourism 2030', 2022, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15441-2022-INIT/en/pdf>
- Fedotova ,O.A., Spakhov, S.V., Yushkova, V.E., Ageeva, O. Y. (2020). Alternative Employment of the Rural Population: Areas of Incentives and Ways of Improvement. *Advances in Economics, Business and Management Research*, <https://doi.org/10.2991/AEBMR.K.200729.017>
- Goran, R., Bulatović, J.. (2017). Tourism rural development in the European Context: Overview. *Scientific Electronic Archives*, <https://doi.org/10.36560/1012017427>
- Shevchenko, H. Petrushenko, M. (2021). Rural Tourism within the Sustainable Development Goals: the Case of Ukraine. *The 3rd International Conference on Resources Economics and Bioeconomy in Competitive Societies (RebCos'20) under the title Environmental Challenges, Innovative Technologies and Rural Areas in Digital Era*, <https://doi.org/10.1051/SHSCONF/20219501004>

Houbenova-Delisivkova, T. (2024). EU cohesion policy: the problems of its reform and the challenges to the bulgarian economy. *Economic Development And Policies: Realities And Prospects European Integration, Convergence And Cohesion*, 39.

Juno, A. J., Varghese, D. (2023). Role of Community in Rural Tourism- A Pilot Study Conducted at Kumbalgodu Panchayat, Karnataka. *Journal of Micro & Small Business Management*, 4(2), <https://doi.org/10.46610/jmsbm.2023.v04i02.002>

Evgrafova L. V. (2024). Rural tourism as a factor of diversification of the rural economy. *Vestnik of Kazan State Agrarian University*. (2), 122-129. <https://doi.org/10.12737/2073-0462-2024-122-129>

Seena, V., Sheela, M.C. (2023). Agri Tourism - A Panacea for Rural Development. *International Journal For Multidisciplinary Research*, 5(6), <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2023.v05i06.10288>

Petrova, M., Nikolova, M., Pavlov, P. (2023). An Innovative Organic Agriculture Model for Sustainable Development of Rural Areas in Bulgaria. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1126/1/012034>

National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, October 2020

Program for the development of rural areas of the Republic of Bulgaria 2014-2020

Makhynia, S.O. (2023). The european way of rural green tourism development: experience for ukraine. *Podil's'kij visnik: sil's'ke gospodarstvo, tehnika, ekonomika*, 37, <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2022-2-12>

Strategic plan for the development of agriculture and rural areas for the period 2023-2027.

Yarkova, Y., Stoykova, B. (2008). Sustainability of rural tourism in the smolyan municipality of Bulgaria, *Trakia Journal of Sciences*, 6(3), 31-40.

İncel Kültürü: Toksik Maskülenitenin Dijital Yüzü

Incel Culture: The Digital Face of Toxic Masculinity

Şeyma Olcay Kaplan¹, Gülistan Avşar²

DOI: [10.59445/ijephss.1614175](https://doi.org/10.59445/ijephss.1614175)

Atıf / Cite: Kaplan, Ş. O., Avşar, G. (2025). İncel kültürü: Toksik maskülenitenin dijital yüzü, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(2), 107-123, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1614175>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 06.01.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 07.04.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Çalışma, incel hareketinin yarattığı psikolojik ve sosyolojik sorunları ve toksik maskülenite etkisindeki erkeklik normlarının etkisini vurgulamayı amaçlamaktadır. İnternette kendine özgü bir topluluk olarak gelişen “incel” (involuntary celibates – istemsiz bekârlar) hareketi, kökenleri ve evrimsel süreci itibarıyla dikkat çekici bir toplumsal fenomen haline gelmiştir. Sosyal izolasyon ve dışlanmışlık gibi duygusal dinamiklerden beslenen bu hareket, çevrimiçi platformlar aracılığıyla yayılmış ve giderek kendine ait bir kimlik ve söylem oluşturmıştır. Toksik maskülenite kavramının incel topluluğu üzerindeki derin etkileri, erkeklik rollerinin bu grup içinde nasıl yeniden şekillendiği üzerinden ele alınmaktadır. Psikolojik ve sosyolojik açılardan değerlendirilen bu profiller, kadın erkek eşitlik dinamiklerine ve dışlanma duygusunun incel bireyler üzerindeki etkilerine işaret etmektedir. Kadın düşmanlığı ve cinsiyet temelli şiddet eğilimleri, incel hareketinin merkezinde yer almakta ve topluluk içinde belirgin bir öfke ve düşmanlık kültürünü beslemektedir. Hareketin çevrimiçi mecralardaki varlığı ve bu platformlar üzerindeki şiddet eğilimli söylemleri, cinsiyet ilişkilerinde derin bir gerilimi yansıtmaktadır. İncel topluluğunun sosyal medya ve forumlar üzerindeki temsil biçimi, radikalleşme süreçlerini hızlandırmakta ve bu topluluğun toplum üzerindeki yıkıcı etkisini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İncel, Toksik Maskülenite, Şiddet, Dijitalleşme.

Abstract

The study aims to highlight the psychological and sociological issues generated by the incel movement and the influence of masculinity norms shaped by toxic masculinity. The “incel” (involuntary celibates) movement, which has evolved into a unique online community, has become a noteworthy social phenomenon in terms of its origins and evolutionary process. Driven by emotional dynamics such as social isolation and exclusion, this movement has spread through online platforms and gradually formed its own identity and discourse. The profound effects of toxic masculinity on the incel community are examined in terms of how male roles are reshaped within this group. Analyzed from psychological and sociological perspectives, these profiles highlight the dynamics of male-female equality and the impact of feelings of exclusion on incel individuals. Misogyny and gender-based violence tendencies lie at the heart of the incel movement, fueling a culture of resentment and hostility within the community. The movement’s presence on online platforms and its violence-prone rhetoric reflect deep tensions in gender relations. The representation of the incel community on social media and forums accelerates the radicalization processes, further amplifying the destructive impact of this community on society.

Keywords: İncel, Toxic Masculinity, Violence, Digitalization.

¹ **Sorumlu Yazar / Corresponding Author,** Doktora Öğrencisi / *PhD Student*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kadın ve Aile Çalışmaları ABD, Ankara / *Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, Department of Women and Family Studies, Ankara, Türkiye.* kplnseyma.27@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3024-6602>.

² Doktora Öğrencisi / *PhD Student*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kadın ve Aile Çalışmaları ABD, Ankara / *Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, Department of Women and Family Studies, Ankara, Türkiye.* gulistandagli18@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2639-5621>.

1. Giriş

Yalnızlık, insanlık tarihinin en eski duygularından biri olarak görülmekle birlikte, dijital çağda farklı toplumsal ve psikolojik bağlamlara bürünerek dönüşmektedir. Teknolojinin sağladığı iletişim olanakları bir yandan bireyler arasındaki mesafeleri kısaltırken, diğer yandan sosyal izolasyonu derinleştirmekte ve kimlik oluşum süreçlerini farklı yönere evirmektedir. İncel hareketi, bu dönüşümün dikkat çeken örneklerinden biri olarak öne çıkmakta; dijital platformlar aracılığıyla kolektif bir kimlik kazanmakta ve yalnızlık duygusunun nasıl radikal bir ideolojiye dönüşebileceğini göstermektedir. İlk başta romantik ilişkilerde başarısızlık yaşayan bireyler için bir dayanışma topluluğu olarak ortaya çıkan incel hareketi, zamanla erkeklik krizinin dijital bir tezahürü haline gelmiş; kadınları suçlayan, erkeklerin toplumsal rollerine dair kırılmaları içeren ve hatta kadınlara yönelik şiddeti meşrulaştıran bir ideoloji geliştirmiştir. Toplumsal normlar tarafından şekillendirilen hegemonik maskülenite ve toksik maskülenite gibi kavramlarla ilişkili olarak, inceller kendilerini modern erkeklik sisteminin mağdurları olarak görmektedir. Bu hareket içinde, erkeklerin toplumsal olarak belirlenen güç, statü ve kontrol odaklı maskülenite normlarına ulaşamaması sonucu hissettikleri başarısızlık duygusu, zamanla kadın düşmanlığına dönüşmekte ve dijital platformlarda bir ideolojik çerçeve kazanmaktadır.

İncel hareketi, kadın çalışmaları, erkeklik krizleri ve dijital radikalleşme süreçleri açısından incelenmesi gereken önemli bir olgudur. İncel hareketi, dijital dünyada örgütlenme biçimleri, cinsiyet normlarıyla kurduğu ilişki ve çevrim içi nefret söylemlerinin yayılma dinamikleri açısından dikkat çeken bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Discord, Telegram ve X gibi platformlar, bu toplulukların kendi içlerinde nasıl bir söylem inşa ettiğini, bireyler arasındaki etkileşimlerin nasıl şekillendiğini ve zamanla nasıl daha radikal bir yapıya evrildiğini anlamak için önemli bir alan sunmaktadır. Dijital mecraların sunduğu anonimlik ve geniş erişim imkânı, bu tür grupların iç dinamiklerini güçlendirirken, kadın ve erkeğe dair cinsiyet algılarının nasıl değiştiği ve kadın düşmanlığının nasıl pekiştirildiği konusunda da belirleyici bir rol oynamaktadır.

Mevcut literatürde incel toplulukları genellikle bireysel psikolojik profiller üzerinden ele alınmakta ve topluluk üyelerinin yalnızlık, reddedilme ve özgüven eksikliği gibi bireysel sorunları merkeze alınarak değerlendirilmekte; ancak bu çalışma, incel hareketini daha geniş bir perspektiften ele alarak, toplumsal erkeklik normlarıyla olan ilişkisini vurgulamaktadır. Erkeklik kimliğinin tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl inşa edildiği ve bu kimliğin dönüşüm sürecinde yaşanan kırılmaların, incel hareketi içinde nasıl bir karşılık bulduğu araştırmanın temel odak noktalarından biridir. Buna ek olarak, çalışma, dijital radikalleşme sürecini analiz ederek, sosyal medya platformlarının incel ideolojisini nasıl beslediğini, kadın düşmanlığını ve toplumsal şiddet eğilimlerini nasıl normalleştirdiğini incelemektedir. Discord, Telegram ve X gibi dijital mecralar, incel topluluklarının yayılmasını hızlandırmakta ve radikalleşme süreçlerini daha erişilebilir hale getirmektedir. Çalışma ayrıca, popüler kültürde ve medya temsillerinde incel ideolojisinin nasıl inşa edildiğine ve meşrulaştırıldığına dair bir değerlendirme sunarak, bu tür söylemlerin toplumdaki kadın erkek algılarını nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Türkiye bağlamında incel hareketi üzerine yapılan az sayıdaki akademik çalışmalardan biri olarak, bu araştırma, yerel düzeyde incel ideolojisinin nasıl şekillendiğini ve çevrim içi platformlar üzerinden nasıl yayıldığını analiz ederek, küresel bir fenomenin yerel dinamiklerini anlamaya katkı sağlamaktadır. Geleneksel erkeklik normlarının dönüşümü, bireylerin kimlik inşası ve çevrim içi toplulukların nefret ideolojileriyle nasıl şekillendiği göz önüne alındığında, incel hareketi sadece bir bireysel yalnızlık meselesi değil, aynı zamanda kadın erkek ilişkilerinde yaşanan yapısal dönüşümlerin bir sonucu olarak ele alınmalıdır. Bu çalışma, incel hareketinin tarihsel kökenlerinden başlayarak günümüzde ulaştığı noktayı analiz etmekte, kadın düşmanlığının ve toksik erkeklik anlayışının dijitalleşme sürecinde nasıl radikalize olduğunu disiplinlerarası bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

2. İncel Hareketi ve Kökeni

Yalnızlık, insanlığın en eski ve en derin deneyimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak dijital çağda yalnızlık duygusu, sanal dünyanın karanlık köşelerinde yeni bir boyut kazanarak radikal bir ideolojiye dönüşmüştür. İncel kültürü olarak bilinen hareket, başlangıçta cinsel deneyimsizlik ve sosyal dışlanmışlık yaşayan genç erkekler için bir sığınak olarak ortaya çıkmış; zamanla kadın düşmanlığı, şiddet övgüsü ve öfkeyle dolu bir ideolojiye evrilmiştir. Yalnızlığın ve toplumsal öfkenin radikalize edilerek dijital bir topluluk haline gelmesi, toplumdaki cinsiyet eşitsizliği, geleneksel erkek rollerine dair baskılar ve kimlik arayışları gibi derin toplumsal yaralara dayanmaktadır. Çevrimiçi platformların kullanımının artmasıyla birlikte, bireysel bir sorun olmaktan çıkan İncel kültürü, toplumsal dokuyu tehdit eden bir olguya dönüşmektedir.

İnternetin sağladığı anonimlik, İncel üyelerine sınır tanımaksızın kendilerini ifade etme özgürlüğü sunmakta, sınırsız özgürlük ise hızla nefret söylemlerine ve şiddet çağrılarına dönüşmektedir. Discord, Telegram ve X gibi dijital platformlar, İncel kültürünün radikalleşmesine uygun zemin hazırlamış ve nefret söylemlerinin hızla yayılmasına olanak tanımıştır. İncel hareketinde, kadınlar günah keçisi olarak görülmekte; kendi yaşadıkları hayal kırıklıklarını kadınları suçlayarak meşrulaştırmakta, zaman zaman şiddet "kahramanca" bir eylem olarak yüceltilmektedir. İncel kültürünün toplumsal, psikolojik kökeni, yalnızlık hissinin radikal harekete dönüşüm süreci ve dijital dünyanın getirisi olan anonimliğin, ideolojinin yayılmasındaki katkısı dikkat çeken bir olgu olarak görülmektedir. İncel hareketinin, Discord ve Telegram gibi sosyal medya platformlarında örgütlenmesiyle birlikte kadın düşmanlığının dijital platformlar üzerinden yayılması ve olası radikal eylemlerin gerçekleşme ihtimalinin artması, toplumsal dokuda güvenlik riski oluşturmaktadır (İyigüngör, 2024: 161).

Cinsel ilişkiye ya da romantik yakınlığa ulaşma arzuları olsa da çeşitli nedenlerden ötürü bu tür deneyimlere erişim sağlayamayan bireyler için kullanılan "İncel" terimi, ilk olarak Donnelly ve arkadaşları (2001) tarafından akademik bir çerçevede ele alınmıştır. Kendilerini cinsellik ya da romantik ilişkiler kurma konusunda yetersiz gören kişilerin, istemelerine rağmen bu tür ilişkileri başlatmakta zorlandıklarını belirtmektedirler (Preston vd., 2021: 10).

"İncel" ifadesi, İngilizce "involuntarily celibate" kelimesinin kısaltması olup, yani "istem dışı bekar" anlamına gelmektedir. Kavram, özellikle cinsel ve romantik ilişkilerde başarı elde edemeyen bireyleri tanımlamak için kullanılırken, çevrim içi topluluklarda kendine has bir anlam kazanmıştır. Terim, 1990'ların sonlarında, toplumdan dışlanmış, yalnız hisseden ve yakın ilişkiler kurmakta zorlanan kişilere bir ses olmak amacıyla Alana adında bir kadın tarafından ortaya atılmıştır. Sosyal medya dünyasının henüz var olmadığı 1997 yılında, Kanada'nın Toronto şehrinde yaşayan Alana, toplumsal önyargılara rağmen bir araya gelmek isteyen bireyler için bir çevrimiçi alan yaratmıştır (Taylor, 2018). Alana'nın "İstemsiz Bekarlık Projesi" olarak adlandırdığı platform, yalnızlığın sessiz yükünü taşıyan kadın ve erkeklerin kendi deneyimlerini paylaştığı, yalnızca bir destek platformu değil, aynı zamanda dışlanmış bireylerin hikayelerini paylaşarak güç bulduğu ve ortak bir dayanışmanın doğduğu, karşılıklı anlayışın yeşerdiği güvenli bir sığınak olması amacıyla oluşturulmuştur (Adıgüzel, 2023: 21).

2000'lerin başında ortaya çıkan "IncelSupport" gibi platformlar, başlangıçta kadın ve erkeklere açık olup sosyal becerilerde zorlanan bireylerin birbirine destek olmasını amaçlayan kapsayıcı bir yapıdaydı. Benzer şekilde, "Love-shy.com" gibi diğer platformlar ise reddedilme korkusu yaşayan ve sosyal etkileşimlerde güçlük çeken bireyleri hedef almış; ancak kullanıcı kitlesinin büyük ölçüde erkeklerden oluşması, bu platformların zamanla erkek merkezli ve kadınlara karşı olumsuz bir tutuma evrilmesine yol açmıştır. 2000'lerin ortasından itibaren, "4chan" ve "Reddit" gibi anonimlik sunan forumların yükselişiyle birlikte, "İncel" ideolojisi daha radikal bir yöne kayarak, kadın düşmanlığı ve şiddeti teşvik eden söylemler geliştirmiştir. "r/incels subreddit" gibi platformlar, kadınlara yönelik şiddet ve cinsel saldırıyı meşru gösteren içeriklerin yaygınlaştığı alanlardan olmuştur (Millar, 2022: 21-22).

İnceller, dünyayı fiziksel çekicilik üzerine kurulu bir hiyerarşiyle yorumlamakta, en üst basamaklarda “Chad” (çekici ve sosyal açıdan başarılı erkek) ve “Stacy” (feminen ve fiziksel olarak cazip kadın) yer alırken, “Normie” ve “Becky” gibi sıradan bireyler daha alt sıralarda, kendilerini ise yapının en alt basamağında, en az arzulan ve en az sosyal değere sahip grup olarak tanımlamaktadırlar. Chad, incellerin gözünde yüksek sosyal statüye ve cinsel ayrıcalıklara sahip, ancak aynı zamanda sistemin kazananı olarak algılanan bir figür olarak betimlenmektedir. Stacy ise, feminenliğini erkekleri manipüle etmek, maddi avantaj sağlamak ve kendilerini dışlamak için kullanan bir kadın stereotipi olarak tanımlanmaktadır. Tanımlanmış hiyerarşik yapı, incellerde kıskançlık, kadın düşmanlığı, mağduriyet ve kadercilik gibi duyguları güçlendirmekte ve şiddet eğilimlerini meşrulaştıran bir ideolojik zemin hazırlamaktadır (Adıgüzel, 2023: 9-10). Son yıllarda incel topluluğu, çevrim içi mecraların ötesine geçerek, kadınlara ve partner ilişkilerine yönelik artan şiddet eylemleriyle daha sık ilişkilendirilmeye başlanmıştır (Hoffman vd., 2020: 570).

İlk incel bağlantılı saldırı olarak kabul edilen olay, 2014 yılında Elliot Rodger tarafından California, Isla Vista’da bir kız yurdunda gerçekleştirilmiş ve yedi kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Rodger, saldırıdan önce yayımladığı manifestosunda, yalnızlık ve kadınlar tarafından reddedilmenin getirdiği öfke ve intikam arzusuyla hareket ettiğini ifade etmiştir; bu durum onu incel topluluğu içinde kahramanlaştırmıştır (Öztürk, 2021: 103).

2015 Oregon katliamının ardından, FBI “4chan” platformundaki “/r9k/” kanalında, kendilerini “betafags” ve “İncel” olarak tanımlayan kullanıcıların, kadınlara, “alfa erkeklerle” ve “sosyal adalet savunucularına” karşı intikam çağrıları yaptığını tespit etmiştir (Leonard, 2015: 46). Benzer şekilde, 2018 yılında Toronto’da yayaların üzerine aracını sürerek 11 kişinin ölümüne yol açan Alek Minassian da incel topluluğuyla özdeşleşmiş ve kendini bu kimlikle tanımlamıştır (Moskalenko vd., 2022: 2).

İncel kültürü, Türkiye’de de 2024 yılında Semih Çelik’in İstanbul’da iki kadını öldürmesinin ardından yeniden gündeme gelmiş ve basında geniş yankı bulmuştur. Çelik’in bazı çevrimiçi platformlarda incel ideolojisini benimsediği değerlendirilmiş ve Türkiye’de incel kültürünün etkilerine dair tartışmaları artırmıştır. Discord ve Telegram gibi gizlilik sunan çevrimiçi platformlarda incel gruplarının kadınlara yönelik taciz ve tehdit olaylarında örgütlenmiş olabileceği düşünülmektedir (BBC News Türkçe, 2024). Grupların, kadın erkek eşitliğine karşı çıkan ve kadınları hedef alan “manosphere” olarak adlandırılan daha geniş bir erkek merkezli çevrimiçi ideolojinin parçası olarak hareket ettiği de görülmektedir (Ging, 2019: 638).

2.1. Toksik Maskülenite ve İncel Hareketi

Toksik maskülenite, toplumda erkeklere dayatılan, duygusuzluk, güç gösterisi ve fiziksel dayanıklılık gibi özellikleri içeren zararlı bir erkeklik anlayışı olarak tanımlanmaktadır. Kavram, erkeklerin hem kendi içlerinde hem de çevrelerinde yarattıkları olumsuz etkilere işaret etmektedir. R.W. Connell’in 1995 tarihli eseri “*Masculinities*” erkeklik kimliğinin nasıl sosyal ve kültürel olarak inşa edildiğini tartışırken, kavramın kökeninin, modern cinsiyet düzeninin oluşumuyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Erkeklik normları, yaklaşık dört yüzyıllık bir süreçte, özellikle Avrupa’da kapitalizmin ve ataerki düzenin şekillenmesiyle ortaya çıkmıştır. Rönesans ve Protestan reformasyonu, geleneksel dini normları ve manastır sistemini zayıflatmış, yerine evlilik merkezli heteroseksüel bir düzeni ve bireycilik anlayışını getirmiştir. Bu dönemde, erkeklik rasyonellik ve bireysel özerklikle tanımlanırken, Batı uygarlığı akıl ve bilimi taşıyan bir medeniyet olarak idealize edilmiştir. Böylece ataerkillik ve imparatorluk meşruiyeti arasında kültürel bir bağ kurulmuştur. Modern erkeklik, dört temel gelişme etrafında şekillenmiştir. İlk olarak, denizaşırı imparatorlukların kurulması ile erkeklik, şiddet ve güçle ilişkilendirilmiştir. Askerlik ve deniz ticareti gibi erkeklere özgü meslekler, imparatorlukların temelini oluşturmuş, süreç kontrolsüz şiddet ve sömürgecilik eleştirilerine yol açmıştır. İkinci olarak, Antwerp, Londra ve Amsterdam gibi ticari kapitalizmin merkezleri olan

şehirlerin büyümesi, bireyciliği teşvik etmiş ve ticari kapitalizmin rasyonel erkeklik normlarını kurumsallaştırmıştır. Üçüncü olarak, cinsiyetin ikili bir yapıya oturtulması, sapmaları toplumsal düzenin bir parçası olarak görmek yerine sapkınlık olarak değerlendiren bir anlayışın yerleşmesine yol açmıştır. Son olarak, Avrupa'daki din ve hanedanlık savaşları, kadın erkek rol düzenini sorgulamış ancak patriyarkal düzen, merkezîyetçi devletlerin kurulmasıyla daha da güçlenmiştir. Erkeklik, bu dönemde milliyetçilik ve askeri cesaretle daha fazla ilişkilendirilmiştir (Connell, 2005: 186-189).

Modern dönemde erkeklik, kapitalizm, sömürgecilik ve patriyarkal devlet yapılanmasıyla birlikte güç, rekabet ve hâkimiyet unsurlarıyla şekillenmiştir. Bu gelişmeler, erkeklik anlayışında yalnızca bireysel özerkliği değil, aynı zamanda şiddet ve tahakküm eğilimlerini de kurumsallaştırmıştır. İşte bu tarihsel süreçte ortaya çıkan ve erkeklerden beklenen aşırı rekabetçilik, duygusal katılık ve şiddete yatkınlık gibi normların aşırılışması, günümüzde “toksik maskülenite” olarak tanımlanan kavramın temelini oluşturmuştur.

Toksik maskülenite, kırılgan erkeklik ve cinsiyet normlarıyla bağlantılı olsa da yalnızca bu kavramlarla sınırlandırılmaz. Erkekliğe atfedilen belirli inanç ve davranış kalıpları, erkeklerin sosyal statülerini korumak için belirli rolleri benimsemelerine neden olmaktadır. Aşırı rekabetçilik, bireysel güçlülük ve her şeyi tek başına halletme inancı, toksik erkeklik anlayışında önemli yer tutarken, şiddet eğilimi ve şiddeti meşrulaştırma eğilimi bu yapının tehlikeli yönlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda, toksik erkeklik normları cinsiyetçilik, kadın düşmanlığı, kadınların cinsel nesneleştirilmesi ve kadınların çocuklaştırılması gibi toplumsal dinamikleri pekiştirmektedir. Katı cinsiyet rolleri, heteronormativite ve kadınların cinsel ilgisini hak edilmiş bir statü olarak görme eğilimi, erkekliğin gücünü sürdürmek adına oluşturulan baskıcı normlar arasında yer almaktadır (Sculos, 2017: 2).

Toksik erkeklik, erkekliğe yönelik bir tehdit algılandığında öfke ve saldırganlıkla tepki verme eğilimiyle öne çıkmaktadır. Kompulsif tahakküm, empati eksikliği, kıskançlık, düşük duygusal zeka ve kırılgan erkeklik gururu, bu yapının temel özellikleri arasındadır. Ayrıca, feminizme ve kadınlara karşı olumsuz tutumlar, toksik erkekliğin yaygın yansımalarından biridir. Bu anlayış, erkekliğin sınırlarını belirlerken, kadınlar üzerindeki eril kontrolü pekiştirerek sahiplenici ve kısıtlayıcı tutumu normalleştirmektedir (Whitehead, 2021: 44-62).

Toksik maskülenite, hegemonik maskülenitenin kadın düşmanlığı, şiddet ve tahakküm gibi toplumsal açıdan yıkıcı unsurlarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Hegemonik maskülenite, sabit bir karakter türü olmayıp, toplumsal normlar düzeninde hegemonik pozisyonu işgal eden erkeklik biçimi olarak tanımlanmakta, erkeklerin baskınlığını ve kadınların tabiiyetini garanti altına almayı amaçlayan kültürel ve kurumsal bir yapı olarak işlev görmektedir. Antonio Gramsci'nin hegemonyaya dair sınıf ilişkileri analizinden esinlenerek, hegemonik maskülenite de bir grup erkekliğin diğer erkeklik biçimlerini ve kadınlıkları kültürel olarak yücelttiği bir düzeni ifade etmektedir. Erkeklik biçimi genellikle kurumsal güçle ilişkilidir ve iş dünyası, ordu ve hükümet gibi alanlarda baskınlığını sürdürmektedir. Hegemonya, şiddetten ziyade otorite kurma becerisiyle tanımlanmakta, şiddet genellikle bu otoriteyi destekleyici bir araç olarak kullanılmaktadır. Hegemonik maskülenite, mevcut toplumsal düzenin koşullarına bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Ataerkilliği savunmanın yolları zayıfladığında, eski hegemonik biçimlerin yerini yeni erkeklik biçimleri alabilmekte ve bu süreçte kadınlar karşılaştıkları şiddet yüzünden mevcut düzeni sorgulamak zorunda kalmaktadır (Connell, 2005: 77-79). Cezaevi ortamında, mahkumların sıklıkla saygısızlıkla karşılaşması, toksik maskülenite dinamiklerinin güçlenmesine ve bireylerin çevrelerine tahakküm etme dürtüsünün artmasına neden olmaktadır. Mahkumların iş hayatında, polisle veya cezaevindeki yaşamlarında karşılaştıkları sürekli saygı eksikliği, bu dinamikleri daha da pekiştirmektedir. Cezaevlerinde toksik maskülenite, dış dünyadaki erkeklik normlarının aşırıya kaçmış bir biçimde kendini göstermesiyle karakterize olmakta,

erkeklerden zayıflıklarını göstermemeleri, öfke dışındaki duygularını bastırmaları ve otoriteyle iş birliği yapmamaları gibi davranış kalıplarına uygun hareket etmeleri beklenmektedir. Ancak, toksik maskülenitenin ortaya çıkışı yalnızca mahkumların bireysel özellikleriyle açıklanamamakta, cezaevi ortamının yapısal ve kurumsal dinamikleri, bu eğilimleri daha da derinleştiren bir rol oynamaktadır. Cezaevindeki bu süreçler, mahkumların hayatta kalma stratejisi olarak hiper-maskülen davranışlar sergilemesine yol açmakta ve bu durum, mahkumların cezaevinden sonraki toplumsal yaşama uyumunu zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, cezaevinde teşvik edilen toksik maskülenite, yalnızca cezaevi sınırlarıyla sınırlı kalmayıp, topluma da yayılmaktadır (Kupers, 2005: 716-718).

Toksik maskülenite içerisinde değerlendirilen erkeklerin, duygusal sağlıklarını zayıflatarak sosyal ilişkilerde geri planda kalmalarına sebebiyet verdiği, zihinsel sağlık hizmetlerine başvurmaktan, yardım talebinin “zayıflık” olarak görüldüğü gerekçesiyle çekindikleri de görülmektedir (Vogel vd., 2011: 368- 369).

2.2. Erkeklik Rollerinin İncel Hareketi Üzerindeki Etkisi

Toksik maskülenite, erkeklerin toplumsal olarak dayatılan cinsiyet rollerini içselleştirmesi ve bu rollerin dışına çıkamaması sonucu ortaya çıkan zararlı bir yapı olarak tanımlanmaktadır. İncel toplulukları içinde, kadınları suçlama eğilimlerinin artmasına ve kadın düşmanlığının yayılmasına neden olmaktadır. Kendilerine haksız bir cinsiyet rolü dayatıldığını düşünen inceller, durumun kadınların olumsuz tutumlarından kaynaklandığını ve mağdur olduklarını öne sürmektedir. Debbie Ging, incel maskülenitesinin geleneksel hegemonik masküleniteden farklı olarak başarısızlık, bekârlık ve mağduriyet gibi özellikler barındırdığını belirtirken, kadınların romantik ilişkilerde erkeklere kıyasla daha özerk olduğu algısı, incel mağduriyet söylemini güçlendirmektedir. "Maskülen mağduriyet" olarak tanımlanan bu söylem, incellerin kendilerini mazlum olarak konumlandırmasına ve şiddeti anlaşılabilir ya da haklı göstermesine olanak tanımaktadır (Lounela ve Murphy, 2024: 346; Ging, 2019: 638). Kadınları dışlayan düşünce sistemi, topluluk üyelerinin kendilerini mağdur olarak konumlandırmasına olanak tanımakta, radikal ideolojilerle birleşen mağduriyet algısı, toplumsal hayal kırıklıklarını ve dışlanmışlık duygularını daha da pekiştirmektedir.

İncel topluluklarında sergilenen davranışlar, kadınları yalnızca birer "ödül" olarak gören çarpık bakış açısını güçlendirmektedir. Kadınlar, erkeklerin cinsel ve romantik haklarını gasp eden bireyler olarak hedef alınmaktadır. Karşı cinsle sağlıklı iletişim kuramayan erkeklerin çevrim içi platformlarda bir araya gelmesi, kadınların ilgisizliğini kişisel bir adaletsizlik olarak gören bireylerin duygusal kırılganlıklarını radikal ideolojilere dönüştürmelerine zemin hazırlamaktadır (Zimmerman, 2024: 166). İncel toplulukları, kadın düşmanlığı temelli ideolojilerle radikalleşmenin dikkat çekici bir örneği olarak öne çıkarak, nefret söylemleri yoluyla öfkeyi meşru bir başkaldırı olarak sunmaya çalışmaktadır.

Toksik maskülenitenin, incel erkekleri arasında kadın düşmanlığını körükleyerek, kadınları toplumsal bir tehdit olarak görmelerine neden olduğu belirtilmektedir (Schmitz ve Kazyak, 2016: 10). Bu durum, kadın düşmanlığı ve çevrim içi nefret söylemleriyle birleşerek incel topluluklarını daha radikal bir hale getirmektedir.

İncel hareketinin toplumsal güç dinamikleriyle ilişkisini incelemek, erkekler arasındaki hiyerarşiyi ve kadınlar üzerindeki üstünlük algısını şekillendiren çerçeveyi anlamak açısından önemlidir. İncel hareketi, güçsüz ve dışlanmış bir grup olarak konumlanırken, aynı zamanda kadına yönelik düşmanlığı ve şiddet eğilimini körüklemektedir (Connell ve Messerschmidt, 2005: 845). Kadın erkek eşitliğine yönelik kazanımları "tehdit" olarak algılayan incel erkeklerinin, kadınları baskı altına almayı bir güç göstergesi olarak kabul etmelerindeki temel sebep, erkeklik kavramına, güç, statü ve başarı ile bakmalarından kaynaklanmaktadır. Erkeklik normları, erkeklerin fiziksel güç, özgüven ve cinsel başarı gibi özelliklere sahip olmalarını bekler ve erkekler bu beklentilere ulaşamadıklarında,

kendilerini dışlanmış ve yetersiz hissederler; bu da onların radikal topluluklar oluşturmalarına yol açmaktadır (Zimmerman, 2024: 167-168).

Connell'in hegemonik maskülenite kavramı, incel topluluğunun dışlanmışlık hissini ve kadın düşmanlığını anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. İnceller, kendilerini toplumun hegemonik güç yapısına entegre etmek isterken, bu yapı tarafından dışlandıkları için isyankâr bir kimlik geliştirmekte, bu dışlanmışlık hissi, incel topluluğunun, şiddet ve kadın düşmanlığı gibi ideolojilere sarılmasına, kendi içinde radikal bir kimlik oluşturmaya ve ideolojik bir çerçeve içinde kadın düşmanlığını savunmasına yol açmaktadır (Connell ve Messerschmidt, 2005: 844-845). İncel hareketi, erkeklik krizinin modern toplumlarda nasıl bir radikalleşme sürecine yol açtığını gösteren önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. İncel Hareketinin Sosyolojik- Psikolojik Profili

İncel erkeklerinin psikolojik profili, erkeklik normlarının getirdiği hayal kırıklığı, öfke, yalnızlık ve değersizlik duyguları çerçevesinde şekillenmektedir. Bireyler, toplumun kendilerine dayattığı cinsel başarı ve romantik ilişkilerde üstünlük gibi beklentilere ulaşamadıklarında başarısızlık hissi yaşamaktadır (Kimmel, 2013: 23). Araştırmalar, erkeklerin duygusal destek arayışını zayıflık olarak algıladıklarını, toplumdan soyutlanarak içine kapanmalarına yol açtığını göstermiştir (Kalish, ve Kimmel., 2010: 457). İncel erkeklerinin yalnızlığa olan yatkınlıkları göz önüne alındığında duygusal destek aramalarını zorlaştırmaktadır.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, incel erkekleri çevrim içi platformlarda nefret söylemleri geliştirerek birbirlerini desteklemekte ve güçlendirmektedir. Topluluk, kadınları onları yalnızlığa mahkûm eden sorumlular olarak suçlamakta ve bu bağlamda cinsiyetçi bir perspektif benimsemektedir. İncel topluluğunu diğerlerinden farklı kılan, oluşturdukları hiyerarşinin tamamen sabit olduğu ve kategoriler arasında bir geçişin mümkün olmadığı inancıdır. Hiyerarşideki katı ve geçirimsiz kategorik yapı, aşırılıkçı dünya görüşlerinin belirgin özelliklerinden biridir (Baele vd., 2019: 1675).

Psikolojik açıdan, incel erkekleri düşük özsaygı, sosyal izolasyon, depresyon ve yoğun hayal kırıklığı ile tanımlanmaktadır. Araştırmalar, bu topluluklara katılan bireylerin, toplum tarafından reddedilmiş ve yetersiz hissettikleri için incel kimliğini benimsediklerini göstermektedir (Kolano, 2022: 546). Toplumsal erkeklik rollerini yerine getirememenin yarattığı eksiklik duygusu, kadınları başarısızlıklarının kaynağı olarak görmelerine sebep olmakta, cinsel ya da romantik ilişkiler kuramama, kendilerini değersiz hissetmelerine yol açmakta ve bu durumu kontrol edemedikleri dış faktörlere bağlama eğilimlerini güçlendirmektedir.

Baele ve arkadaşlarının (2019) Incels.me forumunun içerik analizi üzerine gerçekleştirdiği araştırmaya göre, İncel topluluğunun ortak psikolojik özellikleri arasında düşük özsaygı, dışlanmışlık duygusu ve toplumsal reddedilme deneyimlerinin öfkeye ve radikalleşmeye dönüşme eğilimi öne çıkmaktadır. Araştırmada, 8 Kasım 2017 ile 23 Mayıs 2018 tarihleri arasında aktif olan Incels.me forumunun tamamı analiz edilmiş olup, toplamda 769.854 mesaj, 41.752 konu başlığı ve 2.399 aktif kullanıcıdan oluşan geniş bir örneklem incelenmiştir. Nicel yöntemlerle "Topic Modelling" ve semantik ağ analizi, nitel yöntemlerle ise rastgele seçilen 300 forum başlığının ayrıntılı içerik çözümlemesi yapılmıştır. Araştırma bulguları, dışlanmışlık hissini İncel topluluğu içinde kolektif ve değişmez bir kimliğe dönüştüğünü, bu kimliğin de kadın düşmanı söylemler ve radikal ifade biçimleri üzerinden sürekli olarak yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. İnternet forumlarında topluluğun birbirini destekleyen etkileşimi sonucunda kadın düşmanlığı ve şiddete yönelik söylemler normalleşmekte, bu da topluluğun sosyolojik profilinde belirgin hale gelen toplumsal cinsiyet rollerindeki çatışmaları şiddetlendirici bir etkiye sahip olmaktadır. Ayrıca, İncel tartışmalarında ayaklanma ve isyan çağrılarının sıklıkla gündeme gelmesine rağmen, forum üyeleri arasında hâkim olan nihilist bakış açısı ve toplumsal

statünün değişmez olduğu yönündeki genetik determinizm inancı, şiddetin gerçekçi bir çözüm yolu olarak benimsenmesini sınırlamaktadır. Bu nihilist yaklaşım, İncel grubunu diğer radikal gruplardan ayıran temel faktörlerden biridir. Çoğu aşırılıkçı hareket toplumsal değişimi mümkün ve arzulanan bir hedef olarak görürken, İncel topluluğundaki hâkim umutsuzluk ve değişime olan inançsızlık, üyeler arasında bireysel ve toplu intiharın yaygın biçimde desteklenmesine ve yüceltilmesine neden olmaktadır (Baele vd., 2019: 1671-1677).

Sosyal medya ve çevrim içi forumlar, incel ideolojisinin pekiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu topluluğun üyeleri, kadınları yüzeysel, kötü niyetli ve reddedici figürler olarak tanımlamakta; kendilerini ise toplumun haksız yere mağdur ettiği bireyler olarak görmektedir (Zimmerman, 2024: 166-167). Bu söylem, toplumsal normlara yönelik eleştiriyi artırmakta ve kadınları sorumlu figürler olarak konumlandırmaktadır.

İncel erkeklerinin psikolojik ve sosyolojik profilleri, onları yalnızca dışlanmış bir topluluk değil, aynı zamanda radikal ve kadın düşmanı bir hareket olarak tanımlamaktadır. Topluluk içinde kendilerine biçilen kurban rolü, toplumsal ve kadınlardan beklentilerinin karşılanmamasıyla daha da derinleşmektedir. Bu kurban kimliği, çevrim içi platformlarda pekiştirilmekte ve kadın düşmanlığını incel kimliğinin temel unsurlarından biri haline getirmektedir. Hegemonik maskülenite eleştirisi olarak ortaya çıkan bu topluluk, giderek marjinalleşmekte ve kadına yönelik öfke ve şiddeti beslemektedir.

3. Kadın Düşmanlığı ve Şiddet: İncel Hareketlerinin Radikalleşmesi

Cinsel veya romantik ilişki kuramayan erkeklerin oluşturduğu incel hareketi, kadınları ve toplumun dayattığı erkeklik normlarını, yaşadıkları yalnızlığın ve ilişkisel başarısızlıkların sorumlusu olarak görmekte, ideolojinin, derin bir kadın düşmanlığı üzerine kurulu olmasına ve zamanla şiddet eğilimli bir yapı kazanmasına neden olmaktadır (Ging, 2019: 638). Özellikle çevrimiçi ortamlarda gelişen bu ideoloji, güç dengesizliklerini derinleştiren tehlikeli bir zemine dönüşmektedir.

İncel hareketinin üyeleri, çevrimiçi platformlarda kadınları ve onların ilgisini çekemeyen erkekleri hedef alarak nefret söylemlerini yaygınlaştırmakta, paylaşılan içerikler, cinsiyetçi ve şiddet yanlısı tutumlar besleyerek, kadın düşmanlığını normalleştiren bir ortam yaratmaktadır. Kadınlar forumlarda son derece olumsuz bir şekilde tanımlanırken, incel grubuna girebilecek erkekler olumlu bir şekilde betimlenmektedir. Bu durum, aşağılayıcı ve alternatif grup etiketlerinin kullanımıyla daha da belirgin hale gelmektedir. Kadınlar, insanlıktan çıkarıcı ifadelerle anılmakta, yalnızca basit duygulara (cinsel istek) sahip ve anti-sosyal amaçlarla hareket eden bireyler olarak tasvir edilmektedir. Örneğin bir üye, kadınları "yalnızca sömürmek ve zevk almak amacıyla var olan iğrenç parazitler" olarak tanımlarken, bir diğeri, "Bu kadınlar farklı kişilik özelliklerini fark etmiyor, sadece iyi görünümlü Chad'lerle ilgileniyorlar" iddiasında bulunmaktadır (Baele vd., 2019: 1675). Kadınlar, incellerin gözünde cinsel olarak erişilebilir olmadıklarında ya da onlara "hak edilmiş bir erişim" sunmadıklarında, cinsiyet hegemonyasını bozarak kınanmakta ve hatta şiddeti hak eden bireyler olarak algılanmaktadır. İncellerin idealize ettiği patriyarkal düzenin nasıl tasavvur edildiği ve kadınların bu normlara uymadıkları algısı, Stacy, Becky ve Chad gibi figürlerin derin anlamlarını ve cinsiyetin bu grupta nasıl kavramsallaştırıldığını göstermektedir. Kadınlık rolleri bağlamında, "Stacy" ve "Becky" iki temel tip olarak incel kültüründe öne çıkmakta, Becky, Chad arzu edilen erkeklere erişimi olmayan ve sosyal açıdan daha az değer verilen bir kadın olarak görülürken, Stacy ise birçok "alfa" erkekle ilişki kurabilen, cazibeli ve arzulanan bir figür olarak tanımlanmaktadır. Her iki karakter de belirli kadınlık performansları sergilerken, performanslar erkek bakışını tatmin etmeye yönelik olarak düzenlenmektedir (Schippers, 2007: 94).

İncellerin erkeklik anlayışı, güç ve sosyal prestij üzerine kurulu bir sistem içinde kendilerini Chad olarak adlandırılan sosyallik anlamında başarılı erkeklerle kıyasladıklarında derin bir yetersizlik

hissi yaşamalarına yol açmaktadır. Kıyaslama, incellerin Chad figürünü dışlayarak kendilerini güçsüz ve öfkeli bir pozisyonda hissetmelerine neden olmaktadır. Stacy kavramı, incel topluluğunun radikalleşme sürecinde önemli bir sembol olarak görülmektedir. Stacy, toplumda çekici ve erişilmesi zor kadınları simgelerken, inceller bu figürü yüzeysel, kendilerini reddeden ve ulaşılması mümkün olmayan bir kadın olarak tanımlamaktadır (Menzie, 2022: 76-78). Söz konusu semboller, topluluk içerisinde öfke duygusunu artırarak, üyelerin kendilerini “hak ettiği ilgiye ulaşamayan” bireyler olarak algılamasına da neden olmaktadır. Yaşanan mağduriyet algısı, yalnızca kadınlara karşı değil, aynı zamanda genel toplumsal düzene yönelik düşmanlık geliştirmelerine de zemin hazırlamaktadır (Lockyer vd., 2024 :2).

İncellerin kadın düşmanı olarak algılanmasının temel sebeplerinden biri Stacy'lere yönelik söylemleri olarak görülmektedir. Söylem, kadınların “hipergami” kavramı üzerinden, cinsellik konusunda seçici oldukları ve incelleri dışladıkları düşüncesi etrafında şekillenmektedir. İnancın temeli, kadınların çıkarları doğrultusunda daha yüksek sosyal statüde olduğu düşünülen erkekleri tercih ettikleri, bu skalada bir erkek olmaması durumunda kadınların daha az maddiyata sahip, daha az çekici birine yöneldiklerine dair olan görüşe dayanmaktadır. Kadınları para, cinsellik ve güç üçgenine koyan inceller, bu yüzden kadınların güvenilmez olduklarını ve daha iyi bir alternatifin olduğu her an terkedileceklerine inanmaktadırlar. Çünkü görüşe göre, kadınlar yüzeysel varlıklardır ve görece sosyal statüsü az olan erkeklerdeki mizah, zekâ, sempatiklik gibi nitelikleri takdir edebilme kapasitelerine sahip değildirler (Menzie, 2007: 68). Özellikle "Chad" olarak tanımlanan çekici erkekler ve kadınların cinsel tercihleri, incellerin yaşadığı dışlanmışlık duygusunun temel sebepleri arasında görülmekte, kadınlara yönelik şiddetin ve cinsiyet temelli saldırıların meşrulaştırılmasına yol açmaktadır (Baele vd., 2019: 1676).

İncel ideolojisi, erkeklik krizini aşırı cinsiyetçi ve toksik bir şekilde yeniden tanımlamakta, kadınları cinsiyet rolleri üzerinden değersizleştirirken, şiddeti bir tür hak aracı olarak görme eğilimini güçlendirmektedir (Hoffman vd., 2020: 567). Özellikle yalnızlık, dışlanmışlık ve başarısızlık hissi taşıyan erkekler, duyguları radikalleşmiş bir şekilde ifade etmeye yönlendirilmektedir (Bratich ve Banet-Weiser, 2019: 5018). Kadın düşmanlığı, incel hareketinin temelini oluştururken, söylemleriyle de kadınları bireysel ve toplumsal düzeyde hedef almaktadırlar. Kadınların cinsel objeler olarak görülmesi ve toplumdaki konumlarının şiddet yoluyla kontrol edilmesi gerektiği düşüncesi, incel ideolojisinin merkezinde yer almaktadır.

Cinsiyet temelli şiddet, incel hareketi içinde sıkça dile getirilen ve meşrulaştırılan bir temadır. Forumlardaki incel konuşmaları incelendiğinde, şiddetin yalnızca kabul edilebilir değil, aynı zamanda toplumun içinde bulunduğu "kriz noktası"nı çözmek için tek yol olarak görüldüğü aşırılıkçı bir dünya görüşünün belirgin özelliklerini taşıdığıdır. İncel topluluğu için, diğer şiddet yanlısı politik aktörlerde olduğu gibi, şiddet yalnızca dış grubun sürekli artan baskı ve kötü muamelesine meşru bir tepki olarak görülmektedir. Şiddet yüceltmeleri, topluluğun cinsel haklarının reddedilmesiyle bağlantılı baskı ve öfke hissiyle beslenmekte, bir intikam aracı olarak görülmekte ve genellikle hedefsiz bir öfke ile yapılmaktadır. Minassian gibi saldırganlar hızla topluluğun “azizler” listesine dahil edilmekte ve cesaretlerinden dolayı yüceltilmektedir (Baele vd., 2019: 1684-1685).

Kadınların cinsel tercihleri ve hak kazanımları, incel üyeleri tarafından bir tehdit olarak algılanmakta ve bu da kadınların güçlenmesinin önüne geçilmesi gerektiği inancını körüklemektedir. Özellikle çevrimiçi radikalleşen bireylerin nefret söylemleri, kadınların kamusal alandaki güvenliğini tehdit eder hale getirmektedir (Farrell vd., 2019: 87).

2018’de Toronto’da gerçekleşen saldırı, incel hareketinin radikalleşmesinin ölümcül sonuçlarını ortaya koymuştur. Alek Minassian, saldırıdan önce incel topluluğuna destek mesajları paylaşmış ve 2014’te Santa Barbara’da altı kişiyi öldüren Elliot Rodger’ı övmüştür (BBC News Türkçe, 2018).

Rodger, yayımladığı manifestoda kadınları suçlamış ve kadın düşmanlığını ideolojisinin merkezine yerleştirmiştir (Rodger, 2014: 25). Yaşanan olaylar, incel hareketinin nasıl ölümcül bir tehdit haline gelebileceğini gözler önüne sermektedir.

2020'de Tallahassee, ABD'de yaşanan bir diğer şiddet olayı da bu hareketin devam eden etkisini göstermiştir. Scott Paul Beierle, bir yoga stüdyosuna düzenlediği saldırıda iki kadını öldürmüş ve ardından yaşamına son vermiştir. Beierle, kadınlara yönelik nefretini ifade eden videolar yayınlamış ve incel ideolojisine sempati duyduğunu dile getirmiştir (Hendrix, 2019). 2021'de İngiltere'nin Plymouth kentinde Jake Davison, beş kişiyi öldürmüş ve ardından yaşamına son vermiştir. Davison, saldırıdan önce kadın erkek eşitliğine karşı söylemlerde bulunmuş ve kadınları suçlayan içerikler paylaşmıştır (Dodd vd., 2021). Hareket, nefret söylemleriyle bazı bireyleri ölümcül şiddet eylemlerine yönlendirmekte ve bu radikalleşme süreci, sadece kadınlar için değil, tüm toplum için tehlike arz etmektedir. Ayrıca incel ideolojisinin şiddet içeren yapısı, kadın erkek eşitsizliğini derinleştirirken kadınların güvenliğini de tehdit etmektedir. Toronto saldırısı ve benzer olaylar, bu tehditlerin sadece çevrimiçi ortamlarla sınırlı kalmadığını, somut şiddet eylemlerine dönüştüğünü de ortaya koymaktadır.

4. İncel Kültürünün Sosyal Medya Platformları Üzerindeki Varlığı

İstem dışı bekârlık (incel) ideolojisine bağlı toplulukların, özellikle Discord, Telegram ve X gibi dijital platformlardaki etkinliği son dönemlerde belirgin bir artış göstermektedir. Çevrimiçi ortamlar, incel bireylerin anonimlik ve gizlilik avantajlarından yararlanarak ideolojilerini yaymaları, benzer düşüncelere sahip diğer bireylerle etkileşim kurmaları ve kendilerine özgü bir söylem oluşturmaları için uygun zeminler sunmaktadır.

Sosyal medyanın sağladığı imkanlar, incel hareketinin radikalleşme sürecini hızlandırarak, bu toplulukların içerisinde normatif bir yapı oluşmasına ve bireylerin gruba uyum sağlamalarına yol açmaktadır. İncel grupları, dijital platformları kullanarak, üyelerine psikolojik destek sağladıklarını iddia etmelerine rağmen, aslında platformlar, bireylerin marjinalleşmelerini ve toplumdan kopmalarını kolaylaştıran birer araç haline gelmektedir (Saljarvi vd., 2020: 55).

İncel kültürü, dijital platformlarda kadın düşmanlığı ve şiddet eğilimlerini körükleyerek geniş kitlelere yayılmaktadır. Reddit, 4chan, Discord ve Telegram gibi platformlarda anonim olarak bir araya gelen incel grupları, toplumsal dışlanmışlık ve yalnızlık hissini nefret söylemleriyle ifade etmektedir.

Dijital anonimlik, bu bireylerin cinsiyetçi önyargılarını ve öfkelerini rahatça paylaşmalarına olanak tanırken, kadınları “haklarını gasp eden suçlular” olarak konumlandırmaları, kadın düşmanlığını pekiştirmektedir. Bu platformlarda üretilen “Chad” ve “Stacy” gibi kavramlarla, kadınlara ve belirli erkek gruplarına yönelik ayrımcı bir dil oluşturulmakta ve nefret söylemleri normalleştirilmektedir. İncel topluluklarının yalnızlıklarını şiddet yoluyla aşmaya teşvik eden bu içerikler, toplumda kadınların güvenliğini tehdit ettiği gibi, erkekler arasında da çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Dijital ortamın sağladığı özgürlük, incel kültürünün nefret ve şiddet ideolojilerini yaymasında etkili bir araç haline gelmiştir; bu nedenle, dijital medyanın düzenlenmesi ve bu ideolojilere karşı farkındalık yaratılması, toplumdaki etkilerini sınırlandırmak adına önem taşımaktadır (Temelli, 2022: 16).

Discord, incel gruplarının örgütlenme stratejilerinde, sunduğu kapalı sunucu özellikleri, üye olan bireylerin kendilerini rahatça ifade edebilmelerine ve dış etkilerden korunarak kendi aralarında bilgi paylaşımı yapmalarına olanak tanıdığı için en çok kullanılan platformlardan biridir. Gruplar, genellikle moderatörler tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmekte olup, yalnızca belli bir seviyede radikal içeriklere izin verilmektedir (Mengerink, 2023: 2).

İncel topluluklarının örgütlenmesi için kullanılan popüler platformlardan biri de Telegram uygulamasıdır. Platformun sağladığı gizli grup sohbetleri ve uçtan uca şifreleme özellikleri, incel

gruplarına anonimlik ve güven hissi kazandırmaktadır. Telegram’da gruplar arasında aşırıcılığa yatkın bireylerin fikir paylaşımı ve örgütlenmesi daha kolay bir hale gelmektedir. Gizlilik nedeniyle, Telegram üzerindeki incel grupları daha radikal içeriklerin paylaşımına da olanak sağlar. Telegram, kullanıcıların kimliklerini gizleyebilmesi sebebiyle üyelerin daha agresif ve radikal söylemleri ifade etmesine olanak tanımaktadır (Baele vd., 2024: 400).

X, İncel gruplarının düşüncelerini ve ideolojilerini yaygınlaştırmak için kullandıkları bir diğer önemli platformdur. Diğer sosyal medya platformlarının aksine, X, incel kültürünün daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır. X üzerinde, incel topluluğuna ait içerikler genellikle mizahi bir dil kullanılarak ifade edilmekte; bu hem kendi toplulukları içinde kabul görme ihtiyacını hem de diğer kullanıcılardan tepki alma riskini minimize etmektedir. Bununla birlikte, X’teki algoritmalar, bu içeriklerin hızla yayılmasına olanak tanıyabilir ve bu da incel topluluğunun radikalleşmesini hızlandırabilir. X üzerinden yapılan paylaşımlar, genellikle kadın erkek eşitliği, kadın hakları ve toplumdaki diğer azınlık gruplarına yönelik negatif söylemler içerir; bu da incel topluluğunun kendini daha üstün ve haklı görmesine katkıda bulunmaktadır (Brooks vd., 2022: 251).

4.1. İncel Kültürünün Medyada Temsili

İncel kültürünün medyadaki temsili, bu hareketin kadın düşmanlığı ve şiddet içeren unsurlarıyla tanınmasıyla belirginleşmiş ve toplumun dikkatini çekmiştir. Özellikle 2014’te Amerika Birleşik Devletleri’nde incel ideolojisini benimseyen genç bir erkeğin toplu saldırısının ardından, incel kültürü popüler kültürde geniş bir tartışma konusu haline gelmiştir. Medya, incel hareketini genellikle marjinal bir internet fenomeni olarak ele almış ve topluluğu, kadınları suçlayan ve onları şiddetle hedef alan bireylerin bir araya geldiği karanlık bir yapı olarak kabul etmiştir. Temsilde, kadın erkek eşitsizliği, kadın düşmanlığı ve bireylerin sosyal izolasyonunun nasıl radikalleşmeye yol açtığı gibi konular öne çıkmaktadır (Kelly vd., 2024: 93).

Popüler kültür, incel kültürünü bir “tehdit” unsuru olarak işlerken, çoğu zaman bu topluluğun bireylerini şiddetle özdeşleştirmiştir. Filmler, televizyon programları ve belgeseller, incel bireylerin genellikle yalnız ve öfke dolu kişiler olarak gösterildiği içerikler üretmiş; incel terimi, toplumda “potansiyel saldırgan” olarak anılmalarına sebep olmuştur (Andersen, 2022). İncel hareketine dair belgeseller, kişilerin internetteki kadın düşmanı söylemlerine ve öfke dolu forumlarına odaklanıp, izleyicilere tehlikeli bir ideolojinin büyümesini ve yayılmasını anlatmayı amaçlayarak, toplumun bilinçlenmesine katkı sağlasa da incel kültürünün yalnızca şiddetle anılmasına da yol açmaktadır.

İncel kültürüyle bağlantılı olarak işlenen toplu saldırılar, olayların ardından ulusal ve uluslararası medyada geniş yer bulmuştur. Batı medyası, incel kültürünün Amerika ve Kanada gibi ülkelerde meydana gelen kitlesel saldırılarla bağlantısını öne çıkararak, toplumsal olarak incel hareketine karşı daha güçlü bir farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Haberlerde incel bireylerin kadın düşmanı görüşlerine, izole yaşamlarına ve toplumla olan çatışmalarına dikkat çekilmekte, genç erkeklerin incel ve benzeri ideolojilere nasıl kapıldıkları tartışılmaktadır. Özellikle grup üyelerinin kadınları hedef alan söylemleri, medya aracılığıyla toplumun daha geniş kesimlerine aktarılmakta ve söylemler, toplumdaki cinsiyet eşitsizliği ve öfke kültürü konularını gündeme taşımaktadır. Bu bağlamda Bengtsson Müller (2024), İngiltere’de gerçekleşen Plymouth saldırısı sonrasında İngiliz medyasının incel kimliğini ve şiddetini nasıl temsil ettiğini ortaya koymuştur. Çalışmada The Sun, The Guardian, The Mirror, The Times ve Daily Mail gazetelerinin saldırıyı "incel şiddeti" olarak kategorize edip etmediği incelenmiş, saldırganın olay öncesinde yayımladığı YouTube videoları ile incel topluluklarının (MIs) forum tartışmaları da analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, saldırganın kadın düşmanı görüşlere sahip olmakla birlikte kendisini incel olarak tanımlamadığı, ancak medyanın saldırıyı hızla "incel şiddeti" olarak etiketleyerek saldırganın kimliğini bu yönde şekillendirdiği belirlenmiştir. Bu durumun medyada saldırganın yalnızlık ve duygusal eksikliklerine odaklanılarak şiddetin

bireyselleştirilmesine neden olduğu ve böylelikle sistematik kadın düşmanlığının görünmez kılınabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca medya temsilinin incel şiddetini kamusal bilinçte en öncelikli kadın düşmanlığı biçimi haline getirdiği ve diğer kadın düşmanı şiddet türlerinin görünürlüğünü azaltabileceği ifade edilmektedir. Bu açıdan medyanın incel kültürünü ve kimliğini nasıl temsil ettiği, toplumdaki kadın düşmanlığına ilişkin algıyı şekillendirmesi bakımından önem taşımaktadır (Bengtsson Meuller, 2024: 1135)

Ülkemizde ise medyada incel kültürüne dair dikkat çeken gelişmeler, 2024'te İstanbul'da Semih Çelik isimli bir bireyin işlediği toplu kadın cinayeti gibi olaylarla ilişkilendirilmiştir. Türkiye mediasında incel hareketi, çoğunlukla şiddet ve kadın düşmanlığı üzerinden ele alınmış; bu olaylar, toplumsal bir tehdit olarak yorumlanmıştır. Medya, Türkiye'de incel kültürünü kadına yönelik şiddetle ilişkilendirerek, incel kavramını daha geniş kitlelere tanıtmış ve bu tür hareketlerin yayılma riski üzerine kamuoyunda tartışmalar yaratmıştır. Özellikle sosyal medya platformlarında, incel kültürünün genç bireyler üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çeken haber ve yazılarda artış görülmüştür (Uren, 2024).

5. Sonuç

İncel hareketi, dijital çağda yalnızlık, kadın-erkek normları ve erkeklik krizleri etrafında şekillenen radikal bir ideoloji olarak kadın düşmanlığı ve cinsiyet temelli şiddet eğilimleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması, incel hareketinin çevrim içi platformlarda kolektif bir kimliğe evrildiğini ortaya koymaktadır. Bireylerin yalnızlık duygusu ve toplumsal dışlanmışlık hissi zamanla mağduriyet ideolojisine dönüşerek radikal ideolojilerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Mevcut literatür incel hareketini çoğunlukla bireysel psikolojik profiller üzerinden değerlendirse de, bu çalışma erkeklik normlarının toplumsal bağlamıyla ilişkilendirildiğinde hareketin ideolojik dönüşümünün daha iyi anlaşılabilceğini ortaya koymuştur.

Literatürde de belirtildiği üzere, incel hareketinin hegemonik maskülenite ve toksik maskülenite gibi kavramlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Erkeklerin geleneksel rollerini yerine getirme konusundaki başarısızlık algısı, erkeklik normlarındaki dönüşümle birleşerek, bu ideolojiyi besleyen temel unsurlardan biri haline gelmiştir.

Çalışmada, incel topluluklarının dijital ortamlarda nasıl yayıldığına ilişkin platformlardan yalnızca genel olarak bahsedilmiş olup, platformların incelenmesine dair detaylı bir analiz yapılmamıştır. Bu bağlamda ilerideki çalışmalarda Discord, Telegram ve X gibi platformlardaki içeriklerin ve kullanıcı etkileşimlerinin ayrıntılı biçimde analiz edilmesi önerilmektedir. Dijital platformların sağladığı anonimlik, topluluk içindeki radikal eğilimleri kolaylaştırmakta ve kullanıcıların kadın düşmanı ve şiddet yanlısı söylemleri yaygınlaştırmasına neden olmaktadır.

Medya temsilleri incelendiğinde, incel ideolojisinin popüler kültür ve haber platformları aracılığıyla şekillendirildiği ve zaman zaman sansasyonel bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Batı mediasında incel hareketi, çoğunlukla kitlesel saldırılar bağlamında incelenirken, Türkiye'de ise kadın cinayetleri ve çevrim içi nefret gruplarıyla bağlantılı olarak tartışılmaktadır. Bu bağlamda, incel ideolojisinin, kadın düşmanlığını ve toplumsal şiddeti nasıl beslediği üzerine daha geniş çaplı akademik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Dijital radikalleşmenin önlenmesi açısından, çevrim içi nefret söylemlerinin tespit edilmesi ve düzenlenmesi için sosyal medya platformlarının daha etkin politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Discord, Telegram ve X gibi platformlarda nefret söylemlerinin yayılmasını engellemek amacıyla algoritmaların daha etkili kullanılması ve bu tür içeriklerin yayılmasını önleyen denetim mekanizmalarının oluşturulması önem arz etmektedir. Çevrim içi platformlarda sağlanan anonimliğin nefret söylemleri için bir güvenli alan yaratmasının önüne geçmek amacıyla daha sıkı denetimler uygulanmalı ve aşırılıkçı içeriklerin yayılmasını engelleyecek caydırıcı hukuki yaptırımlar getirilmelidir.

Kadın erkek eşitliği ve eğitim programlarının güçlendirilmesi, incel hareketinin beslediği kadın düşmanlığı ve şiddet eğilimlerinin önüne geçebilmek adına kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Eğitim müfredatına kadın erkek eşitliği, duygusal zekâ gelişimi ve sağlıklı ilişki dinamikleri gibi konular eklenmeli, geleneksel erkeklik normlarını sorgulayan ve daha sağlıklı maskülenite modelleri sunan eğitim ve farkındalık kampanyaları geliştirilmelidir. Erkek çocuklarının ve genç erkeklerin duygusal gelişimlerini destekleyen psikososyal programların oluşturulması, bireylerin toplumsal normlardan kaynaklanan baskıları daha sağlıklı bir şekilde yönetmelerine yardımcı olacaktır.

Medyanın rolü ve sorumluluğu da incel hareketinin toplumsal algılanışını ve etkilerini şekillendirmede kritik bir yere sahiptir. Medya, incel hareketini sansasyonel ve tek taraflı bir şekilde ele almak yerine, hareketin toplumsal kökenlerini ve bireylerin bu ideolojiye yönelme süreçlerini daha kapsamlı bir şekilde incelemelidir. Kadın düşmanlığını körükleyen söylemleri ve şiddeti meşrulaştıran içerikleri yeniden üretmekten kaçınarak, bunun yerine farkındalık yaratmaya yönelik bir haber dili benimsemek toplumsal dönüşüm açısından hayati bir adımdır.

Alternatif topluluk modellerinin geliştirilmesi de incel hareketine karşı önemli bir çözüm önerisi olarak değerlendirilmektedir. İncel toplulukları, bireylerin yalnızlık, toplumsal reddedilme ve başarısızlık duygularını paylaşabilecekleri bir alan sunduğundan, bu duygulara hitap eden sağlıklı çevrim içi dayanışma topluluklarının oluşturulması teşvik edilmelidir. Erkeklerin sağlıklı sosyal ilişkiler geliştirmelerini destekleyen, olumlu erkeklik modellerini teşvik eden çevrim içi platformlar, mentorluk programları ve destek grupları oluşturulması bu bağlamda etkili olacaktır.

Son olarak, hukuki düzenlemeler ve denetimlerin artırılması gerekmektedir. İncel hareketine bağlı bireylerin çevrim içi platformlarda organize olup kadınları hedef alarak nefret söylemi üretmeleri, psikolojik ve fiziksel şiddeti teşvik etmeleri göz önünde bulundurularak, bu tür yapılanmaların hukuki çerçevede ele alınması şarttır. Türkiye’de incel hareketinin etkileri konusunda hukuki düzenlemelerin genişletilmesi, sosyal medya platformlarında nefret söylemi ve şiddet propagandasına yönelik daha etkin yaptırımların uygulanması, bu tür oluşumların yayılmasını engellemek adına atılması gereken kritik adımlardan biridir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Yazarlar çalışmaya eşit oranlarda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Adıgüzel, İ. (2023). *Psikoloji Perspektifinden İncel Tutum ve Davranışlarını Anlamak: Literatüre Bir Bakış* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Andersen, J. C. (2022). The symbolic boundary work of incels: Subcultural negotiation of meaning and identity online. *Deviant Behavior*, 44(25), 1–21. <https://doi.org/10.1080/01639625.2022.2142864>
- Baele, S. J., Brace, L., ve Coan, T. G. (2019). From “Incel” to “Saint”: Analyzing the violent worldview behind the 2018 Toronto attack. *Terrorism and Political Violence*, 33(8), 1667–1691. <https://doi.org/10.1080/09546553.2019.1638256>
- Baele, S., Brace, L., ve Ging, D. (2024). A Diachronic Gross-Platforms Analysis of Violent Extremist Language in the Incel Online Ecosystem. *Terrorism and Political Violence*, 36(3), 382–405. doi: [10.1080/09546553.2022.2161373](https://doi.org/10.1080/09546553.2022.2161373)
- BBC News Türkçe. (2018, 25 Nisan). Kanada polisi soruşturuyor: Toronto saldırısı zanlısı 'kadın düşmanı' mıydı? BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43889117> adresinden 24.11.2024 tarihinde alınmıştır.
- BBC News Türkçe. (2024, 7 Ekim). İncel kültürü nedir, dünya çapında kadınlara yönelik şiddet vakalarıyla bağlantısı ne? BBC. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2dp7kk7475o> adresinden 22.11.2024 tarihinde alınmıştır.
- Bengtsson Mueller, E. (2024). The misogynist incel in the news: Analysing representations of gender-based violence in Britain. *The British Journal of Politics and International Relations*, 26(4), 1121–1143. <https://doi.org/10.1177/13691481231224275>
- Bratich, J., ve Banet-Weiser, S. (2019). From pick-up artists to incels: Con(fidence) games, networked misogyny, and the failure of neoliberalism. *International Journal of Communication*, 13, 5003–5027. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/13216>
- Brooks, R.C., Batterham, D.R., ve Blake, K.R. (2022). Incel Activity on Social Media Linked to Local Mating Ecology. *Psychol Sci*, 33(2), 249–258. doi: [10.1177/09567976211036065](https://doi.org/10.1177/09567976211036065)
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.
- Connell, R. W., ve Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Dodd, V., Grierson, J., Morris, S., Weaver, M., ve Topping, A. (2021, 13 Haziran). Plymouth shooting: Police reinstated gunman’s firearms licence last month. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/uk-news/2021/aug/13/plymouth-shooting-police-reinstated-gunmans-firearms-licence-last-month> adresinden 24.11.2024 tarihinde alınmıştır.
- Donnelly, D., Burgess, E., Anderson, S., Davis, R., ve Dillard, J. (2001). *The social organization of sexuality*. University of Chicago Press.
- Uren, Ç. (2024, 6 Ekim). Online taciz ve şantaj grupları neden Discord ve Telegram’da örgütleniyor? *Euronews*. <https://tr.euronews.com/2024/10/06/online-taciz-ve-santaj-gruplari-neden-discord-ve-telegramda-orgutleniyor> adresinden 24.11.2024 tarihinde alınmıştır.
- Farrell, T., Fernandez, M., Novotny, J., ve Alani, H. (2019). Exploring misogyny across the manosphere in Reddit. In *Proceedings of the 10th ACM Conference on Web Science* (pp. 87–96). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3292522.3326045>
- Ging, D. (2019). Alphas, betas, and incels: Theorizing the masculinities of the manosphere. *Men and Masculinities*, 22(4), 638–657. <https://doi.org/10.1177/1097184X17706401>
- Hendrix, S. (2019, 7 Temmuz). Yoga studio shooting: How an attack in Tallahassee became part of the incel movement’s violent legacy. *The Washington*

Post. <https://www.washingtonpost.com/graphics/2019/local/yoga-shooting-incel-attack-fueled-by-male-supremacy/> adresinden 24.11.2024 tarihinde alınmıştır.

Hoffman, B., Ware, J., ve Shapiro, E. (2020). Assessing the threat of incel violence. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(7), 565-586. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1751459>

İyigüngör, T. (2024). Yeni Medya ve Şiddet Odaklı Eylemler: Incel Hareketi ve Çevrim İçi Denetim Stratejileri. *İletişim Ve Diplomasi* (13), 151-170. <https://doi.org/10.54722/iletisimvediplomasi.1573777>

Kalish, R., ve Kimmel, M. (2010). Suicide by mass murder: Masculinity, aggrieved entitlement, and rampage school shootings. *Health Sociology Review*, 19(4), 451–464. <https://doi.org/10.5172/hesr.2010.19.4.451>

Kelly, M., Rothermel, A., ve Sugiura, L. (2024). Victim, Ciolent, Vulnerable: A Feminist Response to the Incel Radicalisation Scale. *Perspectives on Terrorism*, 18(1), 91-119.

Kimmel, M. (2013). *Angry white men: American masculinity at the end of an era*. Nation Books.

Kolano, M. (2022). The pleasure of misogyny – Incels, castration, and sexual difference. *Psychoanalytic Inquiry*, 42(7), 544-556. <https://doi.org/10.1080/07351690.2022.2121142>

Kupers, T. A. (2005). Toxic masculinity as a barrier to mental health treatment in prison. *Journal of Clinical Psychology*, 61(6), 713-724.

Leonard, T. (2015). The American way of death. *British Journalism Review*, 26(4), 45–50. <https://doi.org/10.1177/0956474815620725>

Lockyer, D., Halpin, M., ve Maguire, F. (2024). The emergence of the incel community as a misogyny-motivated terrorist threat. *Terrorism and Political Violence*. <https://doi.org/10.1080/09546553.2023.2296515>

Lounela, E., ve Murphy, S. (2024). Incel violence and victimhood: Negotiating inceldom in online discussions of the Plymouth shooting. *Terrorism and Political Violence*, 36(3), 344-365. <https://doi.org/10.1080/09546553.2022.2157267>

Mengerink, J. (2023). “It’s 2023, all that’s left of the internet are trolls and bait.”: Examining how the incel community anonymously builds trust online through a content analysis. Erişim Adresi: <https://essay.utwente.nl/97682/>

Menzie, L. (2022). Stacy, Beckys, and Chads: The construction of femininity and hegemonic masculinity within incel rhetoric. *Psychology & Sexuality*, 13(1), 69-85. <https://doi.org/10.1080/19419899.2020.1806915>

Menzies R. (2007). Virtual backlash: Representations of men’s “rights” and feminist “wrongs” in cyberspace. In Chunn D., Boyd S., Lessard H. (Eds.), *Reaction and resistance: Feminism, law and social change* (pp. 54–98). UBC Press.

Millar, J. (2022). *Platforming Hate: An Analysis of Incel Ideology on Reddit’s r/Braincels*. Erişim Adresi: <https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/171254/2/02whole.pdf>

Moskalenko, S., Kates, N., Fernández-Garayzábal González, J., ve Bloom, M. (2022). Predictors of radical intentions among incels: A survey of 54 self-identified incels. *Journal of Online Trust and Safety*, 1(3), 1–21. <https://doi.org/10.54501/jots.v1i3.57>

Öztürk, F. E. (2021). İnternet Alt Kültürü Bağlamında Hegemonik Erkeklik Söyleminin Dijital Dönüşümü: #erkeklerini bilsin Hashtag Örneği. *Global Media Journal TR Edition*, 11(22), 101-123. https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/sayilar/2021_bahar/06_fatma_esra_ozturk.pdf

Preston, J., Halpin, M., ve Maguire, J. (2021). Involuntary celibates (incels): Theorizing the marginalization of intimate desire. *Journal of Social and Personal Relationships*, 38(1), 10-25.

Rodger, E. (2014). *My twisted world: The story of Elliot Rodger*. Santa Barbara: Self-published manuscript Erişim adresi: <https://www.documentcloud.org/documents/1173808-elliott-rodger-manifesto/>

Salojärvi, E., Rantanen, M., Nieminen, E., Juote, A., ve Hanhela, H. (2020). The 'incel' phenomenon in the digital era—How echo chambers have fueled the incel movement. In S. M. Amadae (Ed.), *Computational*

transformation of the public sphere: Theories and cases (pp. 195–210). Faculty of Social Sciences, University of Helsinki.

Scaptura, M. N., ve Boyle, K. M. (2020). Masculinity Threat, “Incel” Traits, and Violent Fantasies Among Heterosexual Men in the United States. *Feminist Criminology*, 15(3), 278–298. <https://doi.org/10.1177/1557085119896415>

Sculos, B. W. (2017). Who’s afraid of “toxic masculinity”? *Class, Race and Corporate Power*, 5(3), 1-5. <https://dx.doi.org/10.25148/CRCP.5.3.006517>

Schippers, M. (2007). Recovering the feminine other: Masculinity, femininity, and gender hegemony. *Theory and Society*, 36(1), 85–102. <https://doi.org/10.1007/s11186-007-9022-4>

Schmitz, R. M., ve Kazyak, E. (2016). Masculinities in cyberspace: An analysis of portrayals of manhood in men’s rights activist websites. *Social Sciences*, 5(2), 5-18. <https://doi.org/10.3390/socsci5020018>

Taylor, J. (2018, 23 Ağustos). *Toronto van attack: Suspect may have 'Incel' links*. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-45284455> adresinden 18.02.2025 tarihinde alınmıştır.

Temelli, E. (2022). “Incel” Örneği Üzerinden Çevrim içi Mizojinist Gruplar ve Şiddet Eylemleri. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 6(1), 11-30.

Whitehead, S. M. (2021). *Toxic masculinity: Curing the virus: Making men smarter, healthier, safer*. Andrews UK Limited.

Vogel, D. L., Heimerdinger-Edwards, S. R., Hammer, J. H., ve Hubbard, A. (2011). "Boys don't cry": Examination of the links between endorsement of masculine norms, self-stigma, and help-seeking attitudes for men from diverse backgrounds. *Journal of Counseling Psychology*, 58(3), 368–382. <https://doi.org/10.1037/a0023688>

Zimmerman, S. (2024). The ideology of Incels: Misogyny and victimhood as justification for political violence. *Terrorism and Political Violence*, 36(2), 166–179. <https://doi.org/10.1080/09546553.2022.2129014>

Neo-Malthusyen Yaklaşım'ın Seçili Latin Amerika Ülkeleri Üzerinde Panel ARDL Yöntemi ile İncelenmesi*

Analysis Of The Neo-Malthusian Approach On Selected Latin American Countries Using The Panel ARDL Method

Fazıl Kayıkçı¹, Arda Altay²

DOI: [10.59445/ijephss.1616922](https://doi.org/10.59445/ijephss.1616922)

Atf / Cite: Altay, A. (2025). Neo-Malthusyen yaklaşımın seçili Latin Amerika ülkeleri üzerinde panel ARDL yöntemi ile incelenmesi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(2), 124-141, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1616922>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 09.01.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 12.04.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu çalışmada, Neo-Malthusyen yaklaşım kapsamında beşeri kalkınma ve hukukun üstünlüğü gibi sosyal ve ekonomik faktörlerin doğurganlık oranı üzerindeki etkilerini analiz etmek amaçlanmaktadır. Doğurganlık oranlarında meydana gelen düşüşünün ekonomik kalkınma ve kaynakların verimli kullanımı üzerindeki olumlu etkileri dikkate alındığında bu konu hem akademik literatürde hem de politik düzeyde önem taşımaktadır. Çalışmada, 1997-2021 yıllarını kapsayan dönemde 15 tane Latin Amerika ülkesine ait panel veri seti kullanılmıştır. Analizde, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan birinci ve ikinci nesil birim kök testleri, panel eşbütünleşme testleri ve Panel ARDL yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, beşeri kalkınma endeksindeki %1'lik artışın doğurganlık oranını %1.05 oranında ve hukukun üstünlüğü endeksindeki %1'lik artışın ise %0.31 oranında azalttığını göstermektedir. Bunların yanı sıra hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Panel Granger nedensellik testi, beşeri kalkınma ve hukukun üstünlüğü değişkenlerinin doğurganlık oranı üzerinde anlamlı etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar neticesinde, eğitim ve sağlık yatırımlarının artırılmasının yanı sıra gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasının, doğurganlık oranlarını düşürmede ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemede kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu tür politikalar, yalnızca doğurganlık oranlarını doğal yollarla azaltmakla kalmayıp ekonomik büyüme ve sosyal refahı artırarak sürdürülebilir kalkınmaya önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Neo-Malthusyen, Demografi, Panel Veri.

JEL Kodu: J11, J10, C33

Abstract

This study aims to analyze the impact of social and economic factors, such as human development and the rule of law, on fertility rates within the framework of the Neo-Malthusian approach. Considering the positive effects of declining fertility rates

* Bu çalışma Prof. Dr. Fazıl Kayıkçı danışmanlığında hazırlanan “Neo Malthusyen Yaklaşımın Seçilmiş Ülkeler İçin İncelenmesi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye, 2025). / This article is extracted from a doctorate dissertation entitled “Neo Malthusyen Yaklaşımın Seçilmiş Ülkeler İçin İncelenmesi”, supervised by Prof. Dr. Fazıl Kayıkçı (Ph.D. Dissertation, Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Istanbul-Turkiye, 2025).

¹ Prof. Dr. / *Prof. Dr.*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul / *Yıldız Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Istanbul*, f.kayikci@yildiz.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1154-8090>.

² **Sorumlu Yazar / Corresponding Author**, Doktora Öğrencisi / *Ph.D. Student*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD / *Yıldız Technical University, Institute of Social Sciences, Department of Economics*, arda_altay@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9880-4821>.

on economic development and the efficient use of resources, this topic holds significant importance both in the academic literature and at the policy level. The study uses a panel dataset covering 15 Latin American countries over the period from 1997 to 2021. The analysis employs first- and second-generation unit root tests, panel cointegration tests, and the Panel ARDL method, accounting for cross-sectional dependence and heterogeneity. The findings indicate that a 1% increase in the Human Development Index reduces fertility rates by 1.05%, while a 1% increase in the Rule of Law Index leads to a 0.31% reduction in fertility rates. Moreover, the negative and significant error correction term confirms the existence of a long-term equilibrium relationship among the variables. The Panel Granger causality test reveals that human development and the rule of law significantly impact fertility rates. Based on these results, increasing investments in education and healthcare, reducing income inequality, promoting gender equality, and strengthening the rule of law are critically important for lowering fertility rates and supporting sustainable development. Such policies not only naturally reduce fertility rates but also contribute significantly to economic growth and social welfare, thereby advancing sustainable development.

Keywords: Neo-Malthusian, Demography, Panel Data.

JEL Classification: J11, J10, C33

1. Giriş

Nüfus dinamikleri, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan toplumların kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu dinamikler, gerek yerel gerekse küresel stratejik planların oluşturulmasının merkezinde yer almaktadır. İşsizlik, istihdam, yatırım, tasarruf, ücretler ve üretim gibi ekonomik faktörler, demografik değişimleri doğrudan etkilemektedir. Bunların yanı sıra belirli bir bölgedeki insanların yaş ve cinsiyet yapısı, doğurganlık oranları, ölüm oranı ve göç oranı gibi demografik göstergeler de nüfusun yapısal değişimlerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Nüfus artışları bir topluluğun sadece büyüklüğünü ifade etmez aynı zamanda sosyal refah, ekonomik gelişme ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konulardaki gelişmeyi de ifade etmektedir.

Bu bağlamda, nüfus artışı ve kaynakların sınırlılığı arasındaki ilişkiyi ilk kez sistematik bir şekilde ele alan Thomas Robert Malthus, 1798 yılında yayımladığı *An Essay on the Principle of Population* (Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme) adlı eserinde, nüfusun geometrik bir hızla artarken, gıda üretiminin aritmetik bir hızla arttığını öne sürmüştür. Malthus'a göre bu dengesizlik, kaçınılmaz olarak kıtlık, açlık ve yoksulluk gibi sorunlara yol açacaktır. Malthus'un görüşleri, sanayi devriminin getirdiği teknolojik ilerlemeler ve tarımsal üretimdeki verimlilik artışı nedeniyle uzun süre göz ardı edilmiş ve hatta eleştirilmiştir. Ancak, 19. yüzyılın sonlarında hızla artan nüfus yoğunluğu, özellikle Avrupa'nın bazı bölgelerinde toplumsal kaygıları tetiklemiş ve Malthusyen teoriler yeniden ilgi görmeye başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ilk Neo-Malthusyenler az sayıda çocuk sahibi olmanın hem kadınları sosyal hayatta özgürleştireceğini hem de toplumun ortak faydasını arttıracaklarını iddia etmişlerdir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın arasındaki dönemde yükselen milliyetçilik akımları ve doğum yanlı politikalar sonucunda nüfus artışıyla ilgili kaygılar azalmıştır. Bu dönemde nüfus artışının bir milletin gücünü ve kalkınmasını temsil ettiği düşüncesinden dolayı birçok ülke doğum yanlısi politikalara yönelmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonraki dönemde özellikle eski sömürge ülkelerinde görülen hızlı nüfus artışları, yoksulluk, kıtlık, hastalık ve sosyal eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. Söz konusu bu durum yeniden nüfus politikalarına dikkatleri çevirmiştir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündemdeki yerini almıştır.

1960'lı yılların sonlarında Paul Ehrlich ve Garrett Hardin gibi bilim insanlarının çalışmaları nüfus artışlarının sadece ekonomik ve sosyal alanlara değil aynı zamanda çevresel alanlara da etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Paul Ehrlich, *The Population Bomb* (Nüfus Bombası) adlı eserinde, hızlı nüfus artışlarının çevresel felaketleri tetikleyebileceğine dikkat çekmiştir (Ehrlich, 1968). Benzer şekilde Garrett Hardin, *The Tragedy of the Commons* (Ortakların Trajedisi) adlı makalesinde, ortak kullanılan doğal kaynakların sınırsız nüfus artışı karşısında sürdürülemez hale geleceğini öne sürmüştür (Hardin, 1968). Bu dönemde ortaya çıkan ikinci nesil Neo-Malthusçular, Malthus'un nüfus artışı ve gıda kaynakları arasında odaklanmış olan görüşlerini daha geniş bir bakış açısıyla ele almışlardır. Neo-Malthusyenler hızlı nüfus artışlarının doğal kaynakların tükenmesine, çevresel kalitenin düşmesine ve ekosistemin zarar görmesine neden olacağını iddia etmişlerdir. Özellikle ormansızlaşma, biyolojik çeşitliliğin azalması, su kaynaklarının azalması ve iklim değişikliği gibi sorunların hız kazanmasıyla nüfus artışının çevresel etkilerini göstermişlerdir.

1972 yılında kurulmuş olan Roma Kulübü, Neo-Malthusçu fikirlerin sınırlarını daha da genişletmiştir. İnsanoğlunun doğal kaynakları tüketme hızı ile kaynakların kendini yenileme kapasitesi arasında dengesizliği ortaya koymayı hedeflemiştir. *The Limits to Growth* (Büyümenin Sınırları) adlı raporda (Meadows vd., 2004) sürekli üstel büyümenin ve aşırı nüfus artışlarının çevresel ve ekonomik sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu durumun sürdürülebilir kalkınma açısından büyük tehlikeler içerdiği belirtilmiştir. Bu rapor, ekonomik ve çevresel ilişkiler arasındaki çelişkiyi ortaya koymuştur. Nüfus

artışlarının yanı sıra tüketim alışkanlıklarının da kontrol altına alınması gerektiğine dair politikalar da ortaya koymuştur.

21. yüzyılın ilk çeyreğinde Dünya nüfusu 8 milyar sınırına yaklaşmıştır. Nüfus artışlarının sonucunda iklim değişikliği, doğal kaynakların aşırı tüketimi ve küresel çapta eşitsizliklerin artması çevresel, sosyal ve iktisadi etkileri daha çok ortaya çıkarmıştır. Bu durum 'Malthusyen felaketin' modern bir versiyonunun ortaya çıkabileceği konusunda endişelere yol açmıştır. Söz konusu bu durum sadece gelişmekte ve/veya az gelişmiş ülkeleri değil gelişmiş ülkeleri de tehdit etmektedir. Özellikle fosil yakıtların tüketimi, sanayileşme, kentleşme ve artan enerji talebi çevresel sürdürülebilirlik üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır.

Ortaya çıkan bu sorunların çözülebilmesi için gerek bireysel gerekse ulusal düzeyde geniş kapsamlı politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Nüfus artışlarının kontrol altına alınması, kaynakların etkin kullanılması, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve sosyal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması insanoğlunun geleceğini güvence altına alabilmek için önem arz etmektedir. Bunların yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi doğurganlık oranlarının azalmasında ve toplumsal sürdürülebilirlik ve kalkınma açısından önemli bir etki yaratmaktadır.

Latin Amerika bölgesindeki seçili ülkeler, doğurganlık oranlarındaki azalma eğilimi ile beşeri kalkınma ve hukukun üstünlüğü gibi yapısal göstergeler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için uygun bir örneklem sunmaktadır. Bu ülkeler, genel olarak orta düzeyde beşeri kalkınmaya sahip olmalarının yanı sıra, doğurganlık oranlarında son on yıllarda önemli düşüşler yaşamıştır. Ayrıca bölge, hukukun işleyişi ve toplumsal eşitlik düzeyleri açısından homojen bir yapıya sahiptir. Bu durum, panel ARDL yöntemiyle uzun dönemli ilişkilerin analiz edilmesini anlamlı kılmaktadır.

Çalışmada Neo-Malthusyen teorik çerçeve bağlamında, beşeri kalkınma ve hukukun üstünlüğü endeksinin doğurganlık üzerine etkileri incelenmektedir. Beşeri kalkınmanın doğurganlık üzerine etkisiyle eğitim düzeyindeki artışların bireylerin aile planlaması konusunda bilinçlenmesini sağladığı ve kadınların iş gücüne katılımı artırdığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Sağlık hizmetlerindeki gelişmeler sayesinde ise anne-çocuk sağlığının üzerinde pozitif etkileriyle doğurganlığı azaltmaktadır. Bireylerin gelirlerinin artması ise kişilerin refah seviyelerini arttırmakta ve daha küçük aile yapılarına geçmelerini teşvik etmektedir. Hukukun üstünlüğü ise toplumsal düzenin ve adaletin tesisi için önemli bir unsurdur. Adalet sisteminin etkin olması, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyerek kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımını artırmaktadır. Bu sayede doğurganlık oranları azalmaktadır. Bunun yanı sıra hukukun üstünlüğünün sağlanması kamu kaynaklarının etkin kullanımını sağlayarak eğitim ve sağlık gibi alanlara yapılan yatırımları artırmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde Neo-Malthusyen yaklaşımın kuramsal temelleri açıklanmış, ardından konuyla ilişkili literatür taramasına yer verilmiştir. Devamında seçili Latin Amerika ülkelerine ait verilerle panel ARDL yöntemi uygulanmış, uzun dönemli ilişkiler ve nedensellik bağlamında bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise elde edilen sonuçlara dayanarak nüfus politikalarına yönelik değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir.

2. Neo-Malthusyen Nüfus Teorisi

Neo-Malthusçu düşünce, biyoloji, jeoloji, demografi, ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi pek çok farklı alandan beslenen geniş kapsamlı bir teorik yaklaşımdır. Bu nedenle Neo-Malthusçu teoriye yapılan katkılar, odak noktaları ve metodolojik yaklaşımlar açısından oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bir ülkenin belirli bir zaman dilimindeki doğum oranlarına dair yapılan ampirik çalışmalardan, sosyal ve politik ilişkileri kapsayan geniş analizlere kadar farklı konular ele alınmaktadır. Kapsamları ne kadar geniş olursa olsun, Neo-Malthusçu teoriler sosyal teoriyi doğrudan etkilemektedir.

Genel anlamda Neo-Malthusçu teori, nüfus, teknoloji ve sanayi gelişmeleri ile doğanın sınırları arasındaki ilişkiyi, toplumun normatif varsayımları çerçevesinde incelemektedir (Mellos, 1988:15).

Nüfus artışı, çoğunlukla göz ardı edilen çevresel ve sosyal problemlerin temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Ehrlich ve Ehrlich, 2004:21). Nüfus büyüklüğüyle belirlenen doğal kaynak tüketimi, teknolojik ilerlemeler ve sanayi ihtiyaçları ile doğanın sınırları arasındaki ilişki, 'ekoloji' kavramını aklı getirmektedir. Ekoloji, insanın doğadaki kaynakları tüketme durumunu ifade ederken, bu durumu belirleyen başlıca faktörler nüfus artış oranı, teknolojik ilerleme ve endüstriyel büyümedir. Bu bağlamda, endüstrinin ve nüfusun doğanın sınırlarını aşması, aşırı tüketim ve çevresel kirlilik gibi sorunlarla Neo-Malthusçu kriz teorisinin temelini oluşturmaktadır (Mellos, 1988:16).

İlk Neo-Malthusçular, daha az çocuk sahibi olmanın kadınları özgürleştireceğini ve toplumun ortak yararını artıracaklarını savunmuşlardır. Özellikle yoksul kadınların daha fazla çocuk doğurmasının nesiller boyu süren bir bağımlılık, yoksunluk ve yoksulluk döngüsüne neden olduğuna inanmışlardır (Frey, 2011:78). Bununla birlikte, öjenik düşüncelerden hareketle, doğum oranlarının sınırlandırılmasını yalnızca dünyanın artan nüfusu taşıyamayacağı gerekçesiyle değil, daha sağlıklı ve ideal bir toplum yaratma amacıyla savunmuşlardır. Bu noktada, klasik Malthusçular ile Neo-Malthusçular benzer görüşleri paylaşıyor da, güdüleri farklılık göstermektedir (Spalding, 1917: 610).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, azalan ölüm oranlarıyla birlikte yüksek doğurganlıktan kaynaklanan hızlı nüfus artışı yaşanmıştır. Bu süreçte nüfus artış oranları, yaklaşık 25 yıl içinde nüfusun ikiye katlanabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, demograflar ve sosyal bilimciler başta olmak üzere birçok bilim insanının endişelerini artırmıştır. O dönemde hızlı nüfus artışının ekonomik kalkınma üzerinde olumsuz etkiler yaratacağı düşünülmüş ve 1940'lı yılların sonlarından itibaren çevreciler, aşırı nüfus artışlarının gıda ve doğal kaynakların hızla tükenmesine neden olacağını vurgulamışlardır. Bu durum, birçok ülkenin etkin aile planlaması politikalarını hayata geçirmesine yol açmış ve altyapı üzerindeki baskıyı azaltarak ekonomik performansı artırmayı hedeflemiştir (Bloom vd., 2003:45-48).

İkinci nesil Neo-Malthusçu yazarlar, 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızlı nüfus artışına dair yoğun uyarılarda bulunmuşlardır. Dünya nüfusu, 20. yüzyılda 1.5 milyardan 6 milyara çıkarken, 2010'lu yıllarda 7 milyara ulaşmıştır. Buna rağmen, doğurganlık oranları birçok ülkede hızla azalmıştır. 2050'li yıllarda dünya nüfusunun 8.5-9 milyar seviyesine ulaşacağı ve ardından hafif bir gerileme göstereceği öngörülmektedir. Bu düşünün, yalnızca kırsal bölgelerde değil, bazı ülkelerin kentsel nüfuslarında da gözlemlenmesi beklenmektedir (Demaria vd., 2015:154).

Neo-Malthusçu düşünceler, 1960'lar ve 1970'lerde Üçüncü Dünya ülkelerinde nüfus patlaması korkusunun temelini oluşturmuştur. Bu dönemde, nüfus kontrol politikaları baskıcı yöntemlerle dayatılmış ve Çin'in zorunlu tek çocuk politikası gibi uygulamalar, Neo-Malthusçu politikalara dayandırılmıştır (Gustafsson, 1991:522).

1968 yılında Hardin tarafından yayımlanan 'Ortak Malların Trajedisi' adlı eser, Neo-Malthusçu görüşlerin nüfus ve çevre ile ilgili düşüncelerine şekil vermiştir. Hardin, nüfus artışının doğal kaynakların aşırı sömürülmesine neden olduğunu ve bu iki değişken arasında negatif bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, doğal kaynakların yönetimine dair politika önerilerinin temelini oluşturmuş, örneğin ortak mülkiyetin özel mülkiyete dönüştürülmesini teşvik etmiştir (Cardenas, 1998:4).

Ehrlich'in 1968'de yayımladığı 'Nüfus Bombası' adlı eser, nüfus artışının çevresel bozulmanın önemli faktörlerinden biri olduğunu savunmuş ve bu ilişkiyi $I = f(P, A, T)$ şeklindeki bir denklemle açıklamıştır. Denklemde çevresel etkiler, nüfus büyüklüğü, kişi başı gelir ve teknolojik gelişmelerle ilişkilendirilmiştir (Demaria vd., 2015:154).

Neo-Malthusçular, enerji, kaynaklar ve kirlilik gibi sorunların yalnızca teknik çözümlerle ele alınamayacağını, bu meselelerin aynı zamanda sosyal ve etik boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır (Harwood, 1975:1).

Son iki yüzyılda, Malthusçuluk ve Neo-Malthusçuluk farklı şekillerde gelişmiştir. Bunlar;

1. İlk Malthusçular, nüfusun savaş, salgın hastalıklar ve kıtlık gibi etkenlerle kontrol edilmemesi durumunda hızlı bir artış göstereceğini ve bu durumun geçim krizlerine yol açacağını savunmuşlardır.

2. 20. yüzyılın başlarındaki Neo-Malthusçular, nüfus artışının doğum kontrolü yoluyla düzenlenebileceğine ve kadınların özgürleşmesiyle bu hedefin gerçekleştirilebileceğine inanmışlardır. Sosyal eşitsizlik ve yoksulluk gibi sorunların çözümü için bilinçli üremenin teşvik edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

3. 1960'lar ve 1970'lerdeki Neo-Malthusçular ise, nüfus artışının çevresel bozulmaların ve yoksulluğun temel nedeni olduğunu ileri sürmüş ve devletlerin baskıcı yöntemlerle doğum kontrol politikalarını uygulaması gerektiğini savunmuşlardır (Demaria vd., 2015: 155).

Günümüzde, iklim değişikliği, su kıtlığı, tarım arazilerinin azalması, enerji krizleri ve hızla artan insan nüfusu, 'Malthusçu bir felaket' endişesini yeniden gündeme taşımaktadır (Finnin, 2016:1). Bu sorunların çözümü için arzın sınırsız olduğu varsayımından vazgeçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Politikaların ulusal ekonomilere ve büyüme modellerine uygun bir biçimde yeniden tasarlanması, sürdürülebilir bir nüfus düzeyinde kaynakların adil bir şekilde kullanılması için önemlidir (Harwood, 1975). Ancak bu durumda kaynak savaşlarının ve çevresel yıkımın önüne geçilebilir, herkes için tatmin edici, güvenli ve sürdürülebilir bir yaşam düzeyi sağlanabilir. Ayrıca insanlar, tüketim, nüfus artışı, eşitsizlik ve güç gibi sorunlara yönelik işbirlikçi çözümler bulmayı mümkün kılacak bir toplum yapısının avantajlarından yararlanabilir (Ehrlich ve Ehrlich, 2004:332-334).

3. Literatür Taraması

Neo-Malthusyen teori çerçevesinde nüfus artışının çevresel, ekonomik ve sosyal yapılar üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalar önem kazanmaktadır. Özellikle doğurganlık oranlarının ekonomik büyüme, doğal kaynak kullanımı ve sürdürülebilir kalkınma üzerindeki belirleyici rolü, literatürde farklı metodolojik yaklaşımlar ve ampirik bulgularla ortaya konulmuştur.

Tsoulouhas (1992) tarafından yapılan çalışmada, İngiliz nüfusunun 1550-1839 yılları arasındaki teknolojik değişimlerle ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada geliştirilen model, teknolojik değişimi ve kentleşmeyi içselleştirerek, kırsal ve kentsel sektörleri birleştiren bir ekonomik çerçeve sunmaktadır. Elde edilen regresyon sonuçları, Neo-Malthusçu yaklaşımla çelişirken, Boserup'un nedenselliğinin daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, dışsal ölüm oranlarındaki değişimler, nüfus artışı doğrudan ya da doğurganlık oranı üzerinden etkileyebilmektedir. Nüfus artışı ise teknolojik değişimi tetikleyerek yeni demografik dönüşümleri desteklemektedir.

Arifin (1996) Endonezya'nın yüksek arazilerindeki arazi bozulmasının nedenlerini analiz ederek, arazi kullanımı politikalarına ilişkin öneriler geliştirmiştir. Çalışma, mahsul yoğunluğu, nüfus baskısı, kişi başına gelir, göç ve diğer bölgesel değişkenlerin arazi bozulmasındaki varyasyonun önemli bir kısmını açıkladığını göstermektedir. Duyarlılık analizi sonuçlarına göre, nüfus baskısı ve kişi başına gelir değişkenlerinin yanı sıra göç, arazi bozulmasının temel etkenleri arasında yer almaktadır.

Benin ve Pender (2002) Amhara bölgesindeki 98 köyden elde edilen verilerle ortak otlakların yönetiminin etkinliğini ve otlatma alanlarına erişim kısıtlamalarının etkilerini incelemiştir. Araştırmaya göre belirli alanlarda otlatma erişiminin sınırlandırılmasının diğer alanlarda ciddi bir bozulmaya yol

açmadığını göstermektedir. Fakat kısıtlı otlakların oranındaki artışın, kısıtlanmamış otlakların kalitesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Bununla birlikte, kısıtlı otlakların iyi yönetimi, olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nüfus artışının genel etkisi ise olumsuz olup Neo-Malthusçu görüşlerle örtüşmektedir.

Pascual, Unai, Barbier ve Edward (2003) Yucatan'daki kırsal hanelerin arazi kalitesi ve iş gücü tahsisine yönelik kararlarını analiz etmek için biyo-ekonomik bir model geliştirmiştir. Elde edilen sonuçlar, Neo-Malthusçu Nüfus Baskısı Hipotezi'nin geçerliliğini desteklemekte ve nüfus artışının orman alanlarına yönelik baskıyı artırarak arazi bozulmasına katkı sağladığını göstermektedir. Model, yüksek nüfus yoğunluklarında, orman temizliği için iş gücü tahsisinin arttığını ortaya koymaktadır.

Neumayer (2006) OECD dışındaki ülkeler için Neo-Malthusçu doğurganlık değişim teorisinin ampirik bir testini gerçekleştirmiştir. Bulgular, teoriyi desteklememekte ve zaman zaman onunla çelişmektedir. Araştırma, gelişmiş ülkelere göç ve gıda yardımlarının, taşıma kapasitesi kısıtlamalarını hafifleterek doğurganlık oranları üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Ayrıca, ekonomik beklentilerin iyileşmesi de doğurganlık artışına katkıda bulunmaktadır.

Li ve Zhang (2007) Çin'in 28 bölgesinden 20 yıllık panel veri setini kullanarak doğum oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Tek çocuk politikasının etkilerini ele alan araştırma, doğum oranındaki düşüşün ekonomik büyümeyi artırdığını ve bu bulguların Malthusçu görüşleri desteklediğini ortaya koymuştur.

James (2008) Hindistan'da 1961-2001 yılları arasında yaş yapısındaki değişimlerin ekonomik faydalarını incelemiştir. Çalışma, demografik temettü kavramını vurgulayarak, düşük doğurganlık oranlarının hane düzeyinde ekonomik avantajlar sağladığını ve bu durumun ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunduğunu göstermiştir. Demografik faktörlerin ekonomik kalkınmadaki rolüne dikkat çeken araştırma, küçük aile normlarının kalkınmaya katkısını doğrulamaktadır.

Mülhthoff (2016) Baden Grandukalığı'ndaki 67 bölgeye dair yaptığı analizde, azalan ölüm oranlarının düşük doğurganlık ve artan ebeveyn bakımı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, Malthusçu mekanizmaların biyolojik adaptasyonlar tarafından kısmen dengelendiğini öne sürmektedir.

Kopnova ve Rodionova (2017) Kuzey Afrika'da gıda güvenliği ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. FAO ve Dünya Bankası verilerine dayanarak, nüfus artışı ve tarımsal üretim yoğunlaşmasının gıda güvenliği üzerinde önemli bir rol oynadığı, dış ticaret ve yabancı yatırımların da bu süreci etkilediği sonucuna varılmıştır. Çalışma ayrıca, bankacılık sisteminin gelişimi ve küreselleşme ile gıda güvenliği arasındaki bağları incelemiştir.

Genel olarak incelenen çalışmalar, Neo-Malthusyen çerçevede nüfus artışının çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynak kullanımı ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini çok yönlü biçimde ele almaktadır. Özellikle tarımsal bozulma, arazi yönetimi, doğurganlık oranları ve demografik baskılar gibi temalar, farklı ülkeler özelinde ampirik modellerle analiz edilmiştir. Literatürde göze çarpan ortak eğilim, nüfus artışının çoğunlukla olumsuz çevresel ve ekonomik çıktılarla ilişkili olduğu yönündedir.

4. Veri Seti, Yöntem ve Ekonometrik Sonuçlar

Bu çalışma, belirli bir ülke grubu üzerinde yapıldığı için panel veri analizi yönteminin uygulanmasını gerektirmektedir. Çalışmanın veri seti, 1997-2021 yılları arasında Latin Amerika ülkelerine (Arjantin, Barbados, Bolivya, Brezilya, Ekvator, Guatemala, Honduras, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Panama, Paraguay, Peru, Şili ve Uruguay) ait göstergeleri kapsamaktadır. Bütün Latin Amerika ülkelerinin analiz kapsamına alınması hedeflenmiş olsa da bazı ülkelerde veri eksiklikleri, metodolojik uyumsuzluklar ve ilgili yıllar için tutarlı serilere ulaşamamış olması nedeniyle analiz

dışında bırakılmaları uygun bulunmuştur. Veriler, Dünya Bankası, V-Dem ve Birleşmiş Milletler Beşeri Kalkınma veri tabanlarından temin edilmiştir.

Doğurganlık Oranı: Bir kadının yaşamı boyunca sahip olduğu ortalama çocuk sayısını ifade eden bu oran, bir ülkenin demografik yapısını belirleyen temel faktörlerden biridir. Doğurganlık oranındaki düşüş, bir ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Düşük doğurganlık oranları, nüfus artışını yavaşlatır ve kısıtlı kaynakların daha az kişi tarafından bölüşülmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, kişi başına düşen gelir seviyesini artırır, ekonomik refahı destekler ve yatırımlar için daha fazla fon sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Doğum oranlarının azalmasının sosyal etkileri de önemlidir. Daha az sayıda çocuk sahibi olan kadınlar, kariyer fırsatlarından daha fazla yararlanma imkanı bulmaktadır. Bu durum hem cinsiyet eşitliğine katkı sağlamakta hem de ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Bununla birlikte yüksek doğurganlık oranları genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk sorunlarını derinleştirmektedir. Bir hanedeki çocuk sayısı arttıkça, kişi başı gelir azalma eğilimi gösterir ve bu da ekonomik kalkınmaya engel teşkil eder. Nüfus artışı, aynı zamanda Dünya'nın sınırlı kaynaklarının hızlı tüketilmesine yol açarak sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz etkilemektedir (Dünya Bankası, 2025).

Beşeri Kalkınma Endeksi (HDI): Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen Beşeri Kalkınma Endeksi, bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmişlik seviyesini değerlendirmek için kullanılmaktadır. Endeks, beklenen yaşam süresi, eğitim düzeyi ve kişi başının alım gücü gibi üç temel bileşene dayanmaktadır. 0 ile 1 arasında bir değer alan HDI, ülkeleri yüksek (0.800 ve üzeri), orta (0.500-0.799) ve düşük (0.500 altı) beşeri kalkınma seviyelerine göre sınıflandırmaktadır. Nüfusun yoğun artış gösterdiği ülkelerde, kaynaklar üzerindeki baskı, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi zorlaştırır ve HDI'nın düşük değerler almasına neden olur.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı, ekonomik ve sosyal kalkınmaya engel oluşturan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, nüfus artışını yavaşlatmaya yönelik politikalar, uzun vadede HDI'nın yükseltilebilmesi için kritik bir rol oynamaktadır (UNDP, 2025).

Hukukun Üstünlüğü Endeksi: Bu endeks, bir ülkede hukuk devleti ilkelerinin uygulanabilirliğini ve etkinliğini ölçmek için geliştirilmiştir. Endeks, 0 ile 1 arasında bir değer alır ve yargı bağımsızlığı, kamu yönetiminin şeffaflığı, yolsuzlukla mücadele ve yasaların herkese eşit uygulanması gibi çok sayıda bileşeni kapsamaktadır. Bireylerin adalete erişimindeki fırsat eşitliğini de incelemekte ve toplumdaki toplumsal güveni desteklemektedir.

Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının güçlenmesi, yaşam kalitesini artırırken, nüfus artışını da dolaylı yoldan etkileyebilmektedir. Çünkü şeffaf ve adil bir hukuk sistemi, ekonomik büyümeyi destekleyen bir ortam oluşturur (V-DEM, 2025).

Bağımsız değişkenlerin nüfus üzerindeki etkisinin kısa vadede belirgin olması beklenmemektedir. Nüfus artışı veya azalma eğilimleri, savaşlar, kıtlık ve yoğun göçler gibi olağanüstü durumlar haricinde genellikle uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, çalışmada bağımsız değişkenlerin etkisi uzun vadeli bir perspektifle ele alınmıştır. Analizde esneklikler dikkate alınacağı için logaritmik kalıp kullanılmıştır. Analizde kullanılacak fonksiyon aşağıdaki gibidir.

$$\lnfertil = \beta_0 + \beta_1 \lnhdin_{i,t} + \beta_2 \lnrula_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Denklemden kullanılan değişkenlerin açıklaması aşağıdaki gibidir.

Infertil: Kadın başına düşen doğurganlık oranını,

lnhdin: Beşeri kalkınma endeksini ve

Inrula: Hukukun üstünlüğü endeksini göstermektedir.

Aşağıdaki Tablo 1’de özet istatistik sonuç tablosu gösterilmektedir.

Tablo 1. Özet İstatistik Sonuç Tablosu

Değişken	lfertil	lhdin	lrula
Gözlem Sayısı	375	375	375
Ortalama	0.872912	-0.325960	-0.525772
Ortanca	0.873383	-0.298406	-0.487760
Maksimum	1.590459	-0.151986	-0.033557
Minimum	0.390013	-0.646264	-1.833851
Standart Hata	0.258056	0.106984	0.403817
Çarpıklık	0.447169	-0.803313	-0.498102
Basıklık	2.766775	3.131235	2.437728
Jaque-Berra	13.34742***	40.60110***	20.44643***

Not: Anlamlılık düzeyleri, Prob. <0.01 ise ***, $0.01 \leq \text{Prob.} < 0.05$ ise **, $0.05 \leq \text{Prob.} \leq 0.10$ ise * olarak ifade edilmiştir.

Her üç değişken için gözlem sayısı 375’tir. Ortalama ve ortanca değerler birbirine yakın olmasından dolayı, değişkenlerin büyük kısmının simetrik bir dağılımda olduğu görülmektedir. Fakat çarpıklık değerlerine bakıldığında Infertil ve Inrula değişkenlerinin pozitif, lhdin değişkeninin ise negatif çarpıklık gösterdiği görülmektedir. Bu durum, doğurganlık oranı ve hukukun üstünlüğü endeksinin sağa, beşeri kalkınma endeksinin ise sola çarpık dağıldığını göstermektedir. Basıklık değerleri, değişkenlerin normal dağılıma yakın ancak tam olarak normal olmadığını işaret etmektedir. Bu durum Jaque-Berra normallik testi sonuçları ile de desteklenmektedir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı

Panel veri analizlerinde, modelde yer alan yatay kesit birimlerinin hata terimleri arasında korelasyon olması, diğer bir ifadeyle birbirleriyle etkileşim halinde olması durumu yatay kesit bağımlılığı olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu bu bağımlılığın varlığı, kullanılan testlerin geçerliliğini ve tahmin sonuçlarının güvenilirliğini etkileyebilmektedir. Özellikle birim sayısının (N) zaman boyutuna (T) göre daha büyük olduğu panellerde bu bağımlılığın varlığının test edilmesi önemlidir.

LM istatistiği, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilmiş olup, birimlerin hata düzeltme veya eşbütünleşme modelinden elde edilen kalıntılar arasındaki korelasyonu sınamak için kullanılmaktadır. Bu test istatistiği, N sabit ve $T \rightarrow \infty$ iken kullanılmaya uygundur. Testin sıfır hipotezi (H_0), bütün birimler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını varsaymaktadır. Alternatif hipotez (H_1) ise en az iki birim arasında korelasyon olduğunu belirtmektedir.

Pesaran LM Testi, Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilmiş olup zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük $T > N$ olduğu durumlarda kullanılması varsayımından hareket etmektedir. Bu bağlamda hem N hem de T ’nin büyük olduğu durumlar için uygulanabilmektedir. Bu test, LM testinin Pesaran (2004) tarafından geliştirilmiş halidir. Testin sıfır hipotezi (H_0), birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olmadığını ifade ederken, alternatif hipotez (H_1) hata terimleri arasında korelasyon olduğunu göstermektedir.

Sapması düzeltilmiş LM Testi, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), $N > T$ durumunda uygulanan Breusch Pagan (1980) LM testini geliştirilmiş bir halidir. N ile T ’nin büyük olduğu durumlar için uygun hale getirilmiştir. $N > T$ olduğu durumda sapmalı olacağını iddia etmişlerdir. T ve N ’nin büyük olması halinde LM istatistiğinin düzeltilmiş versiyonu olan LM Adj. istatistiği önerilmektedir.

Testin sıfır hipotezi (H_0), hata terimleri arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmadığını ileri sürmektedir. Alternatif hipotezi (H_1) ise bu terimler arasında korelasyon olduğunu ifade etmektedir.

Pesaran CD Testi ise, Pesaran (2004) ADF regresyonu aracılığıyla tahmin edilen kalıntıları kullanarak testi yatay kesit bağımlılığı sınamak amacıyla geliştirilmiştir. Bu testi $N > T$ durumunda da kullanabilmek mümkündür. Testin sıfır hipotezi (H_0), hata terimleri arasında yatay kesit bağımlılığı olmadığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık alternatif hipotez (H_1) ise bağımlılık olduğunu belirtmektedir.

Aşağıdaki Tablo 2’de yatay kesit bağımlılığı test sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Pesaran LM	Sapması Düzeltilmiş LM	Pesaran CD
Infertil	2248.536 (0.0000)***	147.9180 (0.0000)***	147.6055 (0.0000)***	47.28017 (0.0000)***
lnhdin	2467.765 (0.0000)***	163.0463 (0.0000)***	162.7338 (0.0000)***	49.66612 (0.0000)***
lnrula	441.4023 (0.0000)***	23.21397 (0.0000)***	22.90147 (0.0000)***	-0.633396 (0.5265)

Not: Anlamlılık düzeyleri, Prob. <0.01 ise ***, 0,01≤Prob.<0.05 ise **, 0,05≤Prob. ≤0,10 ise * olarak ifade edilmiştir.

Tablo 2’de gösterilmekte olan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre Infertil, lnhdin ve lnrula değişkenlerinin boş hipotezin reddedildiği, diğer bir ifade ile yatay kesit bağımlılığının bulunduğu görülmektedir.

4.2. Homojenlik Testleri

Panel birim kök testlerine ve tahmincilere karar vermeden önce, sabit ve eğim parametrelerinin birimlere göre homojen veya heterojen olup olmadığına karar verilmesi gerekmektedir.

Swamy S Testi, Swamy (1970) tarafından geliştirilmiş olmakla beraber Tesadüfi Katsayılar Modeli’ni kullanmaktadır. Bu test, verilerin panel yapısını gözardı etmektedir. Birimlere özel En Küçük Kareler tahmincileriyle Grup İçi Tahmincileri’nin ağırlıklı ortalamalarının matrisleri farklarla sınamasını yapmaktadır. Testin sıfır hipotezi (H_0), modelde yer alan uzun dönem katsayılarının tüm birimler için homojen olduğunu belirtmektedir. Alternatif hipotez (H_1) ise, uzun dönem katsayılarının birimler arasında farklılık gösterdiğini ve heterojen olduğunu ifade etmektedir.

Pesaran ve Yamagata (2008), tarafından geliştirilen Delta Testi ise serilerin homojen olup olmadığı tespit edilebilmektedir. Test istatistiği N , $N \rightarrow \infty$ ve küçük örneklem için hesaplanabilmektedir. Bu testin sıfır hipotezi (H_0), paneldeki tüm birimlerin uzun dönem katsayılarının homojen olduğunu kabul etmektedir. Alternatif hipotez (H_1) ise, en az bir birimin uzun dönem katsayısının diğerlerinden farklı olduğunu ve heterojenlik bulunduğunu öne sürmektedir.

Bu kapsamda aşağıdaki Tablo 3’de Swamy S, Delta ve Düzeltilmiş Delta Testleri’nin sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Homojenlik Testleri

Swamy S Testi	Delta Testi	Delta Testi Adj.
6121.92 (0.0000)***	18.057 (0.0000)***	19.702 (0.0000)***

Not: Anlamlılık düzeyleri, Prob. <0.01 ise ***, 0,01≤Prob.<0.05 ise **, 0,05≤Prob. ≤0,10 ise * olarak ifade edilmiştir.

Tablo 3’de modelde kullanılan parametrelerin heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. Panel Birim Kök Testleri

Birinci ve ikinci nesil panel birim kök testleri, bir serinin durağan olup olmadığını sınavan testlerdir. Bu bölümde birinci ve ikinci nesil birim kök testlerinden analizde kullanılanlar açıklanacaktır.

4.3.1. Birinci Nesil Birim Kök Testleri

Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından geliştirilmiş olan bu test panel veri setlerinde serilerin durağanlığını sınamak için kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu test geleneksel birim kök testlerinden farklı bir biçimde her bireysel seriye ayrı ayrı birim kök testi uygulamaktansa toplu haldeki bir panel veri setine uygulanmaktadır. Bu testin sıfır hipotezi (H_0), paneldeki bütün serilerin birim kök içerdiğini yani durağan olmadıklarını belirtmektedir. Alternatif hipotez (H_1) ise, paneldeki bütün serilerin ortak şekilde durağan olduğunu ifade etmektedir.

Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından serilerin durağanlığını kontrol etmek amacıyla geliştirilmiş olan panel birim kök testlerinden birisidir. Bu test Levin, Lin ve Chu testinden farklı olarak panelde bulunan her bir yatay kesit biriminde bireysel birim kökleri de dikkate almaktadır. Bu durum sayesinde paneldeki bütün birimler üzerinde aynı otoregresif parametreyi varsaymakta olan LLC testine göre heterojenliğe de izin vermiş olmaktadır. IPS panel birim kök testi, az sayıda bulunan zaman gözlemlerinde kesit birimleri ve panel verinin içindeki birim kökün varlığını sınavabilmektedir. IPS testinde, her bir yatay kesit veri için farklı ADF regresyonları tahminleri kullanılmaktadır. Bu testin sıfır hipotezi (H_0), paneldeki tüm serilerin durağan olmadığını diğer bir ifadeyle de birim kök içerdiğini varsaymaktadır. Buna karşılık alternatif hipotez (H_1) ise, en az bir serinin durağan olduğunu kabul etmektedir.

Aşağıdaki tablo 4'te Birinci Nesil Birim Kök Testleri sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4. Birinci Nesil Panel Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	Levin, Lin ve Chu Test		Im, Pesaran ve Shin Test	
	Düzeyde Sabitli	Birinci Farkta Sabitli	Düzeyde Sabitli	Birinci Farkta Sabitli
Lnfertil	-4.86645 (0.000)***	-	0.85310 (0.8032)	-3.32821 (0.0004)***
Lnhdin	-7.17966 (0.0000)***	-	-2.21366 (0.0134)**	-
Lnrula	-0.22273 (0.4119)	-6.35427 (0.0000)***	-0.19563 (0.4225)	-8.29726 (0.0000)***

Not: Anlamlılık düzeyleri, Prob. <0.01 ise ***, 0,01≤Prob.<0.05 ise **, 0,05≤Prob. ≤0,10 ise * olarak ifade edilmiştir.

Tablo 4'te birinci nesil panel birim kök test sonuçları gösterilmektedir. Levin, Lin ve Chu Testi'ne göre Lnfertil ve Lnhdin değişkenleri düzeyde durağanken Lnrula değişkeni birinci farkta durağandır. Im, Pesaran ve Shin Testi'ne göre ise Lnfertil ve Lnrula değişkenleri birinci farkta durağanken Lnhdin değişkeni düzeyde durağandır.

4.3.2. İkinci Nesil Birim Kök Testleri

CIPS Birim Kök Testi, Pesaran (2007) tarafından birim kök testlerinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinden biri olarak geliştirilmiştir. Panel veri için genel bir sonuç veren testtir. Tüm seriler için ADF regresyonuna diğer birimlerin ortalama istatistiklerinin alınmasına dayanmaktadır. Gerek $N>T$ gerekse $T>N$ durumlarında kullanılabilmesi mümkündür. Testin sıfır hipotezi (H_0), serilerin birim kök içerdiği yani **durağan olmadığı** ifade etmektedir. Alternatif hipotez (H_1) ise en az bir serinin durağan olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile panelin tamamında değil, bazı birimlerinde durağanlık mevcut olduğunu belirtmektedir.

PESCADF Birim Kök Testi ise Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiş olan ikinci nesil birim kök testleri arasında yer almaktadır. Hem $N > T$ hem de $N < T$ durumlarında anlamlı sonuçlar verebilmektedir. CIPS testinin daha geliştirilmiştir hali olduğunu söylemek mümkündür. CIPS birim kök testinin genel bir sonuç vermektedir. PESCADF testinde ise birimlerin birbiri ile olan ilişkisini de incelemektedir. Bu testte ADF regresyonu aracılığı ile her bir serinin kendi gecikmeli değerlerinin yanı sıra paneldeki diğer serilerin ortalamalarını da kullanmaktadır. Bu testin sıfır hipotezi (H_0), paneldeki serilerin birim kök içerdiği diğer bir ifadeyle durağan olmadığıdır. Alternatif hipotez (H_1) ise paneldeki en az bir birimin durağan olduğunu belirtmektedir.

Aşağıdaki Tablo 5'te İkinci Nesil Birim Kök Testleri'nin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5. İkinci Nesil Birim Kök Testleri

Değişkenler	CIPS Birim Kök Testi		PESCADF Birim Kök Testi	
	Düzye Sabitli	Birinci Farkta Sabitli	Düzye Sabitli	Birinci Farkta Sabitli
Lnfertil	-1.063	-2.293**	-1.686 (0.046)**	-
Lnhdin	-2.270**	-	-1.651 (0.049)**	-
Lnrula	-1.554	-4.158***	1.101 (0.865)	-4.753 (0.000)***

Not: CIPS birim kök test istatistiği hesaplanırken, boş hipotezin serilerin durağan olmadığı ve alternatif hipotezin serilerin durağan olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Düzye sabitli model için %10, %5 ve %1 düzeyinde kritik değerler sırasıyla -2.07, -2.17 ve -2.34 olurken birinci farkta sabitli model için de -2.07, -2.17 ve -2.34 olarak belirtilmiştir. CIPS birim kök testlerinde gecikme değerleri ortak-F Testi (F-joint test) sonuçlarına göre gösterilmiştir. PESCADF birim kök istatistiği hesaplanırken test istatistikleri olarak ise $Z[t\text{-bar}]$ istatistiği ve olasılık değerleri raporlanmıştır. Anlamlılık düzeyleri, Prob. <0.01 ise ***, $0.01 \leq \text{Prob.} < 0.05$ ise **, $0.05 \leq \text{Prob.} \leq 0.10$ ise * olarak ifade edilmiştir. Birim kök testleri yapılırken CIPS testinde Infertil değişkeni düzye sabitli modelde 1 gecikme alınırken birinci farkta sabitli modelde 2 gecikmesi, Lnhdin ve Lnrula değişkenlerinin düzye sabitli modelde ve birinci farkta sabitli modelde 1 gecikmesi alınmıştır. PESCAF birim kök testinde ise Infertil, Lnhdin ve Lnrula değişkenlerinin düzye sabitli ve birinci farkta sabitli modellerde 1 gecikmesi alınmıştır.

Tablo 5'te gösterilmekte olan CIPS Birim Kök Testi'ne göre Infertil ve Lnrula değişkenleri birinci farkta sabitli modelde durağan olurken Lnhdin değişkeni düzye sabitli modelde durağan olmaktadır. PESCADF Birim Kök Testi'ne göre ise Infertil ve Lnhdin değişkenleri düzye sabitli modelde durağan olurken Lnrula değişkeni birinci farkta sabitli modelde durağan olmuştur.

4.4. Panel Eşbütünleşme Testleri

Panel eşbütünleşme testleri, seriler arasında bulunan uzun dönemli etkileşimlerin analizinde kullanılmaktadır. Özellikle panel verilerde seriler arasında eşbütünleşme olup olmadığını sınamak için geliştirilmiştir.

Westerlund (2007) tarafından geliştirilmiş olan panel eşbütünleşme testi, hata düzeltme modeli temeline dayanmaktadır. Bu test, eşbütünleşme ilişkisini sınavabilmek amacıyla dört tane eşbütünleşme testi kullanmaktadır. Bu testler, tüm birimlerin kendi hata düzeltmesine sahip olup olmadığına karar verilmesi yoluyla eşbütünleşme ilişkisini sınavabilmektedir. Bu kapsamda testin sıfır hipotezi (H_0), panelde yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı belirtirken, alternatif hipotez (H_1) ise, panelde yer alan birimlerin en az birinde uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğunu ifade etmektedir.

Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilmiş olan Johansen-Fisher Panel Eşbütünleşme Testi ise diğer eşbütünleşme testlerinden farklıdır. Johansen (1988) eşbütünleşme testi baz alınarak oluşturulmuştur. Panel verilerde birden daha fazla sayıdaki kesit için uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulmayı hedeflemektedir. Söz konusu bu test her bir parametre için ayrı bir biçimde Johansen eşbütünleşme testi yapmaktadır. Testin sıfır hipotezi (H_0), panelde eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı

ifade etmektedir. Bununla beraber alternatif hipotez (H_1) ise, panelin tamamında veya bir kısmında en az bir eşbütünleşme vektörü olduğunu, diğer bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu belirtmektedir.

Aşağıdaki Tablo 6’te Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi ve Johansen-Fisher Panel Eşbütünleşme Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Westerlund ve Johansen-Fisher Panel Eşbütünleşme Testleri

Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi	
	-1.6999 (0.0446)**
Johansen-Fisher Panel Eşbütünleşme Testi	
Yok	146.8 (0.0000)***
En çok 1	65.37 (0.0000)***
En çok 2	71.76 (0.0000)***

Not: Prob. <0.01 ise ***, 0,01≤Prob.<0.05 ise **, 0,05≤Prob. ≤0,10 ise * olarak ifade edilmiştir. Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi’nde Stata 16 programında panelin geneli için sonuç veren versiyonu kullanılmıştır. Johansen-Fisher Eşbütünleşme Testi’nde ise Trace test istatistikleri raporlanmıştır.

Tablo 6’da gösterilmekte olan Westerlund panel eşbütünleşme ve Johansen-Fisher panel eşbütünleşme testlerine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

4.5. Ortalama Grup Tahmincisi (MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG)

Panel hata düzeltme modelleri gerek uzun dönemli gerekse kısa dönemli ilişkileri analiz etmekte kullanılmaktadır.

Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilmiş MG tahmincisi, uzun dönem parametrelerini bireysel ARDL tahminlerinden elde edilen uzun dönem parametrelerinin ortalamasından türetmektedir. ARDL modelinin parametreleri üzerine herhangi bir kısıt koymamaktadır. Katsayıların her bir birim için ayrıca değerlendirilmesini sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle heterojenliğe olanak tanımaktadır. MG tahmincisinde ortaya çıkan problem belirli parametrelerin paneli oluşturan birimler arasında benzerlik olmasına izin vermiş olmasıdır.

Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından geliştirilen PMG tahmincisi gerek uzun dönem homojenliği gerekse kısa dönemde heterojenliğe imkan sağlayan bir modeldir. Bu tahminci paneldeki bütün birimlerin uzun dönem parametrelerinin aynı olduğunu varsaymaktadır. Fakat kısa dönem parametrelerinde de heterojenliğe olanak sağlamaktadır. Bu sayede bir yandan uzun dönemli homojen ilişkileri modelleyebilir diğer yandan da kısa dönemdeki farklılıkları dikkate alır. Diğer bir ifadeyle parametrelerin birimler arasında benzer olduğunda daha iyi tahmin sağlamaktadır. Ayrıca sabit terimin, hata varyanslarının ve kısa dönem parametrelerinin birimler arasında farklılaşmasına izin vermiştir.

Hausman (1978) tarafından uzun dönem parametrelerin homojenitesinin sınanması gerektiği iddia edilmiştir. Bu test aracılığı ile parametrelerin uzun dönemde hem tutarlı hem de homojenliği hakkında bilgi edinilebilmektedir. Bu kapsamda Hausman Testi’nin h istatistiğinin anlamlı olması uzun dönemde bir ilişkinin olduğunu göstermekte ve ayrıca serinin uzun dönemde homojen olduğunu da belirtmektedir. Başka bir yönden ise h istatistiğinin anlamlı olarak tespit edilmesi, ARDL modelinde PMG tahmincisinin doğru tahminci olduğunu göstermektedir. Kısa dönem ilişkisi ise dönem katsayıları ve hata düzeltme katsayısıyla açıklanmaktadır. Hausman testinde kurulan sıfır hipotezi (H_0), uzun dönem katsayılarının homojen olduğunu ve bu nedenle PMG tahmincisinin tutarlı ve etkin olduğunu

varsaymaktadır. Alternatif hipotez (H_1) ise uzun dönem katsayılarının heterojen olduğunu ve MG tahmincisinin tercih edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Aşağıdaki Tablo 7'da Ortalama Grup Tahmincisi (MG), Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG) ve Hausman Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. PMG ve MG Tahmincileri, Hausmann Testi

PMG		MG
Uzun Dönemli Katsayı		
lnhdin	-1.059355 (0.0000)***	-1.566568 (0.0002)***
lnrula	-0.318285 (0.0000)***	3.394045 (0.2774)
Kısa Dönemli Katsayı		
Hata Düzeltme Katsayısı	-0.032574 (0.0042)***	-0.063502 (0.3073)
Hausman Test	5.362376 (0.1471)	

Not: Optimal lag (4, 4, 4) olarak seçilmiştir. Anlamlılık düzeyleri, Prob. <0.01 ise ***, $0.01 \leq \text{Prob.} < 0.05$ ise **, $0.05 \leq \text{Prob.} \leq 0.10$ ise * olarak ifade edilmiştir.

Birinci kuşak panel hata düzeltme modellerinden heterojen paneller için parametre tahmincileri olan PMG ve MG'ye ait sonuçlardan hangisinin daha anlamlı olduğunu belirlemek için Hausman testi yapılmıştır. Elde edilen Hausman test istatistiği sonuçlarına göre boş hipotezin kabul edildiği ve PMG tahmincisinin daha anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir.

Değişkenlerin PMG tahmincisine ait uzun dönemli katsayıları incelendiğinde beşeri kalkınma endeksinde meydana gelen %1'lik bir artış doğurganlık oranını %1.05 ve hukukun üstünlüğü endeksinde meydana gelen %1'lik bir artışın doğurganlık oranını %0.31 oranında azalttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra hata düzeltme katsayısının (-0.032574) negatif işaretli ve anlamlı olması da uzun dönemde dengeye geldiğini ve uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle her dönem dengesizliklerin %3.26'sının düzeltildiğini göstermektedir. Fakat bu düzeltme hızının oldukça yavaş olması uzun dönemde dengeye ulaşmanın zaman alacağını göstermektedir. Bu durum uygulanacak politikaların kısa vadede hızlıca sonuç veremeyeceği ama uzun dönemde etkilerinin görüleceği anlamına gelmektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular neticesinde ekonomik ve sosyal faktörlerin doğurganlık üzerinde uzun dönemli etkileri olduğu görülmektedir.

4.6. Panel Granger Nedensellik Testi

Granger (1969) tarafından ortaya atılan nedensellik testi aracılığı ile iktisadi değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve varlığı tespit edilebilmektedir. Söz konusu bu testte değişkenler bağımlı veya bağımsız olarak ayrılmamıştır. Değişkenlerin birbirlerine olan etkileri eş zamanlı olarak analiz edilmektedir. Granger nedensellik analizi zaman serileri arasındaki nedenselliğin yönünün tespit edilmesini sağlamaktadır. Bu test aracılığı ile değişkenlerden birinin cari değeri ve diğer değişkenin geçmişteki değeri arasında bir ilişkinin varlığı sınanmaktadır. Bu kapsamda kurulmuş sıfır hipotezi (H_0), bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin nedeni olmadığını; alternatif hipotez (H_1), ise bağımsız değişkenin bağımlı değişkenin Granger anlamında nedeni olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki Tablo 8'de Panel Granger Nedensellik Testi sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 8. Panel Granger Nedensellik Sonuçları

Boş Hipotez	F-istatistiği	Olasılık
Beşeri Kalkınma Endeksi, Doğurganlığın Granger Nedeni Değildir	11.4577	0.0008***
Doğurganlık, Beşeri Kalkınma Endeksi'nin Granger Nedeni Değildir	2.32148	0.1284
Hukukun Üstünlüğü Endeksi, Doğurganlığın Granger Nedeni Değildir	3.00713	0.0837*
Doğurganlık, Hukukun Üstünlüğü Endeksi'nin Granger Nedeni Değildir	6.89090	0.0090***
Hukukun Üstünlüğü Endeksi, Beşeri Kalkınma Endeksi'nin Granger Nedeni Değildir	7.40274	0.0068***
Beşeri Kalkınma Endeksi, Hukukun Üstünlüğü Endeksinin Granger Nedeni Değildir	5.34640	0.0213**

Not: Gecikme olarak 1 alınmıştır. Anlamlılık düzeyleri, Prob. <0.01 ise ***, 0.01≤Prob.<0.05 ise **, 0.05≤Prob. ≤0,10 ise * olarak ifade edilmiştir.

Tablo 8'de gösterilen Granger Nedensellik Testi sonuçları göre beşeri kalkınma endeksi ve hukukun üstünlüğü endeksinin doğurganlık oranları ile arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışma, Neo-Malthusyen bakış açısıyla seçilmiş Latin Amerika ülkelerinde nüfus dinamiklerinden doğurganlık oranının, beşeri kalkınma ve hukukun üstünlüğü ile ilişkisini incelemektedir. 1997-2021 yıllarını kapsayan dönemde eşbütünleşme ilişkileri panel ARDL yöntemiyle uzun dönem katsayıları ve kısa dönem hata düzeltme katsayıları ve nedensellik ilişkileri değerlendirilmiştir. Ampirik bulgular neticesinde beşeri kalkınma ve hukukun üstünlüğü endeksinin doğurganlık oranlarını azaltıcı etkiler yarattığını görülmüştür.

Beşeri kalkınma endeksinde meydana gelen %1'lik artışın doğurganlık oranını %1.05 oranında düşürdüğü tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle bireylerin yaşam kalitesindeki artışın, özellikle eğitim düzeyinin yükselmesi, sağlık hizmetlerine erişimin ve gelir seviyesinin artmasıyla yakın bir ilişkisi vardır. Eğitim seviyesinin yükselmesinin kadınların istihdam oranlarını artırdığı, çocuk sahibi olma tercihlerini ertelediği ve doğurganlık oranlarını düşürdüğü görülmektedir. İkinci olarak ise sağlık alanındaki gelişmeler hem anne-çocuk sağlığının korumasına hem de aile planlamasına yönelik farkındalığı artırmaktadır. Üçüncü olarak ise kişi başı gelir seviyesindeki artışların bireylerin yaşam standartlarında iyileşmeyi sağlamakta ve bu durumda küçük ve sürdürülebilir aile yapılarının tercih edilmesine yol açmaktadır.

Hukukun üstünlüğü endeksinde meydana gelen %1'lik bir artışın ise doğurganlık oranlarını %0.31 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Toplumsal adaletin sağlanmasının, kadın haklarının korunmasının ve hukukun etkin işleminin bireylerin ekonomik ve sosyal kararları üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Özellikle yargı bağımsızlığı, yolsuzlukla mücadele ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen politikaların doğurganlık oranlarının uzun vadede düşürülmesinde etkili düşünülmektedir.

Hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması değişkenler arasında uzun dönemde denge ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Kısa vadede meydana gelen dengesizliklerin yalnızca %3'ü her dönemde düzeltilmektedir. Bu durum uzun vadeli politikaların veya müdahalelerin gerekliliğini göstermektedir. Granger nedensellik testleri sonuçları ise beşeri kalkınma ve hukukun üstünlüğü endekslerinin doğurganlık oranları üzerinde güçlü etkiler yarattığını ve bu etkilerin karşılıklı etkileşimlerle desteklendiğini göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara göre seçili Latin Amerika ülkelerinde Neo-Malthusyen çerçevede nüfus artış hızını azaltmak için eğitim ve sağlık yatırımlarına hız verilmelidir. Özellikle kız çocuklarının eğitime erişimi kolaylaştırmak ve kadın sağlığına yönelik politikalar teşvik edilmelidir. Yargı

bağımsızlığını sağlayabilmek için reformların yapılması, kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirliğin artırılması gerekmektedir. Yolsuzlukla mücadele konusunda kararlı olunup devletin elinde bulunan kaynakların etkin bir biçimde kullanılması sağlanmalıdır. Kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımının teşvik edilmesi ve eşit işe eşit ücret ilkesi benimsenmelidir. Diğer bir ifadeyle kadın haklarının güçlendirilmesine önem verilmelidir. Bunların yanı sıra bireylerin aile planlaması hizmetlerine kolay erişimi sağlanmalı, doğum kontrol yöntemleri yaygınlaştırılmalı ve bu konuda farkındalık seviyesi yükseltilmelidir.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiştir.

This study was supported within the scope of the Scientific Research Projects of Yıldız Technical University.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının / Araştırmacıların Katkı Oranı (Authors' contributions)

Yazarlar çalışmaya eşit oranlarda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Arifin, B. (1996). Economic Analysis of Land Degradation in Indonesian Upland, *Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights*, 1-21.
- Benin, S., ve Pender, J. (2002). *Community Management of Grazing Lands and Impact on Environmental Degradation in the Ethiopian Highlands*, International Association for the Study of Common Property Conference, 1-26.
- Bloom, D. E. Cannig, D. ve Sevilla, J. (2003). *The Demographic Dividend*, RAND Corporation. <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1274wfhf-dlpf-rf-unpf.9>
- Breusch, T., S., ve Pagan, A., R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Cardenas, J. C. (1998). Malthus Revisited: People, Population And The Village Commons In Colombia. *International Institute for Environment and Development Gatekeeper Series* No. 76, 1-18. <http://www.jstor.com/stable/resrep01716>
- Demaria, F., D'Alisa, G., ve Kallis, G. (2015). *DEGROWTH: A Vocabulary For a New Era (E-Book)*. <https://www.researchgate.net/publication/309291920>
- Ehrlich, P. R. (1968). *The Population Bomb*. New York: Ballantine Books.
- Ehrlich, P. ve Ehrlich, A. (2004). *One with Nineveh: Politics, Consumption and The Human Future*. Island Press.
- Finnin, M. S. (2016). Food Security in India, China, and the World. *Institute for Defense Analyses*, 1-7. <http://www.jstor.com/stable/resrep22859.4>
- Frey, M. (2011). *Neo-Malthusianism And Development: Shifting Interpretations of a Contested Paradigm*, *Journal of Global History* 6, 75–97. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-global-history/article/abs/neomalthusianism-and-development-shifting-interpretations-of-a-contested-paradigm/0F152BE0ECD673B452E6533517C6A70B>
- Granger, C. W. J., (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and CrossSpectral Methods, *Econometrica*, Vol. 37(3), 424–438.
- Gustafsson, S. S. (1991). Half The Power, Half The Income and Half The Glory, The Use of Microeconomic Theory in Women's Emancipation Research. *De Economist*, 139, 515-529.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248. <https://www.science.org/doi/10.1126/science.162.3859.1243>
- Harwood, J. J. (1975). On Monarchs, Malthus and Materials, *Materials Science and Engineering*, 21, 1-14.
- Hausman. J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271. <https://doi.org/10.2307/1913827>
- Im, K., S., Pesaran, M., H., ve Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- James, K. S., (2008). Glorifying Malthus: Current Debate on 'Demographic Dividend' in India, *Economic and Political Weekly*, Vol: 43, No: 25, 63-69.
- Kopnova, E., ve Rodionova, L. (2017). An Analysis of the Economic Determinants of Food Security in North Africa, *Higher School of Economics Research* , No:166, 1-23. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2994682>
- Levin, A., Lin, C. F., ve Chu, C., S., J. (2002). Unit Root Tests in Pnale Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties, *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.

- Li, H., ve Zhang, J., (2007). Do High Birth Rates Hamper Economic Growth?, *The Review of Economics and Statistics*, Vol:89, No: 1 , 110-117.
- Maddala, G., S., ve Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Malthus, T. R. (1798). *An Essay On The Principle Of Population*. London: J. Johnson.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., ve Randers, J. (2004). *Limits to Growth: The 30-year Update*. London: Earthscan.
- Mellos, K. (1988). *Perspectives on Ecology A Critical Essay* .The MacMillan Press.
- Mühlhoff, K., (2016). *Darwin beats Malthus: Medicalization, Evolutionary Anthropology and the Demographic Transition*. European Historical Economics Society 102, 2-39. www.ehes.org
- Neumayer, E. (2006). An Empirical Test of a Neo-Malthusian Theory of Fertility Change, *Population and Environment*, 27(4), 327-336.
- Pascual, U. ve Barbier, E., (2003). Modelling Land Degradation In Low-Input Agriculture: ‘The Population Pressure Hypothesis’ Revised. *International Association of Agricultural Economists*, No: 25827, 1-19.
- Pesaran, M., H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*.265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. P. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634. <https://doi.org/10.2307/2670182>
- Pesaran, M. H., ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M., H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435.
- Pesaran, M., H., Ullah, A., ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M., H., ve Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79–113. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01644-F](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01644-F)
- Spalding, H. S., (1917). Ethics and the Neo-Malthusianism, *American Journal of Sociology*, Vol. 22, No. 5, 609- 615. <http://www.jstor.com/stable/2763468>
- Tsoulouhas, T., C., (1992). A New Look At Demographic and Technological Changes: England, 1550 to 1839, *Explorations in Economic History*, Vol: 29(2), 169-203.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2024). *Human Development Index (HDI)*. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- Varities of Democracy. (2024). *V-Dem Dataset (Version13)*. <https://v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/>
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- World Bank (2025). *World Development Indicators*. <https://databank.worldbank.org/>

Bankacılık 5.0 ve Türk Bankacılık Sektöründe Değişen Dinamikler

Banking 5.0 and The Changing Dynamics in Turkish Banking Sector

Zeyno Konca¹

DOI: [10.59445/ijephss.1631648](https://doi.org/10.59445/ijephss.1631648)

Atf / Cite: Konca, Z. (2025). Bankacılık 5.0 ve Türk bankacılık sektöründe değişen dinamikler, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(2), 142-159, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1631648>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 02.02.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 20.03.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bankacılık sektörü, dijitalleşmenin etkisiyle geleneksel finansal aracılık modelinden müşteri odaklı, teknoloji temelli bir yapıya dönüşüm sürecindedir. Dijitalleşmenin müşteri memnuniyetini ve operasyonel verimliliği artırma ve finansal kapsayıcılığı genişletme gibi önemli avantajları bulunmaktadır. Diğer yandan dijitalleşme süreci, siber güvenlik tehditlerini artırarak bankaların veri gizliliği ve güvenliğine yönelik risklerini derinleştirmektedir. Ayrıca, artan dijital hizmet çeşitliliği ve rekabet ortamı, müşteri sadakatini korumasını zorlaştırarak bankaları sürekli yenilik yapmaya ve kişiselleştirilmiş deneyimler sunmaya zorlamaktadır. Bankacılık 5.0, yalnızca Endüstri 5.0'in bir bileşeni değil, aynı zamanda bankacılığı daha çevik, entegre ve müşteri odaklı hale getiren özgün bir vizyondur. Bu yaklaşım, bankacılık süreçlerinin her aşamasında yöneticilere destek sunan, karmaşık uyarlanabilir sistemler ve yenilikçi bilim ilkelerine dayanan bütünsel çözümler sunmaktadır. Gömülü bankacılık, kişiselleştirme ve insanlaştırma gibi felsefi temeller üzerine inşa edilen Bankacılık 5.0, insan-robot iş birliği ile desteklenmektedir. Dijital dönüşüm sürecinde, yapay zekâ çözümlerine dayalı bu paradigma, rutin görevleri dönüştürmekte ve iş süreçlerini yeniden şekillendirmektedir. Çalışmada literatüre yeni giren Bankacılık 5.0, kavramsal olarak incelenmekte ve Türk bankacılık sektörünün dijitalleşme süreci tahlil edilmektedir. Türk bankacılık sektörü, dijital dönüşüme uyum sağlama noktasında bankaların farkındalıkları ve teknolojik yatırımları ile müşterilerin adaptasyonu açısından bir ivmelenme sürecindedir. Bu sürecin devamlılığı ve Türk bankalarının rekabet avantajını koruyabilmesi için, teknolojik yatırımlarını artırmaları, inovatif iş modellerini benimsemeleri ve dijital dönüşümü stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline getirmeleri, bir tercih olmaktan çok, zorunluluk olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Bankacılık 5.0, Dijital Dönüşüm, Yapay Zekâ, Açık Bankacılık.

Abstract

The banking sector is in the process of transforming from a traditional financial intermediation model to a customer-oriented, technology-based structure with the impact of digitalization. Digitalization has significant advantages such as increasing customer satisfaction, improving operational efficiency and expanding financial inclusion. On the other hand, the digitalization process heightens cybersecurity threats, deepening the risks related to data privacy and security for banks. Furthermore, the increasing diversity of digital services and the competitive environment make it more challenging to maintain customer loyalty, compelling banks to continuously innovate and offer personalized experiences. Banking 5.0 is not only a component of Industry 5.0, but also a unique vision that makes banking more agile, integrated and customer-centric. This approach offers integrated solutions based on complex adaptive systems and innovative science principles that support managers at every stage of the banking process. Built on philosophical foundations such as embedded banking, personalization and humanization, Banking 5.0 is supported by human-robot collaboration. This paradigm, which is significantly dependent on artificial intelligence solutions in the digital transformation process, transforms routine tasks and reshapes business processes. In this study, Banking 5.0, which has recently entered the literature, is examined conceptually and the digitalization process of the Turkish banking sector is analyzed. The Turkish banking sector is in an acceleration process in terms of banks' awareness, technological

¹ Öğr. Gör. Dr. / Ph.D., Lecturer, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü / Sivas Cumhuriyet University, Zara Veysel Dursun School of Applied Sciences, Department of Finance and Banking, zeynokonca@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2303-322X>.

investments and customers' adaptation to digital transformation. In order for this process to continue and for Turkish banks to maintain their competitive advantage, increasing their technological investments, adopting innovative business models and making digital transformation an integral part of their strategies is a necessity rather than a choice.

Keywords: Banking, Bank 5.0, Digital Transformation, Artificial Intelligence, Open Banking.

1. Giriş

Finansal sistemde fon fazlası olan birimler ile fon açığı olan birimler arasındaki kaynak aktarımı finansal araçlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Finansal araçlar içerisinde oldukça önemli paya sahip olan bankacılık sektörü, finansal sistemin temel taşlarından biridir. Geleneksel bankacılık iş modellerinin temelini oluşturan finansal aracılık, müşterilerden toplanan mevduatların fon açığı olan bireylere ve kurumlara kredi olarak aktarılması biçiminde ifade edilmektedir. Bu işlev finansal sistemde bilgi asimetrisinden kaynaklanan problemlerin azalmasına, kaynakların tüm ekonomik birimlere etkin olarak dağıtılmasına ve ekonominin istikrarlı bir şekilde gelişimine de katkı sağlamaktadır (Gorton & Winton, 2003:435). Ancak, finansal aracılık kavramı günümüz bankacılığını tanımlama konusunda yetersiz kalmaktadır. Finansal aracılık yörüngesinde şekillenen, merkezinde şubelerin yer aldığı geleneksel bankacılık faaliyetleri, hızla gelişen teknolojiye paralel olarak değişen müşteri alışkanlıkları ve beklentilerine uygun olarak çeşitlenmiş ve çok kanallı bir hizmet yapısına evrilmiştir.

Dijitalleşme, tüm sektörlerin iş modellerini yeniden şekillendirmelerini zaruri hale getirmiştir. Gelişen internet altyapısı ve mobil cihazların, özellikle akıllı telefonlar ve tabletlerin yaygınlaşması finansal hizmetlerin dijital kanallar aracılığıyla sunulmasını büyük ölçüde artırmıştır. Dijital dönüşüm sürecinde, müşterilerin beklenti ve ihtiyaçları daha fazla ön plana çıkmıştır. Kullanıcıların her yerden ve her zaman erişim sağlayabileceği, kolay kullanılabilir uygulamalar, popüler bir tercih haline gelmiştir. Bankalar, geliştirdikleri dijital uygulamalarla ilgili müşteri geri bildirimleri ve önerileri doğrultusunda bu dönüşüm sürecine ayak uydurmak zorunda kalmıştır. (TBB, 2022).

Günümüzde bankacılık hizmetlerinden beklenti yalnızca finansal işlemler değil, her an erişilebilir, hızlı, daha az masraflı, daha yalın, daha güvenli ve pürüzsüz bir bankacılık deneyimi yaşamaktır. Bu beklentileri karşılamak arzusunda olan bankalar için dijitalleşme, sadece bir trendi takip etmekten ibaret olmayıp, rekabet edebilirlik ve sürdürülebilirlik açısından son derece kritik bir stratejik hedefe dönüşmüştür. Dijital dönüşüm, teknolojiye uyumlu bir altyapı için yapılan büyük yatırımlar, veri güvenliği ve regülasyon süreçleri gibi bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Ancak, dijitalleşmeyi yalnızca bir adaptasyon süreci olarak görmek yerine bir inovasyon fırsatı olarak değerlendirmek daha yerindedir. Yeni nesil bankacılığın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan inovasyonlar bankalara müşteri memnuniyeti ve verimliliğini artırma olanağı sağlamaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşme sadece bir dönüşüm değil, bankacılığın geleceğine yön verecek yeni bir iş yapma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada teknolojik ilerlemelerin bankacılık sektörüne yansımaları ve bankacılık 5.0 çerçevesinde inovatif uygulama ve iş modellerinin, Türk bankacılık sektörünün bankacılık 5.0'a uyum anlamında geldiği noktanın incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle dijital dönüşüm ve Bankacılık 5.0 kavramları teorik açıdan ele alınmış, artık bankacılığın bir parçası haline gelen teknolojilere ve uygulamalara değinilmiş ve Türk bankacılık sektörünün dijitalleşme düzeyini gösteren veriler değerlendirilmiştir. Bu çalışma, henüz yeni olan, gelişim ve adaptasyon süreci devam eden Bankacılık 5.0 kavramının Türk bankacılık sektörü bağlamında nasıl şekillendiğine dair literatüre özgün bir bakış açısı sunmaktadır.

2. Bankacılıkta Dijital Dönüşüm

Teknolojik ilerlemeler hem yaşantımızı hem de iş yapma biçimimizi köklü bir şekilde değiştirmektedir. Geleneksel yöntemler her geçen gün yerini daha hızlı, daha verimli ve daha esnek dijital çözümlere bırakırken, bu değişim iş dünyasının her alanında hissedilmektedir. Bu noktada, teknolojik ilerlemelerin iş dünyasında yarattığı dönüşümün en kapsamlı yansıması olan dijital dönüşüm kavramı öne çıkmaktadır. Dijital dönüşüm kavramı “bilgi, bilgi işlem, iletişim ve bağlantı

teknolojilerinin kombinasyonları yoluyla bir varlığın özelliklerinde önemli değişiklikler tetikleyerek onu iyileştirmeyi amaçlayan bir süreç” olarak tanımlanmaktadır (Vial, 2019:120).

Dijital dönüşüm işletmelerin ortaklar, tedarikçiler ve müşterilerle olan ilişkilerinin yanı sıra üretim ve organizasyon yapısı başta olmak üzere hemen hemen tüm faaliyet alanlarını etkilemektedir (Plekhanov vd., 2023:822). Teknolojik ilerlemeler sayesinde bilgiler dijital ortamda hızla iletilebilmekte olup, finansal hizmetlerin büyük ölçüde bilgiye dayalı yapısı, başarılı bir bankacılık için dijital dönüşümün giderek daha önemli hale gelmesine yol açmıştır. Diğer yandan teknolojik gelişmeler, tekrarlayan ve zaman alıcı görevleri ortadan kaldırmış, insan hatalarını azaltmış ve bankacılık ile ilgili hizmetlere erişimi genişletmiştir (Bradley & Stewart, 2002:252).

Pandemi sonrası dönemde sosyal yaşamdan çalışma alışkanlıklarına kadar birçok alanda köklü değişiklikler yaşanmıştır. Hayatın doğal bir parçası haline gelen yenilikçi çözümler, kısa bir süre içinde bireylerin alışkanlıklarını ve günlük yaşam biçimlerini derinden dönüştürmüştür. Mobil ağlar sayesinde insanlar, her an dünyayla bağlantıda kalabilmekte, mobil cihazlar aracılığıyla bilgiye her yerde erişebilmekte ve düşüncelerini ya da iletişimlerini kolayca paylaşabilmektedir. Bu teknolojik dönüşüm, müşteri alışkanlıklarını ve ürün kullanım biçimlerini de büyük ölçüde değiştirmiştir.

Bankacılık sektöründe dijital dönüşüm, bu değişimlerin merkezinde yer almakta ve artan müşteri beklentilerine uyum sağlama ihtiyacından güç almaktadır. Dijital dönüşüm, dijital müşterilere daha iyi bir deneyim sunmayı, bankacılık hizmetlerini yeniden şekillendirmeyi ve müşteri yolculuklarını daha etkili hale getirmeyi amaçlamaktadır. Müşteri beklentilerindeki hızlı değişim, sunulan hizmetlerin algılanma ve yorumlanma biçimlerini de derinden dönüştürmektedir. Müşterilerle olan etkileşimlerin yeniden tasarlanması, bu dönüşümün temel motivasyonlarından biridir. Bir müşteri yolculuğu, bireylerin teknolojiyi yoğun şekilde kullandıkları günlük hayatlarına ve değişen beklentilerine uyum sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. (Nicoletti, 2021:58-68).

Dijital dönüşüm bankaları banka içi dönüşüm ve banka dışı dönüşüm olmak üzere iki farklı şekilde etkilemektedir. Banka dışı dijital dönüşüm, bankacılık dışı kuruluşların benzer hizmetleri dijital olarak sunmasıyla bankalar üzerinde rekabet baskısı oluşturmakta ve Fintek şirketlerinin sektöre girişini hızlandırmaktadır. Banka içi dijital dönüşüm ise bankaların gelişmiş teknolojileri benimsemesiyle gerçekleşmektedir. Bu teknolojiler arasında yapay zekâ, blokzincir, büyük veri ve bulut bilişim gibi yenilikçi çözümler bulunmaktadır. (Khattak vd., 2023:123) İş dünyası ve toplum üzerindeki geniş etkisi göz önüne alındığında dijital dönüşüm bankacılık sektörü için kritik bir konudur. Bankaların, ilgili şirketlerin ve özellikle de Fintek'lerin bilgi teknolojilerine yaptıkları yatırımlar son yıllarda istikrarlı bir şekilde artmış ve bankacılık sektörünün panoramasını tamamen değiştirmiştir (Porfirio vd., 2024:2).

Dijital dönüşüm, yalnızca yenilikçi çözümlerin benimsenmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda kurumsal kültürdeki değişiklikleri ve yenilikçi iş modellerinin tanımlanmasını da içermektedir. Bu dönüşüm, organizasyonların süreçlerinden ve bilgi akışlarından, dağıtım kanallarına, medya ve iletişim erişimlerine kadar her alanda köklü bir değişim anlamına gelir. Bu süreç, tüm organizasyonu etkileyen radikal bir dönüşümdür ve başarılı olabilmesi için güçlü bir yaklaşım, titiz bir yöntem ve doğru uygulama araçları gerektirir. Kısa, orta ve uzun vadede organizasyonun atması gereken adımların detaylı bir şekilde analiz edilmesi ve sürdürülebilir bir vizyon oluşturulması şarttır (Nicoletti, 2021:60-65).

DeYoung vd. (2007:1058), ABD'deki 424 yerel bankanın 1999–2001 yılları arasındaki verilerinden hareketle internet bankacılığının benimsenmesinin yerel bankaların kârlılığını artırdığına, bunun büyük ölçüde mevduat hizmet ücretlerinden elde edilen gelirlerdeki artıştan kaynaklandığına dair bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca internet bankacılığının banka çalışanlarının ortalama ücretlerinin yükselmesine de neden olduğu görülmüştür.

Tunay vd. (2015:367) çalışmalarında 30 Avrupa ülkesinin 2005-2013 aralığındaki bankacılık verileri kullanılarak internet bankacılığı ile banka performansı arasındaki etkileşimi incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, Euro Bölgesi ülkelerinde internet bankacılığı ile banka performansı arasında güçlü bir ilişki olduğunu, buna karşın Euro Bölgesi dışındaki ülkelerde bu iki değişken arasında çift yönlü anlamlı bir nedensellik tespit edilemediğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, tüm örneklem ele alındığında internet bankacılığı ile banka performansı arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Uzun & Berberoğlu (2017:59) 26 bankanın 2007-2016 yılları arası çeyreklik verilerinin ele alındığı çalışmalarında internet bankacılığı faaliyetlerinin banka performansına etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, internet bankacılığı aktif kullanıcı sayısı ve işlem hacminin banka toplam gelirine olumlu yönde etkisi olduğu, banka likiditesi üzerinde internet bankacılığı işlem hacminin pozitif yönde etkisi mevcutken, aktif kullanıcı sayısı ile anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Ulusoy & Demirel (2022:197), 2008-2020 dönemine ait çeyrek dönemlik veriler kullanılarak dijitalleşme ve kârlılık ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında dijitalleşme ve kârlılık arasında pozitif bir ilişki bulunduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca hem mobil ve internet bankacılık kullanan müşteri sayısının hem de mobil bankacılık ve internet bankacılığı aracılığıyla yapılan işlem hacimlerinin aktif kârlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, mobil bankacılık müşteri sayısındaki artışın, internet bankacılığı müşteri sayısındaki artışa göre kârlılık üzerinde yaklaşık iki katlık bir etkiye sahip olduğu bulguları elde edilmiştir.

Kurt Cihangir vd. (2024:738), bankaların kamu sermayeli, özel sermayeli ve yurt dışında yerleşik (yabancı) sermayeli bankalar olarak gruplandırıldığı çalışmada 2007Ç4 – 2023Ç3 dönemine ait veriler analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre bankaların kârlılık ve riski ile finansal dijitalleşme arasında sahiplik açısından özel sermayeli ve yabancı sermayeli bankaların kamu sermayeli bankalara göre daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca finansal dijitalleşme ile banka riski ve kârlılığı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu da belirlenmiştir.

Kim vd. (2024:8) algılanan risk (finansal ve performans riski), kolaylık (erişim ve işlem), algılanan kalite ve e-bankacılık deneyimi bağlamında e-bankacılık hizmet değerinin nasıl geliştirildiğini keşfetmeyi amaçladıkları çalışmalarında, algılanan kalitenin işlem kolaylığı, erişim kolaylığı ve performans riskinden önemli ölçüde etkilendiğine, e-bankacılık deneyiminin algılanan kalite ile algılanan değer arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde yumuşattığına dair bulgular elde etmişlerdir.

Bai vd. (2024:6), 2008- 2019 yılları arasındaki verileri kapsayan çalışmalarında bankacılık rekabetinin kurumsal dijital dönüşümü nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, bankacılık rekabetinin kurumsal dijital dönüşümü kolaylaştırdığı ve finansman kısıtlamalarını hafifleterek, iş risklerini azaltarak ve Ar-Ge inovasyonunu geliştirerek kurumsal dijital dönüşümü teşvik ettiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Ren vd. (2024:12), çalışmalarında 2014-2020 arasında Çin ticari bankalarına ait verileri kullanarak dijital dönüşümün banka kâr etkinliği üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları dijital dönüşüm ile bankalardaki kâr etkinliği arasında dijital dönüşümün geliri artırma ve maliyetleri düşürmedeki rolü dolayısıyla önemli bir pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

3. Bankacılık 5.0

Bankacılık sektörünün tarihsel gelişimi King tarafından dört evrede incelenmiştir. 12. yüzyılda Medici ailesi ile başlayan ve erişim noktası olarak şubelerin merkezde yer aldığı geleneksel bankacılık faaliyetleri Bankacılık 1.0 olarak tanımlanmaktadır. Başlangıcı 1980 yılı olarak kabul edilen Bankacılık 2.0, self-servis bankacılığın ve ATM gibi şubelerin çalışma saatlerinin dışında da müşterilere erişim imkânı sunan ve 1995 yılında internet kullanımının yaygınlaşmaya başlaması ile hız kazanan süreci

ifade etmektedir. 2007 yılında akıllı telefonun ortaya çıkışıyla bankacılık, ihtiyaç duyulduğu her yerde ve zamanda yapılabilir hale gelmiştir. Bu dönüşüm mobil ödemeler, eşler arası (P2P) işlemler ve mobil tabanlı Challenger bankaların yükselmesiyle hız kazanmıştır. Şubeden bağımsız bir bankacılık deneyiminin mümkün hale geldiği bu dönem Bankacılık 3.0 olarak tanımlanmaktadır. Gömülü ve her yerde mevcut olan, gerçek zamanlı deneyimler sunan, kesintisiz bir kullanım süreci ve akıllı, yapay zekâ tabanlı önerilerle desteklenen, tamamen dijital bir altyapıya dayanarak fiziksel şubelere olan gereksinimin ortadan kalktığı 2017 sonrası dönem ise Bankacılık 4.0 olarak ifade edilmektedir (King, 2018:319-320).

İnsan zekâsı ile modern makinelerin uyum içinde çalıştığı Endüstri 5.0, bir üretim ve endüstriyel dönüşüm devrimidir. Endüstri 4.0'ın temelinde yer alan otomasyon ve siber-fiziksel sistemlerin aksine, Endüstri 5.0 insan-makine iş birliğini ön planda tutmaktadır (Khan vd., 2025:2-4).

Bankacılık 5.0, finans sektöründe dijital dönüşümü temel alan ve yapay zekâ, robotik, sürdürülebilirlik gibi Endüstri 5.0'in yenilikçi unsurlarını entegre eden devrimsel bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Bankacılık yalnızca bankaların sunduğu bir hizmet olmaktan çıkarak, tüm kuruluşların ve bireylerin iş faaliyetlerine dahil edilebilen bir yapı haline gelmektedir. Finansal işlemler, müşteri deneyimini kesintisiz ve şeffaf hale getiren dijital çözümlerle bütünleştirilmektedir. Bu yeni dönemde yapay zekâ ve robot teknolojileri (cobot) finansal hizmetlerin sunumunda kritik bir rol oynamaktadır. Bankacılık 5.0, yalnızca Endüstri 5.0'in bir bileşeni değil, bankacılığı daha çevik, entegre ve müşteri odaklı hale getiren köklü bir yenilik olarak tanımlanmaktadır. Bu dönüşümü destekleyen yedi temel bileşen "Yedi C" olarak adlandırılmaktadır: bulut bilişim (cloud computing), iletişim(communication), büyük veri analitiği (cognition), siber güvenlik (cyber security), iş birliği(collaboration), dış ortaklarla entegrasyon(cooperation) ve maliyet yönetimi (cost management). Bu unsurlar, bankacılığın dijitalleşmesini hızlandırarak veri yönetimini, güvenliği ve esnekliği artırırken, müşteri beklentilerine daha duyarlı bir finansal ekosistem oluşturulması amaçlanmaktadır. Bankacılık 5.0, geleneksel süreçleri geliştiren bir dönüşüm değil, yapay zekâ tabanlı, yıkıcı bir inovasyondur ve geleceğin bankacılık anlayışını yeniden şekillendirmektedir (Nicoletti, 2021:232-235).

Rekabetçi kalabilmek için günümüz bankacılık sektöründe Bankacılık 5.0 anlayışını benimseyen bankalar, kullanıcılarına yüksek kaliteli e-bankacılık hizmetleri sunmak zorundadır. Bu bağlamda, e-bankacılık hizmet değerini şekillendiren temel faktörlerin anlaşılması, bankaların sürdürülebilir başarısı için kritik bir önceliktir(Kim vd., 2024:1).

4. Bankacılık Sektöründe Dijital Dönüşümün Temel Taşları

4.1. Finansal Teknoloji (Fintek)

BCBS (Basel Committee on Banking Supervision) Fintek'i "yeni iş modellerine, uygulamalara, süreçlere ya da finansal piyasalar ve kurumlar üzerinde birleşik bir maddi etkiye sahip ürünler ve finansal hizmetlerin sunulması ile sonuçlanabilecek teknolojik olarak etkinleştirilmiş finansal inovasyonlar" olarak tanımlamıştır (BCBS, 2017:8). Bir diğer tanıma göre Fintek, bir firmaya finansal sektörde pazar payını büyütme konusunda stratejiler sunan, geleneksel olmayan verilere dayanan alternatif kredi skorları oluşturulmasını sağlayan ve önceden göz ardı edilen müşteri gruplarının finansal sisteme dahil edilmesini kolaylaştıran yenilikçi finansal hizmetler veya yeni teknoloji ile sunulan ürünlerdir. (Lee & Teo, 2015:2).

Fintekler, geleneksel finansal hizmet firmalarının rekabet avantajını, tüketicilerin ve işletmelerin finansal işlev ve davranışlarını geliştirmek için teknolojiyi kullanmaktadırlar. Bunun yanı sıra müşterinin memnuniyeti ile beklentileri arasındaki farkı azaltmak için, iş modellerini basitlik, şeffaflık, müşteri kazanım kolaylığı, dağıtım kolaylığı ve ticari çekicilik ve uzmanlık ana özelliklere göre

geliştirerek, müşterilerle olan ilişkileri güçlendirmeye yönelik faaliyet göstermektedirler. (Omarini, 2017:2).

Fintek alanında öne çıkan pek çok finansal uygulama bulunmaktadır. Bunlar arasında kitle fonlaması, yüksek frekanslı işlemleri içeren yatırım uygulamaları, robo danışmanlar gibi finansal danışmanlık araçları, mobil ödeme sistemleri, dijital para transferi, e-cüzdanlar ve dijital para birimlerini kapsayan ödeme çözümleri yer almaktadır. Ayrıca sigortacılık, operasyon yönetimi ve iletişim uygulamaları da Fintek'in önemli bileşenlerindendir. Fintek, aynı zamanda blokzincir, büyük veri analitiği, nesnelerin interneti, bulut bilişim, yapay zekâ, makine öğrenmesi, biyometrik teknolojiler ve sanal gerçeklik gibi birçok yenilikçi dijital teknolojiyi kapsamaktadır. Fintek'in getirdiği yeni iş modelleri ve ürün tasarımları, finansal sektörde rekabeti artırma, operasyonel verimliliği geliştirme, aracılık hizmetlerini yeniden şekillendirme, erişilebilirliği genişletme ve tüketici katılımını güçlendirme potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte hız, otomasyon, analitik, gizlilik, şeffaflık ve dijital güvenlik risklerini de beraberinde getirerek finansal sektörü derinlemesine etkilemektedir (Bulut, 2019: 213-215).

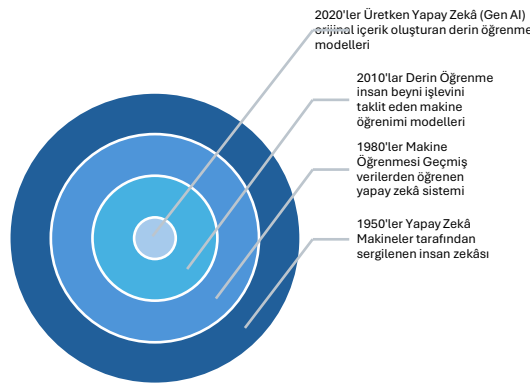
4.2. Yapay Zekâ

Yapay zekâ terimi ilk kez 1956 yılında John McCarthy tarafından ortaya çıkan bir kavramdır. Yapay zekâ, insan zekâsına benzer işlevleri yerine getiren programlar ve makinelerin çalıştırılması olarak tanımlanmaktadır. Bu işlevler arasında anlayış, yargılama ve öğrenme gibi önemli yetenekler bulunmaktadır. Yapay zekâ; sinir ağları, makine öğrenmesi, derin öğrenme, ses tanıma, görüntü işleme ve tanıma, doğal dil işleme, planlama sistemleri, robotik ve akıllı asistanlar gibi alanları kapsamaktadır. Ayrıca, yapay zekâ, araştırmacılara klasik ve olasılıksal yöntemlerin yanı sıra, mantık programlama ve arama fonksiyonları programlama tekniklerini de sunmaktadır (Nabiyev, 2021:64).

Teknolojideki ilerlemeler, yapay zekâyı bankacılık ve finans sektörünün ayrılmaz bir parçası haline getirerek, dünya ekonomilerinin finansal performansını yeniden şekillendirme potansiyeline sahip dönüştürücü bir güç olarak konumlandırmaktadır. Tahmine dayalı analizlerden risk yönetimine, müşteri hizmetlerinden dolandırıcılık tespitine kadar geniş bir yelpazede kullanılan yapay zekâ tabanlı uygulamalar, bankalar için yeni fırsatlar ve rekabet avantajları sunmaktadır. Bu inovasyonlar, bankaların varlık getirilerini artırmak ve finansal performanslarını güçlendirmek için önemli bir rol oynamaktadır (Gyau vd., 2024).

Yapay zekânın 70 yıldan uzun bir sürede ortaya çıkan bir dizi iç içe geçmiş veya türev kavram olarak düşünülmesi mümkündür.

Şekil 1: Yapay Zekânın Evrimi

Kaynak: Stryker C. & Kavlakoglu E. (2024).What is AI?...<https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence>

Yapay zekâ teknolojileri ve araçları uzun yıllardır mevcut olmasına rağmen, son yıllarda finans sektöründeki kullanımları hızla artmıştır. Geleneksel yapay zekâ tekniklerinin (dar yapay zekâ olarak

da bilinir) uygulama alanlarının hızla genişlemesinin ardından, üretken yapay zekâ (Gen AI) teknolojilerindeki hızlı gelişim dikkat çekmiş ve bu teknolojilerin finans sektöründeki kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. Yapay zekânın verimlilik ve üretkenlik artışı, maliyetlerin düşürülmesi, hizmetlerin kişiselleştirilmesi ve kredi erişimi zor olan KOBİ'lere kadar genişletilmesi gibi müşteri refahını artırıcı etkileri bulunmaktadır. Ancak, yapay zekânın finans sektöründe daha yaygın hale gelmesi, mevcut finansal riskleri artırma ve yeni riskler ile zorluklar doğurma potansiyeline sahiptir. Gen AI teknolojisi, piyasa manipülasyonu gibi yeni riskleri gündeme getirirken, yapay zekânın mevcut risklerini de şiddetlendirebilir. Bu bağlamda, finansal piyasalarda yapay zekânın kullanımını düzenlemek için politika değerlendirmeleri yapılması ve düzenleyici adımlar atılması gereklidir. Bu adımlar, piyasa katılımcılarının yeterince korunmasını sağlamayı ve finansal ürün ve hizmetlerle ilgili piyasa faaliyetlerinin adil, düzenli ve şeffaf bir şekilde devam etmesini hedeflemelidir (OECD, 2024:9).

Yapay zekâ ve makine öğrenimi, dolandırıcılık tespiti, kara para aklamanın önlenmesi, risk izleme, kredi skorlama, gerçek zamanlı işlemler, yapay zekâ destekli biyometri teknolojisi, kişiselleştirilmiş bilgi sunumu, akıllı sözleşme altyapısı, müşteri tanıma (KYC-Know your customer) süreçleri, sanal asistanlar, robotik süreç otomasyonu ve portföy yönetimi gibi birçok alanda bankacılık sektörüne önemli katkılar sağlamaktadır. Bankaların sürdürülebilir değer yaratabilmesi için yapay zekâyı öncelikli hale getirerek teknoloji altyapılarını yeniden yapılandırması gerekmektedir. Yapay zekâ ve makine öğrenimi sistemleri, veri odaklı ve doğru sonuçlar elde etmek için verileri gerçek zamanlı analiz edebilir. Büyük veri setleriyle desteklenen bu sistemler, belirli iş ihtiyaçlarına göre uyarlanarak hızlı, verimli ve güvenli çözümler sunar. Ayrıca, virüs tespit sistemlerinin geliştirilmesine de olanak tanımaktadır. Yapay zekâ/makine öğrenmesinin bankalara sağladığı temel faydalarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Polireddi, 2024:2-5);

- Müşteriler için hizmetlerin kişiselleştirilmesini teşvik ederek geliri artırmak,
- Süreçlerde verimliliğin artırılmasını ve maliyetlerin düşürülmesini sağlamak,
- Otomasyon süreçleri ile hataları azaltmaya ve kaynak kullanımını iyileştirmeye yardımcı olmak,
- Geniş veri setinden içgörülerin işlenmesini ve üretilmesini sağlayarak gerçekleşmemiş fırsatların keşfedilmesine olanak sağlamak.

4.3. Derin Öğrenme

Derin öğrenme, verilerin çok katmanlı bir hiyerarşik yapıda temsil edilmesine dayanan ve karmaşık veri yapılarını anlamayı ve öğrenmeyi kolaylaştıran bir yöntemdir. Bu yöntemde, verilerin farklı soyutlama seviyelerinde temsil edilmesi, daha üst düzey özelliklerin alt seviyelerden türetilmesiyle mümkün olur ve bu da veri analizi süreçlerini daha verimli hale getirir. Geleneksel olarak insan uzmanlığına dayalı elle çıkarılan özelliklerin yerine, derin öğrenme algoritmaları büyük veri kümeleri üzerinde çalışarak veriyi en iyi temsil eden özellikleri otomatik olarak öğrenir ve bu sayede görüntü işleme, ses tanıma ve doğal dil işleme gibi alanlarda daha yüksek doğruluk oranlarına ulaşır. Özellikle konuşma tanıma, görüntü sınıflandırma ve doğal dil işleme gibi makine öğrenimi görevlerinde dikkate değer başarılar elde eden derin öğrenme, güçlü donanım ve büyük veri kümelerine erişimle daha da etkili hale gelir. Derinlik kavramı, derin öğrenme ağlarının başarısında kritik bir rol oynarken, bu modellerin farklı uygulama alanlarında geniş bir kullanım yelpazesine ulaşmasını sağlar (İşcan & Durgun, 2024:212).

4.4. Nesnelerin İnterneti (IoT)

Nesnelerin interneti, müşteri deneyimlerini geliştiren, operasyonel verimliliği artıran ve güvenliği güçlendiren yenilikçi uygulamalar sunmaktadır. IoT cihazları, şubelerde müşteri yoğunluğunu ve hizmet kullanımını izlemekten ATM yönetimine, varlık takibine ve risk izlemeye kadar geniş bir alanda

kullanılmaktadır. Ayrıca, IoT verileri, kişiselleştirilmiş pazarlama stratejileri ve müşteri ihtiyaçlarına uygun hizmetler geliştirmek için değerli içgörüler sunar. Güvenlik ve dolandırıcılık önleme süreçlerinde de IoT, biyometrik kimlik doğrulama ve şüpheli faaliyetlerin tespiti gibi teknolojilerle kritik bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra tedarik zinciri yönetimi ve çevresel risk izleme gibi işlevlerle operasyonları optimize ederek bankaların dijital çağda rekabet avantajı kazanmasına da katkı sağlamaktadır (Vittala vd., 2024:320).

4.5. Blokzincir (Blockchain)

Blokzincir, dijital ortamda merkeziyetsiz bir yapıya sahip olan ve verilerin güvenli bir şekilde saklanmasını sağlayan dağıtık defter teknolojisi temelli bir veri tabanıdır. Eşler arası ağlarda çalışan blokzincir, kriptografik algoritmalarla işlemleri doğrular ve bu işlemleri birbirine bağlayan bloklar halinde kaydeder. Şeffaflık ve değiştirilemezlik gibi temel özellikleri sayesinde blokzincir üzerinde yapılan işlemler, merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan güvenli bir şekilde doğrulanabilir ve kaydedilebilir, dolayısıyla verilerin güvenliği ve doğruluğu sağlanır. Bankacılık sektöründe blokzincir, finansal işlemleri daha güvenli, hızlı ve verimli hale getiren önemli bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ödeme sistemleri, uluslararası para transferleri, kredi yönetimi ve kimlik doğrulama gibi alanlarda blokzincir tabanlı çözümler kullanılmaktadır. Bu teknoloji, geleneksel bankacılık sistemlerine kıyasla daha düşük işlem maliyetleri ve daha hızlı işlem süreçleri sağlar. Ayrıca, akıllı sözleşmeler gibi uygulamalar sayesinde, belirli koşullar yerine getirildiğinde otomatik olarak gerçekleşen işlemler, bankacılık faaliyetlerini daha verimli ve güvenli hale getirir. Blokzincir'in sağladığı şeffaflık ve güvenlik avantajları, bankaların operasyonel süreçlerini iyileştirirken, aynı zamanda siber güvenlik tehditlerini azaltma konusunda da büyük bir rol oynamaktadır (Tsai vd. 2024:2).

4.6. Açık Bankacılık

Bankacılık sektörü, finansal ve teknolojik yeniliklere hızlı bir şekilde uyum sağlayarak müşterilerine farklı ve gelişmiş deneyimler sunmaktadır. Ancak her bankanın kendi internet ve mobil bankacılık platformlarını geliştirmesi, bireysel kullanıcılar için birden fazla uygulama ve hizmetle işlem yapma gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bu durum, bankacılık ekosisteminde "açık bankacılık" kavramının önemini artırmıştır. İlk olarak İngiltere ve Avrupa Birliği'nde uygulanan yasal düzenlemeler, bankaların müşterilerinin onayıyla API (Application Programming Interface) aracılığıyla bilgi paylaşımını üçüncü taraf Fintek şirketlerine açmalarını zorunlu hâle getirmiştir. Böylece açık bankacılık, bankalar için bir tercih olmaktan çıkıp yasal bir gereklilik hâline dönüşmüştür. Bu gelişmelerle birlikte finansal hizmetler sektörüne Fintek kuruluşları da dahil olmuş, bankaların rekabetçi kalabilmek için bu dönüşüme ayak uydurma zorunluluğu doğmuştur (Yallı, 2024:1).

Bankalar, müşterilerinin düzenli ödemeleri, faturaları ve alışveriş detaylarını kayıt altına alarak işlemektedir. Açık bankacılık uygulaması, bu verilerin müşteri onayıyla, API aracılığıyla kontrollü ve kesintisiz bir şekilde üçüncü parti hizmet sağlayıcılarla paylaşılmasını mümkün kılmaktadır. Bu sistem, müşterilere tüm finansal kuruluşlardaki verilerine erişim sağlayan bir ağ sunmaktadır. (Brodsky & Oakes, 2017:4). Açık bankacılık, finansal hizmet sağlayıcılar ile üçüncü tarafların iş birliği yaparak müşteri verilerine erişim sağladığı, bu sayede yeni ürün ve hizmetlerin ortaya çıktığı bir sistemdir. Türkiye gibi bankaların güçlü olduğu ve startup'lara sınırlı alan bıraktığı pazarlarda, açık bankacılık rekabeti artırarak hizmet kalitesini yükseltirken, müşterilere finansal durumlarını tek bir platformda görme ve işlemlerini daha hızlı ve düşük maliyetle gerçekleştirme imkânı sunar. Ayrıca, kredi alma gibi finansal hizmetlerin erişimini artırırken, veri güvenliği kuralları sayesinde hassas bilgilerin korunmasını sağlar. Bununla birlikte COVID-19 gibi kriz dönemlerinde açık bankacılık, finansal yardımların hızlı ve etkin bir şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasını kolaylaştırarak ekonomik olumsuzlukları hafifletmek için kritik bir role sahiptir. (Pwc&GSG Hukuk, 2020:6).

5. Türk Bankacılık Sektöründe Dijital Dönüşüm

2024 yılının ikinci çeyreği itibarıyla 8.18 milyar olan dünya nüfusunun %67,5'u internet erişimine, %70,3'ü ise herhangi bir telefon aboneliğine sahiptir. Düzenli olarak her ay bankacılık, sigorta vb. gibi finansal hizmetlere mobil telefonlarından ulaşanların oranı %38,1 olurken ödeme hizmetleri kullanım oranı %23,7 olarak gerçekleşmiştir (Kepios, 2024:10,11).

Bankacılık sektöründe 1966 yılında ABD’de ilk kez debit kartlar kullanıma sunulmuş, bu gelişme ödeme sistemlerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çipli POS cihazlarının 1970’lerin başında üretilmesiyle birlikte debit kartlar hızla dünya çapında yaygınlaşmış ve dijital ödeme sistemlerinin kabulü giderek kolaylaşmıştır. Türkiye’de ATM cihazı ilk kez 1982 yılında Türkiye İş Bankası tarafından “Bankamatik” ismiyle hizmete sunulmuştur. Bu dönemde e-ticaretin temelleri de atılmıştır. 1979 yılında İngiliz Michael Aldrich, iş yerleriyle tüketiciler veya şirketler arasında online ticareti başlatan kişi olmuştur. 1980’lere gelindiğinde, dijital ödeme sistemlerinin güvenliği için de yenilikler gerçekleşmiş, kredi kartlarındaki sahteciliğin önüne geçmek amacıyla hologram teknolojisi kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de internet bankacılığı uygulaması 1997 yılında Türkiye İş Bankası tarafından hayata geçirilmiş, ardından diğer bankalar da internet üzerinden müşterilerine hizmet sunmaya başlamıştır. Son yıllarda, akıllı telefon ve tablet kullanımının yaygınlaşması ve bu cihazların sürekli internete bağlı olması, mobil bankacılığı dijital bankacılığın merkezine taşımıştır. Finansal altyapı açısından önemli bir gelişme, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından 1992 yılında Elektronik Fon Transferi (EFT) sisteminin devreye alınmasıdır. Bu sistemle bankalar arasında para transferleri mümkün hâle gelmiştir. 2013 yılında ise Elektronik Menkul Kıymet Transferi (EMKT) sistemi devreye girerek finansal işlemlerin kapsamını genişletmiştir. 8 Aralık 2020 tarihinde pilot uygulama olarak başlatılan Fonların Anlık ve Sürekli Transferi (FAST) sistemi, 8 Ocak 2021 itibarıyla müşterilerin kullanımına açılmıştır (TBB, 2022:1-2).

15 Mart 2020 tarihinde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından yayınlanan “Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik”, bankaların faaliyetlerinin ifasında kullandıkları bilgi sistemlerinin yönetimi ile elektronik bankacılık hizmetlerinin sunulmasında ve bunlara ilişkin risklerin yönetiminde esas alınacak asgari usul ve esaslar ile tesis edilmesi gereken bilgi sistemleri kontrollerini düzenlemek amacını taşımaktadır. 29 Aralık 2021 tarihli “Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik” ile sadece elektronik bankacılık hizmetleri dağıtım kanalları üzerinden hizmet veren şubesiz bankaların faaliyetlerine ve bankacılık hizmetlerinin finansal teknoloji şirketleri ve diğer işletmelere bir servis modeli olarak sunulabilmesine ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir.

Türk Bankacılık Sektöründe makale yazım tarihi itibarıyla açıklanmış olan son dönem olan Eylül 2024 döneminde; fonksiyon gruplarına göre 34 mevduat, 9 katılım ve 20 kalkınma ve yatırım bankası, sahiplik gruplarına göre 11 kamu, 25 yerli özel ve 27 yabancı olmak üzere toplam 63 banka faaliyet göstermektedir. Toplam personel sayısı 209.483 kişi, toplam şube sayısı 10.958’dir. Aynı dönemde Türk bankacılık sektörünün toplam kredi tutarı 15.014 milyar TL, aktif toplamı 30.519 milyar TL, sermaye yeterliliği standart oranı %18,20, dönem net kârı 460 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2024).

Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından düzenli olarak yayınlanan “Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri” incelendiğinde pandemi döneminin dijital bankacılık kullanımının artmasında son derece etkili olduğu ve 2020 Aralık ayı itibarıyla 66 milyon olan aktif dijital bankacılık müşteri sayısının %77’lik bir artış gösterdiği ve 2024 yılının üçüncü çeyreği itibarıyla 117 milyon olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 1: Aktif Dijital Bankacılık Müşteri Sayısı

Kaynak: TBB (2024). Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri Eylül 2024. <https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar/2024-eylul-dijital-internet-ve-mobil-bankacilik-istatistikleri>

Aktif dijital bankacılık müşterilerinin dağılımının da yıllar itibariyle değişikliğe uğradığı ve bu müşterilerin 107 milyonunun yalnızca mobil bankacılık kullanıcısı olduğu görülmektedir. Yaş grupları itibariyle 18-25 yaş arası kullanıcıların toplam kullanıcılara oranı %17 iken, 26-35 yaş arası %25, 36-55 yaş arası %38, 65 yaş üstü ise %4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Katılım Bankacılığı aktif dijital bankacılık müşteri sayısı 6,1 milyon, toplam işlem hacmi ise 6.8 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Mobil bankacılık kanalıyla en sık gerçekleştirilen işlemin ise para transferleri olduğu görülmektedir (TBB, 2024).

Tablo 1. Mobil Bankacılık Kanalıyla Gerçekleştirilen Finansal İşlemler

	Temmuz-Eylül 2023		Nisan-Haziran 2024		Temmuz-Eylül 2024	
	İşlem Adedi (Milyon)	İşlem Hacmi (Milyar TL)	İşlem Adedi (Milyon)	İşlem Hacmi Milyar TL	İşlem Adedi (Milyon)	İşlem Hacmi Milyar TL
Para transferleri	1.346	12.702	1.530	17.378	1.516	20.958
Ödemeler	360	513	383	818	406	987
Yatırım işlemleri	227	6.289	198	6.674	169	7.510
Kredi kartı işlemleri	255	1.278	265	2.120	268	2.487
Diğer finansal işlemleri	145	826	106	908	105	1.078
Toplam	2.333	21.608	2.483	27.898	2.464	33.020

Kaynak: TBB (2024). Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri Eylül 2024. <https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar/2024-eylul-dijital-internet-ve-mobil-bankacilik-istatistikleri>

İşlem adedi ve hacmi bakımından mobil bankacılığa göre daha az kullanılan internet bankacılığı kanalıyla en çok gerçekleştirilen işlemin para transferleri olduğu görülmektedir.

Tablo 2. İnternet Bankacılığı ile Gerçekleştirilen Finansal İşlemler

	Temmuz-Eylül 2023		Nisan-Haziran 2024		Temmuz-Eylül 2024	
	İşlem Adedi (Milyon)	İşlem Hacmi (Milyar TL)	İşlem Adedi (Milyon)	İşlem Hacmi Milyar TL	İşlem Adedi (Milyon)	İşlem Hacmi (Milyar TL)
Para transferleri	75	6.098	67	8.312	65	9.773
Ödemeler	23	415	22	551	20	596
Yatırım işlemleri	44	1.945	15	1.692	13	2.132
Kredi kartı işlemleri	5	116	4	167	4	191
Diğer finansal işlemleri	5	259	4	346	4	366
Toplam	152	8.833	111	11.068	105	13.058

Kaynak: TBB (2024). Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri Eylül 2024. <https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar/2024-eylul-dijital-internet-ve-mobil-bankacilik-istatistikleri>

Uzaktan Müşteri Edinimi (Digital Onboarding) Mayıs 2021 itibariyle uygulamaya geçmiş olup bankacılık sektöründeki dijital dönüşümün önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Uzaktan Müşteri Edinimi, müşterilerin banka şubesine gitmeden hesap açmasını ve bankacılık hizmetlerinden

dijital ortamda yararlanmasını mümkün kılmaktadır. Süreç, fiziksel olarak şubelere gitmeden ve sözleşme imzalamadan banka uygulaması üzerinden Yakın Alan İletişimi (NFC) ve yüz tanıma teknolojileri kullanılarak yapılan kimlik doğrulamasının ardından müşteri temsilcisiyle yapılan kısa bir video görüşme ile tamamlanabilmektedir. Uzaktan müşteri edinim sürecinin başladığı günden itibaren hızla benimsendiği ve 300 bin olan başvuru sayısının 3,5 yıllık süreç sonunda 1.473 bin seviyesine geldiği görülmektedir. 25 Mayıs 2023 tarihli Resmi Gazete’de “Bankalarca Kullanılacak Uzaktan Kimlik Tespiti Yöntemlerine ve Elektronik Ortamda Sözleşme İlişkisinin Kurulmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” yayınlanarak tüzel müşterilerin de uzaktan müşteri edinimi sürecine dahil edilebilmesi mümkün hale gelmiştir.

Tablo 3. Uzaktan Müşteri Edinimi İstatistikleri

	TBB’ne Kayıtlı Bankalar			Katılım Bankaları		
	Uzaktan Başvuru Sayısı	Uzaktan Kazanım Sayısı	Şubeden Kazanım Sayısı	Uzaktan Başvuru Sayısı	Uzaktan Kazanım Sayısı	Şubeden Kazanım Sayısı
Mayıs 2021	278.053	69.760	418.838	22.546	8.709	42.957
Aralık 2021	537.821	147.615	787.115	50.858	23.618	106.329
Aralık 2022	1.164.296	452.952	719.185	59.822	26.599	74.144
Aralık 2023	1.443.224	715.057	675.724	113.654	40.996	81.630
Aralık 2024	1.297.951	711.007	525.271	175.217	79.401	164.879

Kaynak: TBB (2024). Uzaktan ve Şubeden Müşteri Edinim İstatistikleri Aralık 2024. <https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar/uzaktan-ve-subeden-musteri-edinimi-istatistikleri-aralik-2024>

Türkiye’de kurulan Fintek sayısı 2024 yılsonu itibariyle 832’ye ulaşmış ve aynı yıl Fintek yatırımları tüm zamanların rekorunu kırarak 194 milyon USD olarak gerçekleşmiştir.(T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2024)

Tablo 4. Türkiye Fintek Görünümü

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, Türkiye Fintek Görünümü, 31.12.2024, <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2024-12/fintech-snapshot-v4.1-turkish.pdf>

Açık bankacılık kapsamında 2024 yılı Eylül ayı sonu itibarıyla Ödeme Hizmetleri Veri Paylaşım Servisleri (ÖHVPS) sisteminde 7 elektronik para kuruluşu ve 20 banka olmak üzere toplam 27 aktif katılımcı bulunmaktadır. (BKM, 2024). Temmuz 2024 itibariyle BirAPI tarafından yayımlanan ve bankaların API marketlerinde yer alan açık API sayısını gösteren infografik aşağıda yer almakta olup, Türk bankacılık sektörünün açık bankacılık konusunda kısa zamanda geldiği nokta son derece çarpıcıdır.

Şekil 2. Açık Bankacılık Türkiye Görünümü

Kaynak: BirAPI(2024). Open Bnking Türkiye Monitor Public APIs.
https://www.linkedin.com/posts/birapi_openbanking-openfinance-openapi-activity-7229820955525541888-5C_1

Türk bankacılık sektörü, dijital dönüşüm sürecinde rekabet avantajı elde edebilmek ve yenilikçi finansal hizmetler sunabilmek amacıyla teknoloji yatırımlarına büyük önem vermektedir. Bu bağlamda, birçok banka, dijital ekosistemlerini güçlendirmek ve finansal teknolojiler alanında söz sahibi olabilmek için kendi teknoloji firmalarını ya da inovasyon merkezlerini kurmuş ve stratejik iş birlikleri geliştirmiştir. Bu girişimler dijital bankacılık altyapılarının güçlendirilmesine, veri analitiği ve yapay zekâ gibi yenilikçi çözümlerin entegrasyonuna olanak tanımakta, böylece müşteri deneyimini iyileştirmekte ve operasyonel verimliliği artırmaktadır. Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların web sitelerinden/faaliyet raporlarından elde edilen bilgilere göre derlenen teknolojik yatırım örneklerine Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 5. Bankaların Teknoloji Yatırımları

Banka Adı	Teknoloji ve Girişim Şirketi
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	Ziraat Teknoloji A.Ş.
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Garanti BBVA Teknoloji
Denizbank A.Ş.	İntertech
QNB A.Ş.	IBTech
Akbank TA.Ş.	Akbank LAB
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Yapı Kredi Teknoloji
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Softtech
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	TEB Arf Teknoloji A.Ş., Girişim Evi
Fibabanka A.Ş.	Finberg
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	Albaraka Tech Global, Insha Ventures
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	Architect, Lonca Girişimcilik Merkezi
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	TFX Target
Aktif Yatırım Bankası A.Ş.	Aktif Tech, Aktif Ventures

6. Sonuç

Geleneksel bankacılığın temelini oluşturan finansal aracılık işlevi, günümüzde ileri teknolojilerle dönüşüme uğramış; çok kanallı, müşteri odaklı, esnek ve yenilikçi bir yapıya evrilmiştir. Bankacılık 1.0'dan 5.0'a kadar uzanan bu süreçte, fiziksel şubelerin önemi azalırken, dijital hizmetler giderek daha fazla ön plana çıkmıştır. Bankacılık 5.0, teknolojiyi yalnızca operasyonel süreçleri iyileştiren bir araç olarak değil, insan merkezli, proaktif ve sürdürülebilir finansal hizmetler sunan yeni bir iş modeli olarak ele almaktadır. Yapay zekâ ve insan zekâsının entegre çalıştığı bu dönemde, bankalar yalnızca finansal işlemleri yöneten kurumlar değil, aynı zamanda kişiye özel çözümler sunan dijital finansal danışmanlar haline gelmektedir. Bankacılık 5.0, müşteri beklentilerini veri odaklı analizler, yapay zekâ destekli finansal öneriler, sürdürülebilir ve çevre dostu bankacılık uygulamaları ile karşılamayı amaçlamaktadır.

Bu süreçte yapay zekâ, blokzincir ve IoT gibi ileri teknolojiler, bankacılık hizmetlerinin temel bileşenleri haline gelmiştir. Yapay zekâ destekli robotik süreç otomasyonu, sanal asistanlar ve veri analitiği uygulamaları, müşteri deneyimini kişiselleştirerek bankacılık hizmetlerini daha verimli hale getirmektedir. Bunun yanı sıra banka içi süreçlerin optimizasyonunda ve risk yönetiminde de yapay zeka kullanımı giderek artmaktadır. Blokzincir tabanlı akıllı sözleşmeler ve merkeziyetsiz finans (DeFi) uygulamaları, güvenli ve hızlı finansal işlemler sağlarken, IoT tabanlı çözümler şube ve ATM yönetimi, müşteri yoğunluğu analizi ve güvenlik gibi alanlarda verimliliği artırmaktadır.

Türk bankacılık sektörü kapsamında incelenen dijital bankacılık müşteri sayıları ve işlem hacimleri, dijitalleşmenin sektörde yarattığı dönüşümü somut olarak ortaya koymaktadır. 2020 yılında 66 milyon olan aktif dijital bankacılık müşteri sayısı, 2024 yılı üçüncü çeyreği itibarıyla 117 milyona ulaşmıştır. Bu müşterilerin yaklaşık %90'ı yalnızca mobil bankacılığı kullanır hale gelmiştir. Aynı dönemde mobil bankacılık finansal işlemlerinde 21,6 trilyon TL olan işlem hacmi 33 trilyon TL'ye çıkarken, internet bankacılığı finansal işlem hacmi 8,8 trilyon TL'den 13 trilyon TL'ye yükselmiştir. Bu veriler, fiziksel şube kullanımının azaldığını, dijital kanalların ise bankacılık hizmetlerinde baskın hale geldiğini göstermektedir.

Dijitalleşme sürecinde BDDK ve TCMB önemli düzenlemeler hayata geçirmiştir. Yapılan düzenlemeler, geleneksel bankalar ile Fintek ekosistemi arasındaki iş birliklerini artırarak rekabeti daha da hızlandırmıştır. Açık bankacılık uygulamaları sayesinde müşteriler bir bankanın uygulamasını kullanırken diğer bankalardaki bilgilere de erişim sağlama imkanına sahip olmuş böylece Türkiye'de finansal ekosistem daha kapsayıcı ve yenilikçi hale gelmiştir. 2024 Temmuz ayı itibarıyla açık bankacılık kullanıcısı banka sayısı 20'ye yükselmiştir. Bankacılık sektöründe yaşanan önemli bir diğer yenilik de bankaların uzaktan müşteri edinimine başlamaları olmuş, Mayıs 2021'de uygulamaya ilk başladığı dönemde yaklaşık 180 bin olan uzaktan müşteri edinim sayısı 2024 yılının son çeyreği itibarıyla 900 bine yaklaşmıştır.

Bu bulgular Türk bankacılık sektöründe dijital dönüşümün müşteri davranışlarını, iş yapış biçimlerini ve rekabet dinamiklerini radikal bir şekilde değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Türk bankacılık sektörü, Bankacılık 5.0 ile müşteri odaklı, sürdürülebilir ve daha yüksek teknolojiye dayalı bir yapıya evrilmektedir. Yapay zekâ, makine öğrenmesi, derin öğrenme, blockchain, IoT gibi teknolojilerin entegrasyonu, sektörün geleceğini belirleyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Açık bankacılık kullanımının yaygınlaşması ile birlikte platform bankacılığı ve servis modeli bankacılığı uygulamalarının bankaların iş modellerine dahil olmaya başladığı görülmekte olup, önümüzdeki dönemde bu uygulamaların artması beklenmektedir.

Dijital dönüşüm süreci yalnızca fırsatlar sunmamakta, aynı zamanda çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir. Geleneksel bankacılıkta fiziksel şubeler ve yüz yüze müşteri ilişkileri ön plandayken, dijital çözümlerin ağırlık kazandığı yeni bankacılık modeli, müşteri sadakati dinamiklerini de

değiştirmektedir. Fiziksel şube ile temasın azalması, müşteri bağlılığında zayıflamaya yol açarken, bu durumu dengelemek adına bankaların teknolojik yatırımlarını artırması, inovatif iş modellerini benimsemesi ve müşteri deneyimini önceliklendiren stratejiler geliştirmesi kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu unsurlar, bankaların gelecekte güçlü ve rekabetçi kalabilmesi için hayati önem taşımaktadır. Diğer yandan bankalar siber güvenlik ve veri mahremiyeti konusunda daha güçlü politikalar geliştirmeli ve hızla değişen regülasyonlara uyum sağlamalıdır.

Bu çalışma, Türk bankacılık sektörünün dijital dönüşüm sürecini kapsamlı bir şekilde ele alarak, Bankacılık 5.0 çerçevesinde sektörün mevcut durumunu ve geleceğe yönelik eğilimlerini ortaya koymakta, bankacılık ekosisteminde dijitalleşmenin yarattığı fırsat ve riskleri anlamaya yönelik gelecekteki akademik çalışmalara önemli bir zemin sunmaktadır. Gelecekteki araştırmalar, dijital bankacılık uygulamalarının müşteri davranışları üzerindeki uzun vadeli etkilerini daha derinlemesine analiz edebilir ve yapay zekâ destekli çözümlerin bankanın operasyonel süreçlerini nasıl etkilediğini ölçmeye yönelik ampirik çalışmalar gerçekleştirebilir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi inceleme, araştırma ve çalışmaları neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Bai, Z., Ban, Y., & Hu, H. (2024). Banking competition and digital transformation. *Finance Research Letters*, 61, 105068, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.105068>
- BKM. (2024). Ödeme Hizmetleri Veri Paylaşım Servisleri (ÖHVPS). <https://bkm.com.tr/urunler-ve-hizmetler/odeme-hizmetleri-veri-paylasim-servisleri/> adresinden 16.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- BCBS. (2018). Sound Practises: Implications of Fintech Developments for Banks and Bank Supervisors. Bank International Settlements. <https://www.bis.org/bcbs/publ/d431.pdf> adresinden 20.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- BDDK. (2024). Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri. <https://www.bddk.org.tr/Veri/EkGetir/8?ekId=403> adresinden 21.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Bradley, L., & Stewart, K. (2002). A Delphi study of the drivers and inhibitors of Internet banking. *International Journal of Bank Marketing*, 20(6), 250-260. <https://doi.org/10.1108/02652320210446715>
- Brodsky, L., & Oakes, L. (2017). Data sharing and open banking. McKinsey&Company. <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/data-sharing-and-open-banking/> adresinden 17.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Bulut, E. (2019). Fintek: Kavramsal bir çerçeve. H. Yıldız & A. S. Aybar (Ed.), *Researches in Economics Econometrics & Finance* (1. bs, ss. 213-236) içinde. IJOPEC Publication.
- DeYoung, R., Lang, W. W., & Nolle, D. L. (2007). How the Internet affects output and performance at community banks. *Journal of Banking & Finance*, 31(4), 1033-1060. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.10.003>
- Gorton, G., & Winton, A. (2003). Financial intermediation. Constantinides, G.M., Harris, M. & Stulz, R.M. (Ed). *Handbook of the Economics of Finance* (Vol I, Part A, 431-552) içinde. [https://doi.org/10.1016/S1574-0102\(03\)01012-4](https://doi.org/10.1016/S1574-0102(03)01012-4)
- Gyau, E.B., Appiah, M., Gyamfi, B. A., Achie, T., & Naeem, M. A. (2024). Transforming banking: Examining the role of AI technology innovation in boosting banks financial performance. *International Review of Financial Analysis*, 96, 103700, 1-13. <https://doi.org/10.1016/J.IRFA.2024.103700>
- İşcan, H., & Durgun, A. (2024). Yapay zekâ: alt dalları ve uygulama alanları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(4), 201-234. <https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.1574207>
- Kepios. (2024). Digital 2024 October Global Statshot Report. We Are Social&Meltwater. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-october-global-statshot> adresinden 10.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Khan, S., Mazhar, T., Shahzad, T., Khan, M., Rehman, A. U., & Hamam, H. (2025). Integration of smart grid with Industry 5.0: Applications, challenges and solutions. *Measurement: Energy*, 5, 100031, 1-12. <https://doi.org/10.1016/J.MEAENE.2024.100031>
- Khattak, M. A., Ali, M., Azmi, W., & Rizvi, S. A. R. (2023). Digital transformation, diversification and stability: What do we know about banks? *Economic Analysis and Policy*, 78, 122-132. <https://doi.org/10.1016/J.EAP.2023.03.004>
- Kim, L., Wichianrat, K., & Yeo, S. F. (2024). An integrative framework enhancing perceived e-banking service value: A moderating impact of e-banking experience. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(3), 100336, 1-10. <https://doi.org/10.1016/J.JOITMC.2024.100336>
- King, B. (2018). *Bank 4.0: Banking everywhere, never at a bank* (1. bs). Marshall Cavendish Business
- Kurt Cihangir, Ç., Yenice, S., & Uğurlu, E. (2024). Finansal dijitalleşme ve sahiplik yapısına göre banka finansal performansına ve risk düzeyine etkileri: Türk bankacılık sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(2), 726-745. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1531730>

- Lee, D. K. C., & Teo, Ernie G. S. (2015). Emergence of Fintech and the basic principles. *Journal of Financial Perspective*, 3(3), 1-17. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2668049>
- Nabiyev, V. (2021). *Yapay Zeka Derin Öğrenme – Stratejili Oyunlar, Örüntü Tanıma, Doğal Dil İşleme* (6.bs). Seçkin Yayıncılık.
- Nicoletti, B. (2021). *Banking 5.0*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-75871-4>
- OECD. (2024). *Regulatory Approaches to Artificial Intelligence in Finance*, (OECD Artificial Intelligence Papers, No. 24), OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f1498c02-en>. adresinden 15.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Omarini, A. (2017). The digital transformation in banking and the role of FinTechs in the new financial intermediation scenario. *International Journal of Finance, Economics and Trade*, 1(1), 1-6. <https://doi.org/10.19070/2643-038X-170001>
- Plekhanov, D., Franke, H., & Netland, T. H. (2023). Digital transformation: A review and research agenda. *European Management Journal*, 41(6), 821-844. <https://doi.org/10.1016/J.EMJ.2022.09.007>
- Polireddi, N. S. A. (2024). An effective role of artificial intelligence and machine learning in banking sector. *Measurement: Sensors*, 33(6), 101135, 1-9, <https://doi.org/10.1016/J.MEASEN.2024.101135>
- Porfirio, J.A., Felício, J.A., & Carrilho, T. (2024). Factors affecting digital transformation in banking. *Journal of Business Research*, 171, 114393, 1-9. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2023.114393>
- Pwc&GSG Hukuk. (2020). Açık Bankacılık: Dünya ve Türkiye. <https://www.pwc.com.tr/tr/sectorler/bankacilik/pdf/acik-bankacilik-dunya-ve-turkiye-v2.pdf> adresinden 18.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Ren, X., Song, K., Zhu, K., & Yang, X. (2024). Does digital transformation increase bank profit efficiency? Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 86(2), 102388. 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2024.102388>
- Stryker, C., & Kavlakoglu, E. (2024). What is AI? IBM. <https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence> adresinden 20.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- TBB. (2022). *Bankaların Dijital Yolculukları ve Türkiye Bankalar Birliği Çalışmaları*. <https://www.tbb.org.tr/faaliyetler/teknoloji-ve-odeme-sistemleri/dijital-bankacilik/pdf/3214> adresinden 10.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- TBB. (2024). *Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri Eylül 2024*. <https://www.tbb.org.tr/istatistiki-raporlar/2024-eylul-dijital-internet-ve-mobil-bankacilik-istatistikleri> adresinden 21.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2024). *Türkiye Fintek Görünümü Aralık 2024*. <https://www.cbfo.gov.tr/sites/default/files/2024-12/fintech-snapshot-v4.1-turkish.pdf> adresinden 19.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Tsai, C.-H., Liou, D.-K., & Lee, H.-L. (2024). Blockchain-supported online banking scheme. *Egyptian Informatics Journal*, 27, 100516, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.eij.2024.100516>
- Tunay, K. B., Tunay, N., & Akhisar, İ. (2015). Interaction between internet banking and bank performance: The case of Europe. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 195, 363-368. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2015.06.335>
- Ulusoy, A., & Demirel, S. (2022). Türk bankacılık sisteminde dijitalleşme-kârlılık etkileşimi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 184-200. <https://doi.org/10.17065/huniibf.931120>
- Uzun, U., & Berberoğlu, M. (2017). İnternet bankacılığı hizmetlerinin banka performansı üzerine etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 51-62. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.310276>

Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>

Vittala, K. R.P., Ahmad, S. S., Seranmadevi, R., & Tyagi, A. K. (2024). *Emerging Technology Adoption and Applications for Modern Society Towards Providing Smart Banking Solutions*. In Sharma, A.K., Chanderwal, N., Tyagi, S., Upadhyay, P.ve Tyagi, A.K (Ed.). *Enhancing Medical Imaging with Emerging Technologies* (ss. 315-329). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-5261-8.ch018>

Yalı, A. (2024). *Açık Bankacılık Uygulamaları, Potansiyel Etkileri ve Denetim Modeli Önerisi* (Yayın No:355). Türkiye Bankalar Birliği. https://www.tbb.org.tr/sites/default/files/kitaplar/Ac%25CC%25A7ik_Bankacilik_Uygulamalari_Potansiyel_Etkileri_ve_Denetim_Modeli_O%25CC%2588nerisi_2.

Kassym Jomart Tokayev'in Cumhurbaşkanlığı Geçiş Dönemi ve Türkiye- Kazakistan İlişkilerine Etkisi

The Transition Period of Kassym Jomart Tokayev's Presidency and Its Impact on Türkiye- Kazakhstan Relations

Resul Yalçın¹

DOI: [10.59445/ijephss.1643397](https://doi.org/10.59445/ijephss.1643397)

Atf / Cite: Yalçın, R. (2025). Kassym Jomart Tokayev'in cumhurbaşkanlığı geçiş dönemi ve Türkiye-Kazakistan ilişkilerine etkisi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(2), 160-178, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1643397>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 20.02.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 12.04.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Nursultan Nazarbayev, 19 Mart 2019'da cumhurbaşkanlığı görevini Kazakistan Senatosu Başkanı Kassym Jomart Tokayev'e devrederek görevi bırakmıştır. Nazarbayev'in bu beklenmedik hamlesi hem bölgesinde hem de dışında sürpriz bir gelişme olarak karşılandı. Kazakistan içinde ise bu geçiş döneminden hoşnut olan bir çoğunluğa karşılık hoşnut olmayan güçlü bir azınlık vardı. Bu sancılı geçiş döneminde meydana gelen trajik olaylar, esasen Kazakistan'da cumhurbaşkanı görev değişiminden hoşnut olmayanlarla hoşnut olanların bir hesaplaşmasının tebarüz etmesiydi. Hâlbuki Nursultan Nazarbayev, Kazakistan'da potansiyel karışıklığa mahal vermemek için böyle bir karar almıştı. 2 Ocak 2022 tarihinde meydana gelen olayların kesin çıkış sebebi belirsizliğini korusa da olayların kronolojik gelişimi ve sonuçlarının analizi yapıldığında ilk barışçıl halk protestolarının ülkede uzun süredir inşa edilen sosyoekonomik sisteme ve bunun hayal kırıklığına dayandığı değerlendirilebilir. Ancak olayların doğası ve şiddetin büyüklüğü farklı bir durumu işaret ediyor. Bu minvalde bu makale, Kazakistan'da cumhurbaşkanlığı geçiş döneminin ve Ocak 2022 tarihinde meydana gelen olayları analiz ederek 2019 yılından Kasım 2022'ye kadar Türkiye-Kazakistan ilişkilerini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Kassym Jomart Tokayev, Nursultan Nazarbayev, Cumhurbaşkanlığı Geçiş Dönemi, Kazakistan, Türkiye

Abstract

Nursultan Nazarbayev resigned on 19 March 2019 and handed over his duty to the then Kazakhstan Senate Leader- Kassym Jomart Tokayev. This unexpected move by Nazarbayev was met with surprise, both in his region and outside of the region. In Kazakhstan contrary to a majority that was satisfied with this transition of power, there was also a powerful minority that was dissatisfied with it. The tragic events that took place during this troubling transitional period were essentially a showdown between those factions who were dissatisfied with the mode of the presidential change in Kazakhstan and those who were satisfied with it. Although the exact trigger of the events on 2 January 2022 remains unclear, when analyzing the development of the events and their consequences in chronological order, one of the causes of the protests can be located in the failed socio-economic system that had long been built in the country to improve people's lives, but the nature of the events and large scale of the violence indicates something different. Kazakhstan occupies a special place in Türkiye's list of priorities. Hence, this article examines the mode of presidential change in Kazakhstan, the events of January 2022, and analyses Türkiye-Kazakhstan relations from 2019 to November 2022.

Keywords: Kassym Jomart Tokayev, Nursultan Nazarbayev, Presidential Transition Period, Kazakhstan, Türkiye.

¹ Doç. Dr. / Assoc. Prof., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Ankara Sosyal Bilimler University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations, resul.yalcin@asbu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2580-0226>.

1. Giriş

Bu makale, 20 Mart 2019'da Kazakistan'daki iktidar değişimi sürecini ve bu dönemden Kasım 2022'ye kadar yaşanan önemli gelişmeleri analiz ederek, 2019 yılından Kasım 2022'ye kadar olan dönemde cumhurbaşkanlığı geçiş döneminin Türkiye-Kazakistan ilişkilerine etkisini inceleyecektir. Bu konuda benzer çalışmalar olmadığı için bu çalışma önem arz etmektedir. Çalışma, başlıca şu üç ana soruya cevap arayacaktır: 1) Hiç beklenmedik bir anda Nursultan Nazarbayev'in görevini Kassym Jomart Tokayev'e bırakmasının başlıca nedenleri nelerdir? 2) Ocak 2022'de Kazakistan'da meydana gelen şiddetli gösterilerin amaçları nelerdi ve ülkede ne tür sonuçlar doğurdu? 3) Tokayev'in Nursultan Nazarbayev'den cumhurbaşkanlığı görevini devraldığı Mart 2019'dan Kasım 2022'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar olan dönem Türkiye-Kazakistan ilişkilerini nasıl etkiledi?

Bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan'da ekonomik, idari, kültürel, siyasi ve sosyal anlamda birçok gelişme ile tarihî bir süreç yaşanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde kurulmuş ekonomik tedarik ve üretimle ilgili zincirlerin bir anda kopması, 1990'larda Kazakistan'da büyük krizlere sebep olmuş ve buna bağlı olarak yoksulluk yüzde kırkların üzerine ulaşmıştı. Kazakistan'da şimdi olduğu gibi 1990'larda da çok kültürlü bir yapı vardı. Kazak yöneticileri için tüm farklı unsurların huzur içinde ve bir arada yaşaması, iktisattan daha önemliydi. Bu ve buna benzer bir dizi sorun, Nazarbayev'in akılcı politikalarıyla aşılmıştır. Nazarbayev'in en önemli hizmetlerinden birisi Kazakistan halkına devlet olma, birey olma, uluslararası toplumun saygın bir üyesi olma ve geleceğe güvenle bakma bilincini kazandırmasıdır. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Kazakistan'da gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi konularda gerekli tedbirler zamanında alınmamıştır. Hükümet, sosyal ve ekonomik durumun kötüleşmesine karşılık gerekli tedbirleri almada gecikmiştir. Talimatlar, planlar ve hedefler çoğu zaman yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır. Dolayısıyla Kazakistan'da yaklaşık otuz yıl boyunca dikkatli bir şekilde yürütülen millî siyasete rağmen aksaklıklar ve zaman zaman kayırmacılığın müessir olduğu bir ortam sancılı bir liderlik değişim sürecini beraberinde getirmiştir.

Nursultan Nazarbayev, 1989 yılında Kazakistan hala Sovyetler Birliği'nin bir parçasıyken iktidara gelmiştir. Aralık 1991'de Kazakistan'ın bağımsızlığının arifesinde, ülkenin cumhurbaşkanı olarak konumu tartışmasız bir halk seçimiyle onaylanmıştır. 1993 Anayasası Kazakistan'ı yarı-başkanlık hükümet sistemi olarak yapılandırmıştır. Anayasa, yasama ve yargı organlarına, görev süresi en fazla beş yıllık iki dönemle sınırlı olan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki yürütme organını dengelemek ve kontrol etmek için önemli yetkiler vermiştir. Ancak, 1994 yılında piyasa reformunu önceleyen Cumhurbaşkanı Nazarbayev ile ağırlıklı olarak komünistlerden oluşan parlamento arasındaki çatışmanın ardından Nazarbayev parlamentoyu feshetmiş ve Mart 1995'te Kazakistan'ın etnik gruplarını temsil eden ve delegelerini bizzat kendisinin atadığı yeni bir organ olan Kazakistan Halk Asamblesi'ni kurmuştur.

Meclis, Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin (1996'da sona erecekti) uzatılması için ülke çapında bir referandum çağrısında bulundu. Bu referandum, Nisan 1995'te gerçekleşti ve Nazarbayev'in 2000 yılına kadar cumhurbaşkanı olarak kalmasına olanak verdi. Bunun ardından, sadece dört ay sonra, Ağustos 1995'te ülke çapında bir referandum daha düzenlendi. Gündemde Kazakistan'ı bir süper-başkanlık cumhuriyetine dönüştüren yeni bir anayasa önerisi vardı. Resmi rakamlara göre yeni anayasa seçmenlerin %90'ı tarafından onaylanmıştır. Anayasa reformunun en dikkate değer sonuçlarından biri, eskiden hem yürütme hem de yasama üzerinde denetim mekanizması işlevi gören Anayasa Mahkemesi'nin kaldırılması olmuştur. 1998 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle de cumhurbaşkanlığı süresi beş yıldan yedi yıla çıkarılmış, adaylar için 36 yaş sınırı 40'a yükseltilmiş ve daha önce 65 olarak belirlenen üst yaş sınırı kaldırılmıştır. Buna ek olarak, 2000 yılındaki başkanlık seçimleri öne çekilmiş ve bazılarına göre 1998 mali krizinin yarattığı mali çalkantıya rağmen Nazarbayev'in zafer kazanması sağlanmıştır. Temmuz 2000'de yeni bir anayasa kanunu Nazarbayev'e "Birinci Cumhurbaşkanı" statüsü vererek, cumhurbaşkanlığı görevinden emekli olduktan sonra bile

önemli ayrıcalıklar ve yetkiler sağlamıştır. Özellikle, ömür boyu Kazakistan Halk Asamblesi Başkanı, Anayasa ve Güvenlik Konseyi üyesi olarak kalacaktı. Ayrıca, 2007 yılında yapılan bir anayasa değişikliği ile üst üste iki dönem cumhurbaşkanlığı yapma kısıtlamasının, sonsuza kadar yeniden seçilebilecek olan Birinci Cumhurbaşkanı için geçerli olmayacağı öngörülmüştür. 1990'lardan kabul edilen anayasa değişiklikleri, gücün cumhurbaşkanlığı kurumunda merkezileşmesini sağlamıştır. Buna karşılık 2010'larda gerçekleşen değişimler, Nazarbayev'in kişisel gücünü artıracak yeni bir kurumsal dengeleme öngörmüştür. Nazarbayev'in makamından bağımsız olarak yetkilerini güçlendirirken, Kazakistan Cumhurbaşkanlığını zayıflatan önemli bir adım 2017 anayasa reformu olmuştur.

Belki de şaşırtıcı bir şekilde, değişiklikler için ülke çapında bir referandum yapılmamış, bunun yerine bir ay süren Sovyet tarzı bir "halk tartışması" düzenlenmiştir. Yapılan değişiklikler bakanlara ekonomi ve sosyal meseleleri yönetme konusunda daha fazla yetki verirken, parlamento üyelerine kabineye güvenoyu verme hakkı tanıyarak parlamentonun hükümet üzerindeki kontrolünü arttırmıştır. Cumhurbaşkanı ise dış politika, ulusal güvenlik ve savunma üzerindeki kontrolünü korurken, devlet işlerinde en yüksek hakem olarak kalmaya devam etmiştir. Nazarbayev'in stratejisi, siyasi gücünü hükümetin üç önemli sütunuyla çok sayıda kuruma bağlamaktı. Kazakistan'ın iktidar partisi Nur Otan'ın 2007 yılında kurulmasının ardından partinin başkanı oldu ve o tarihten bu yana da bu görevi sürdürmek istedi. Kazak parlamentosuna hakim olduğu için parti üzerindeki kontrolü elinde tutması önemliydi. Yürütme alanında Nazarbayev, ulusal güvenlik ve savunmaya ilişkin devlet politikalarının uygulanmasını koordine eden ülkenin Güvenlik Konseyi'nin ömür boyu başkanı olarak atanmıştır. Ayrıca hukuki alandaki varlığını güvence altına almak amacıyla Anayasa Konseyi'nin ömür boyu üyeliğine atanmıştır.

Sonrasında yaklaşık otuz yıl cumhurbaşkanlığı görevini sürdüren Nazarbayev, 19 Mart 2019'da ani bir kararla istifa ederek görevini Kassym Jomart Tokayev'e devretti. Tokayev, Nazarbayev'in onayı ve desteğiyle başkanlık görevini devraldı. Nazarbayev ise, "Milli Lider"(Elbaşı) unvanıyla ülkedeki etkisini sürdürdü ve geniş bir siyasi gücü ellerinde tutmaya devam etti. Bu durum, Kazakistan'da bir yandan elitler arasında güç mücadelesinin olduğunu, diğer yandan elitler arası anlaşmaların yapıldığının göstermiştir. 20 Mart 2019'da görevi devralan Tokayev 9 Haziran 2019 tarihinde yapılan erken cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yüzde 70.9 oy alarak Kazakistan'ın ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Sputnik Türkiye, 2019:1). Dikkatli hazırlıklara ve Tokayev'in iktidara nispeten sorunsuz yükselişine rağmen, iktidar değişimi Nazarbayev için bir başarı olarak görünse de, devir işleminin gerçekleşme şekli Kazakistan'da uyuyan muhalefeti ve sivil toplumu harekete geçirmiş ve 2019'da bir dizi protesto gösterisine yol açmıştır. Tokayev, bu protestolara Nazarbayev'in yöntemlerini anımsatan bir baskıyla karşılık verirken, özellikle siyasi alanda reform ihtiyacını kabul etmiştir. Ancak Tokayev, Güvenlik Konseyi Başkanı olarak Nazarbayev'e üst düzey siyasi atamalar üzerinde veto yetkisi vererek eski cumhurbaşkanının gücünü artıran önemli bir tavizi de vermiştir.

Anayasa gereği bir sonraki seçimin Aralık 2024'te yapılması gerekiyordu. Ancak 2 Ocak 2022'de Kazakistan'ın güneybatısında Mangistau vilayetinde Zhanaozen ve Aktau kasabaları sakinlerinin sivilleştirilmiş gaz fiyatlarının artışına tepki olarak başlattıkları gösteriler büyüyerek kısa sürede diğer şehirlere sıçramış ve şiddetli protestolara dönüşmüştür. Çıkan olaylar sırasında resmî rakamlara göre 12 yaşında bir çocuk dâhil olmak üzere 238 kişi ölmüş, 764 kişi yaralanmış ve 5 binin üzerinde kişi de gözaltına alınmıştır (The Astana Times, 2022:1). Cumhurbaşkanı Tokayev, bu olayları bastırmak üzere Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) devlet başkanlarına çağrıda bulunarak yardım talebinde bulunmuştur. Tokayev, KGAÖ'nün desteği ile ülkesinde huzur ve güvenliği sağladıktan sonra vatandaşlarının haklı taleplerini de içeren bir dizi reform paketini açıklamıştır. Bununla birlikte, Kazakistan'da Ocak 2022'de meydana gelen olaylardan sonra kurucu Cumhurbaşkanı

Nazarbayev'in tüm siyasi yetkileri kaldırılmış, ailesi ve yakınları da devletin üst düzey görevlerinden alınmıştır (IHA, 2022:1-2; Euronews, 2023:2). Bunların arasında Senato başkanlığı görevindeki Nursultan Nazarbayev'in büyük kızı Dariga Nazarbayeva da vardır. Senato başkanlığı ülkenin siyasi hiyerarşisinde en güçlü ikinci pozisyonudur. Cumhurbaşkanı Tokayev, anayasanın bazı maddelerinde değişiklikleri öngören yeni bir kanunu da onaylamıştır. Yapılan Anayasa değişikliği ile Kazakistan'ın başkenti Nursultan'ın ismi yeniden Astana olarak değiştirilmiş, cumhurbaşkanlığı görev süresi beş yıldan yedi yıla çıkartılmış ve tek dönemle sınırlandırılmıştır (Kussainova, 2022:1).

Tokayev'in göreve gelmesi, bir yandan Nazarbayev'in gücünü sınırlamak amacıyla gerçekleştirilmiş bir adımken, diğer yandan elit gruplarının, yönetimdeki yerlerini koruyarak güçlerini paylaşımlarını mümkün kılan bir geçiş olmuştur. Bu süreçte, Kazakistan'daki elitlerin içindeki anlaşmalar, iktidar değişikliğinin temel dinamiği olmuştur. Protestoların ardından, Tokayev, eski yönetimi hedef alarak, reformlar ve değişiklikler yapma sözü verdi. Halkın talepleri, ekonomik eşitsizliklere ve yolsuzluklara karşı duyduğu hoşnutsuzluk, Tokayev'i daha fazla reform yapmaya yönlendirmiştir. Bu da sosyal hareketlerin ve kitlesel protestoların otoriter rejimlerde yönetim değişikliklerine yol açabileceğini göstermiştir.

Ocak 2022'deki protestoların ardından, Kazakistan'a Rusya'nın öncülüğünde bir Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) müdahalesi olmuştur. Bu dış müdahale, Kazakistan'daki rejimin içindeki güç dengesini etkilemiş ve Tokayev'in yönetimini sağlamlaştırmasına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda, Uluslararası faktörlerin ve dış müdahalelerin, Kazakistan'daki iç siyasi geçişler üzerinde belirgin bir etkisi olduğu da söylenebilir. Batı'nın ve uluslararası toplumun Kazakistan'daki reformlara yönelik baskıları, Tokayev hükümetinin belirli adımlar atmasını teşvik etmiştir. Sonuç olarak, Kazakistan'daki son iktidar değişikliği, ne tam bir demokratik geçiştir, ne de tamamen dış müdahale veya halk ayaklanması kaynaklıdır. Bu, elitler arası kontrollü ama zamanla sürtüşmeli hâle gelen bir güç transferidir. Tokayev, Nazarbayev'in gölgesinden çıkarak kendi iktidarını konsolide etmiş, rejimi kısmen yeniden yapılandırmıştır, ama yine de otoriter karakter korunmuştur. Kazakistan'daki güç değişimini açıklamak için tek bir teori yeterli olmaz; çünkü bu geçiş hem üst düzey elitler arası bir mücadele, hem kitle hareketlerinin katalizör etkisi, hem de yeni liderin iktidar konsolidasyonu stratejisi gibi farklı dinamikleri içinde barındırıyor. Bu geçiş, protestoların ve halk direnişinin etkisiyle başlayan süreç, elitler arasındaki güç mücadelesiyle birleşmiş ve sonunda mevcut Cumhurbaşkanı Tokayev'in, eski lider Nazarbayev'in kontrolünü kırarak daha fazla yetki elde etmesine yol açmıştır. Bu değişiklik aynı zamanda dış müdahale ile desteklenmiştir, çünkü KGAÖ'nün müdahalesi de önemli bir etken olmuştur. Bu dış müdahale, içişlerine yönelik ciddi bir etki yaratmış ve Kazak hükümetinin krizi atlatmasına yardımcı olmuştur. KGAÖ'nün müdahalesi, Kazak hükümetinin iktidarını korumasına olanak sağlamıştır. Bu da dış müdahalenin, özellikle uluslararası örgütler aracılığıyla, iktidar değişikliğinde nasıl etkili olabileceğine dair bir örnek teşkil etmiştir.

2. Kazakistan Cumhurbaşkanlığı Geçiş Süreci

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 19 Mart 2019'dan itibaren devlet başkanlığı yetkilerini bıraktığını sürpriz bir şekilde televizyon konuşmasında duyurmuş ve bu ani beklenmedik bir zamanda gelmişti. Nazarbayev, kararın "kolay olmadığını" ancak "yeni nesil liderlere" yardım etmek istediğini söylemiştir (Yalçın, 2019). Tahmin edileceği üzere Nazarbayev'in görevi bırakmasının ardından yeni devlet başkanının kim olacağı sorusu gündeme gelmiş, fakat Nazarbayev, tartışmalara mahal bırakmadan Senato Başkanı Kassym Jomart Tokayev'i geçici olarak devlet başkanlığına atamıştır. Bu atama aynı zamanda Nazarbayev'in, Kazakistan Anayasası'na sadakatini de göstermiştir. Bu görevi bir başkasına da verebilirdi ve bunu sorgulayacak kimse de çıkmazdı. Ancak Kazak halkının büyük çoğunluğunun gözünde ulusun atası olarak saygı duyulan bir figür olarak bunu yaparak ulusal ve uluslararası alanda itibarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilirdi. Zaten

Kazakistan Anayasası'na göre devlet başkanı görev süresi bitmeden önce istifa ettiğinde veya vefat ettiğinde, Senato Başkanı yeni seçimler yapılana kadar görevi geçici olarak üstlenir. Nazarbayev, devlet yönetiminde kırk üç yıl geçirmiş oldukça deneyimli bir lider olan Tokayev'i geçici başkanı olarak atayarak bu kurala uydu. Nazarbayev, görevi hem kendisiyle yakın ilişkisi olan hem de Kazakistan'ı yönetmek için önemli niteliklere sahip birine teslim etmiş oldu. Tokayev, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'nda yirmi beş yıl geçirerek Sovyetler Birliği'ni Çin ve Singapur gibi önemli ülkelerde temsil etmiştir. Tokayev, Kazakistan Dışişleri Bakanı ve Başbakanı olarak da görev yapmış ve Rusça, İngilizce ve Çince'ye akıcı bir şekilde hakimdir (Cura, 2019).

Yukarıda belirttiğimiz gibi Nazarbayev, devlet başkanlığını yetenekli, deneyimli ve güvendiği birine bırakmış oldu. Fakat Tokayev'i geçici devlet başkanlığı görevine getirmesi kendisini siyasetin dışında tutmamış aksine ülke yönetimindeki dümeni yaşadığı sürece elinde tutmak istemiştir. Zira Nazarbayev, 2018 yılında ülke yönetimindeki rolünü güçlendirmiş olduğu Kazakistan Güvenlik Konseyi'nin başkanı ve Anayasa Komisyonu'nun üyesi olarak görev yapmaya devam etmiştir. Bunlara ek olarak da iktidardaki Nur Otan Partisi'nin genel sekreterliği görevinden de ayrılmamıştır. Bütün bunlara rağmen, Nazarbayev'in devlet başkanlığı görevini bırakma kararıyla Kazakistan'ın yeni bir döneme girdiğini söyleyebiliriz. Ancak Ocak 2022 Olayları sonrasına kadar Tokayev'in bağımsız başkanlığından bahsedemeyiz.

Bu durumda doğal olarak aklımıza şu soru gelebilir. Peki, ama ülkede her şey yolunda giderken Nursultan Nazarbayev neden böyle ani bir karar aldı? Kazakistan'daki bu iktidar geçiş sürecinin özellikleri incelenirken Nazarbayev'in görev süresi henüz dolmadan ani bir kararla neden görevini devrettiği hakkında çeşitli sebepler öne çıkıyor. Nazarbayev geçiş sürecinin tüm yönlerini kendisi hala hayattayken çözülmesini istemiştir. Çünkü Nazarbayev yakın zamanda Orta Asya'daki iki komşusunun, Özbekistan lideri İslam Kerimov ve Türkmenistan lideri Saparmurat Niyazov'un görev başında öldüklerine şahit olmuş, komşu Kırgızistan'da birbirini izleyen iki hükümetin halk devrimi sonucu devrilmesini izlemiştir. Kazakistan'da sosyoekonomik durum ciddi manada kötüleşmiş ve yolsuzluklar artmıştı. Tüm bu zorluklar göz önüne alındığında Nazarbayev, iktidar geçiş sürecinin sorunsuz olmasını ve atayacağı yeni liderin kendi politikalarını sürdürmesini, ülkesinin yatırımlara açık kalmasını ve kademeli olarak kaldığı yerden Kazakistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçişi tamamlamayı istemiştir (Lemon, 2019:1-3). Öte yandan, Yalçın (2019), Nazarbayev'in görev süresi henüz dolmadan ani bir kararla neden görevini devretmiş olabileceğine dair beş sebep belirtiyor. Bunlardan birincisi, Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanının fiziksel durumunun kötüleşmesiyle alakalıdır. Nazarbayev, uzun süredir rahatsız ve tedavi görmektedir (Lillis, 2011:1-3; Tharoor, 2011:1-2; Aljazeera, 2019:5-6). Durumu gün geçtikçe kötüleşen Nazarbayev, ülkesinin liderlik kavgasına sürüklenme ihtimalini göz önünde bulundurarak, henüz hayattayken Kazakistan'da sağlıklı bir siyasi geçişin sağlanmasını hedeflemiştir. İkincisi, ekonomik durumdur. Şubat 2019 başında Astana'da bir mahallede bir yangın çıkmış ve bu yangında beş çocuk hayatını kaybetmiştir. Bunun akabinde bazı çevrelerde ülkede hayat standartlarının kötüleştiğine dair bir düşünce oluşmuş, Kazakistan bir dizi protestoya sahne olmuştur. Halkın artan öfkesini yatıştırmak için Nazarbayev 21 Şubat 2019'da tüm üyeleriyle hükümeti görevden almıştır. Bakanlar Kurulu'nu oluşturan tüm üyeleri ve birçok bölge valisini ülkede sosyoekonomik sorunları çözemedikleri ve sosyal güvenlik ağını herkesi kapsayacak şekilde genişletip uygulayamadıkları için azarlamıştı. Dolayısıyla Nazarbayev'in son yıllarda Kazakistan'da uygulamaya koyduğu iddialı siyasi, ekonomik ve sosyal reformlar istediği sonuçları vermemiştir. Kazakistan lideri olarak Nazarbayev, uzun yıllardır popüler meşruiyetten yararlanmaya devam etmesine rağmen uygulamaya koyduğu program güven krizi yaşamaya başlamıştır. Hükümeti görevden uzaklaştırmakla ülkede son zamanlarda yükselerek belirgin hâle gelen sosyoekonomik memnuniyetsizliği sonlandırmayı ve kendisi hakkında ortaya çıkan olumsuzluklardan dolayı ortamı yumuşatmayı acil bir ihtiyaç olarak görmüştür. Üçüncüsü, Kazak halkının uzun süredir beklediği "güçlü tek adam" rejimine daha az

dayanacak farklı bir sisteme doğru kademeli bir dönüşümün yolunu açmak istemiştir. Dördüncüsü, Kazak halkının saygısı ve gözyaşlarıyla görevinden ayrılan az sayıdaki liderden biri olarak tarihe geçmek ve öyle kalmak arzusu taşıdığını söylemek mümkündür. Beşincisi, uluslararası ve bölgesel gerginliğin artmasıdır (Yalçın, 2019). Bunun Kazakistan'da olası kargaşalara yol açma ihtimalini ve bunların ülkesi için olası sonuçlarını kestirebilen bir lider olan Nazarbayev, cumhurbaşkanlığı görevini yumuşak bir geçiş ile birine bırakmayı istemiştir. Yıllardır Nazarbayev'in kızları Dariga ve Dinara'dan birini ya da Dinara'nın eşi Timur Kulibayev'i halefi olarak atayacağı konuşuluyordu. Ancak bu söylemlerin aksine, cumhurbaşkanlığı görevini ailesinden hiç kimseye devretmemiştir.

Bu yumuşak geçişi sağlamak için Nazarbayev'in çok iyi bildiği yakın çevresinden birini cumhurbaşkanı adayı olarak seçme ihtiyaç duymuştur. Bu aday, aynı zamanda ülkede saygı duyulan ve Nazarbayev ailesine yakın olan biri olmalıydı. Tokayev, ailenin bir üyesi olmasa da yakın çevresinden, kendisine güvendiği, güçlü, devlet deneyimi olmasıyla bu kriterlere uyuyordu. Her halükârda Kazakistan'ın iktidar geçiş planı, öncelikle Kazakistan'ın ilk cumhurbaşkanının politikalarının hem ulusal hem uluslararası alanda diğer ülkelerle olan ikili ilişkilerde sürekliliğini korumaya yönelikti. Sonunda cumhurbaşkanlığı görevinin bitimine bir yıldan fazla bir süre kalmışken görevi kendisinin belirlediği deneyimli devlet adamı Kassym Jomart Tokayev'e devretmiş, fakat ülke idaresinin dümenini elinde tutmaya devam etmiştir.

Bu çalışma Tokayev'in cumhurbaşkanlığını geçici olarak üstlendiği Mart-Haziran 2019 dönemini değil, Mart 2019 tarihinden Kasım 2022'ye kadar olan dönemi geçiş dönemi olarak almıştır. Çünkü Tokayev geçici cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği Mart 2019'dan Şubat 2022 tarihine kadar Kazakistan'da yetkilerin çoğu eski Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in elinde bulunuyordu. Ancak Tokayev, ülkede gücü elinde tutma gereğini görerek 27 Ocak 2022'de Kazakistan Parlamentosunun Nazarbayev'in Güvenlik Konseyi ile Kazakistan Halk Asamblesi'ndeki ömür boyu başkanlık yetkilerini kaldıran yasa tasarısını oy birliği ile onaylamasını sağlamış ve yetkilerin tümünü elinden almıştır. 28 Ocak'ta da yeni ismiyle Amanat, eski ismiyle Nur Otan Partisi'nin genel sekreterliği görevine son verilmiştir. Tokayev Kazakistan'da istikrarı sağladıktan sonra 5 Haziran 2022 tarihinde gerçekleştirilen halk oylamasıyla anayasa değişikliğine gitmiş, sonradan da Nursultan Nazarbayev'in siyasi sahnede olmadığı bir ortamda 21 Kasım 2022'de gerçekleştirilen erken cumhurbaşkanlığı seçimlerini yüzde 83.1 oy ile kazanmıştır. Dolayısıyla bu tarih itibarıyla Tokayev'in bağımsız cumhurbaşkanlığı döneminin başladığını söyleyebiliriz.

3. Protestolar ve Cumhurbaşkanı Tokayev'in Tepkisi

Kazakistan'da ilk iki günkü (2-3 Ocak 2022) protestolar gerçekten şiddete dayanmayan eylemlerden oluşan gösterilerdi. Bu gösteriler, bir grup vatandaşın temel hak ve özgürlüklerini kullanarak ülkedeki ekonomik sıkıntıların, kötüleşen yaşam şartlarının, gayrinizami gelir dağılımının devam ettiğini ve Nazarbayev'in 2019 yılında görevi devretmesinden sonra geçen yaklaşık üç yıl içinde beklenen değişikliklerin yapılmadığını dile getiren, kendilerine göre haklı talepleri ve şikâyetleri olan gösterilerdi. Kısacası ülkenin petrol zengini bölgelerinin sakinleri daha iyi çalışma koşulları talep ediyordu. 4 Ocak'ta Kazakistan'ın en büyük şehri Almatı, başkent Astana ve diğer şehirlerin sokaklarında ortaya çıkan silahlı grupların bu protestolarla pek ilgisi yoktu. Protestoları kullanan bu silahlı grupları yönlendirdikleri açıklanan bazı üst düzey eski hükümet bürokratları ve bunların yakın çevresindeki kişilerin de aralarında bulunduğu bir oluşumun desteğiyle Cumhurbaşkanı Kassym Jomart Tokayev'e karşı bir darbe girişiminde bulundukları ortaya çıkmıştır (Yalçın, 2022; İsmayil, 2023:2-4). Tokayev, güvenlik güçlerine protesto ve kalkışmaları bastırmaları yönünde emir vermesine rağmen, Almatı ve diğer şehirlerdeki güvenlik görevlileri, protestoların ve ayaklanmaların bastırılmasına yeterli düzeyde destek vermemişlerdir. Silahlı gruplar Kazakistan'da iş yerlerine, bankalara, havaalanlarına, devletin kurum ve kuruluşlarına saldırıp yağmalamışlardır. Protesto gösterileri, özellikle Kazakistan'ın

en büyük şehri olan Almatı'da hükümet binalarının işgal edilmesi, alışveriş merkezlerinin yağmalanması ve kolluk güçlerinin olayları kontrol etmekte yetersiz kalması ile tam bir kargaşaya dönüşmüştür (Sarı, 2022:2).

Buna karşılık, Cumhurbaşkanı Tokayev, 5 Ocak günü Kazakistan'da hükümeti görevden almış, olağanüstü hâl ilan etmiş ve Güvenlik Konseyi Başkanlığını da kendisi yürütmüştür (The Astana Times, 2023:1). Günün ilerleyen saatlerinde Cumhurbaşkanı Tokayev, devlet televizyonunda yaptığı açıklamada “teröristler” tarafından yönlendirildiğini söylediği protestoları bastırmak, Kazakistan'ın bu terör tehdidinin üstesinden gelmesine yardımcı olmaları için Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) üye devletlerinin liderlerine çağrıda bulunduğunu açıklamıştır. Tokayev, güvenlik güçlerinin kendisine itaatte zayıf kaldığını hissetmesinin ardından bu çağrıda bulunmuştur (Yalçın, 2022). 6 Ocak'ta KGAÖ ülkeleri Kazakistan'da anayasal düzeni tesis etmek ve istikrarı sağlamaya yardımcı olmak amacıyla ‘barış gücü’ gönderme kararı almıştır. Kazakistan'a gelen bu güce doğal olarak örgütün en güçlü ülkesi ve Kazakistan'ın komşusu olan Rus birlikleri öncülük etmiştir. Antlaşma'nın 4. maddesinin 2. paragrafında açıkça belirtildiği gibi, bir üye devlete karşı saldırı durumunda, üye devletler, o üye devletin talebi üzerine derhal gerekli yardımı sağlamalıdır. Ayrıca, elindeki araçlarla toplu savunma hakkının kullanılmasını sağlar. Bu maddelerdeki yardımın tanımı ve amacı çok açıktır ancak sorun burada ne tür bir saldırganlığın yaşandığıdır. Cumhurbaşkanı Tokayev'in açıklamaları, Kazakistan'da örgütün 4. maddesinin 2. paragrafında tanımlandığı gibi ciddi bir saldırının mevcut olduğunu göstermektedir. Ara sıra yaşanan devrimlere ve sınır çatışmalarına yabancı olmayan bir bölgede KGAÖ'nün otuz yıllık tarihinde ilk kez 6 Ocak 2022 tarihinde bir üye devletin yardım çağrısına yanıt verilmiştir.

Kalkışmanın başlamasından sonra görevinden alınan Kazakistan Ulusal Güvenlik Komitesi (KUGK) Eski Başkanı ve Eski Başbakan Karim Masimov ve iki yardımcısı Anuar Sadykulov ile Daulet Yergozhin 8 Ocak'ta vatana ihanetten gözüaltına alınıp tutuklanmıştır (Kronos, 2022:1; The Astana Times, 2023:1). Karim Masimov'un birinci yardımcısı Nursultan Nazarbayev'in yeğeni Samat Ashib ve kariyerine KUGK'nde başlayan, özel kuvvetler birimlerin gayri resmi lideri olan kardeşi Kairat Satybaldy çıkan olaylarda müntesip olarak tutuklanmıştır. Tokayev yanlısı bir grup, yaşanan çatışmalarda Nazarbayev ve ailesini sorumlu tutarak Astana'da Nazarbayev aleyhinde gösteriler düzenlemiş, “Şal Ket!” “Şal Ket!” (ihtiyar git, ihtiyar git) gibi sloganlar atmışlardır (The Astana Times, 2022:1-2). Ancak şu ana kadar eski Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in bu olaylara karıştığına dair bir kanıt bulunamamıştır.

Eski Cumhurbaşkanı Nazarbayev ve birçok üst düzey hükümet ve güvenlik yetkilisi, nüfusun en yoğun olduğu güneydoğu bölgelerine hakim olan *Ulu Cüz* kabilelerine mensuptur. Kazakistan'ın Sovyet sonrası zenginliğinin temel taşı olan hidrokarbonların çoğu ülkenin batısında, Hazar Denizi'nin yakınında yer alan *Küçük Cüz*'ün ağırlıklı olarak yaşadığı bölgede bulunmasına rağmen, *Küçük Cüz*'e mensup kabileler ülkenin siyasal ve ekonomik hayatın çoğu alanlarında dışlanmışlardır. Kazakistan'da gerçek güç- istihbarat ve kolluk kuvvetlerinin kontrolü de dâhil siyasal ve ekonomik hayatın hemen hemen her alanı- eski Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in akrabaları ve mensup oldukları *Ulu Cüz*'ün güçlü kabilesi *Şapraştı*'nin elinde tutuluyordu (Mirovalev, 2022). Silahlı grupların ortaya çıkmasından hemen sonra *Küçük Cüz*'e mensup kabileler ile *Ulu Cüz*'e mensup Tokayev'i destekleyen kabileler meydana gelen olaylardan eski Cumhurbaşkanı Nazarbayev'i suçlamışlardır. Bunlar, aynı zamanda iktidarın *Şapraştı* kabilesinin ekonomik ve bürokratik elitlerinden temizlenmesini, tüm *Cüzlerin* ülkenin sosyal ve mali hayatına eşit katılımını istemişlerdir.

Kazakistan'da geleneksel ittifaklar Moğol yönetimi döneminde şekillenen üç büyük *Orda* ya da *Cüz* (kabileler konfederasyonu) etrafında oluşmuştur. Sovyetler Birliği döneminde ülkedeki en büyük *Orda* olan *Ulu Cüz* yönetici pozisyonlara hakim bir grubu oluşturmuştur. Sovyetler Birliği döneminin

son Komünist Parti Sekreteri Kunayev ve halefi Nazarbayev bu *Cüz'e* mensup isimlerdir. Bağımsızlıktan sonra, Kazakistan'da yaşanan ekonomik gelişmeye paralel olarak ittifaklar çeşitlenerek farklılaşmıştır. Ancak *Ulu Cüz*'ün ülke yönetimindeki gücü değişmemiştir. Yeni gruplar Nazarbayev'in hakimliği altında, ülkedeki değişik sektörleri kontrollerinde tutmuş ve birbirleriyle de rekabet halinde bulunan ittifaklardan oluşmuştur. Nazarbayev, bu gruplar karşısında bazen hakem rolü oynamış, bazen müdahalelerde bulunmuş, fakat kabileler arasındaki dengelerden dolayı bu gruplardan herhangi birini tümüyle ortadan kaldırmamaya özen göstermiştir (Alkan, 2012).

Nazarbayev, uluslararası ilişkilerde dış dünya tarafından ciddiye alınan bir liderdi. Bu bakımdan diğer Sovyet sonrası Orta Asya liderlerine kıyasla farklı bir konuma sahipti. Nazarbayev'in karizmatik-devrimci liderlik söylemi, yalnızca bir takım sadık seçkin yetkililer ve kendisinin mensup olduğu Nur Otan (Vatan Işığı) Partisi tarafından değil; birçok sivil toplum kuruluşu, Kazakistan'daki diğer partileri ve en önemlisi de Kazak vatandaşlarının büyük çoğunluğu tarafından da benimsenmiştir. Nazarbayev, aynı zamanda merkezci sosyalist ekonomi modelinden serbest piyasa ekonomi modeline geçişi başarıyla gerçekleştirmiş Kazak modelinin uygulayıcısı; Türk Dünyası Birliği'nin fikir babasıdır. Nazarbayev, Avrasya bütünleşme (entegrasyon) çalışmaları ve Bağımsız Devletler Topluluğu alanında çok taraflı iş birliği fikrinin de hem başlatıcısı hem de her zaman savunucusu olmuştur. Piyasa ekonomisinin oluşumunda, kapsamlı reformların uygulanmasında ve bağımsızlık döneminde sosyal ve ekonomik nitelikteki birçok sorunun çözümünde Nazarbayev'in rolünün önemini bizzat Tokayev'in kendisi, 28 Ocak 2022 tarihinde yapılan Nur Otan Partisi'nin Yirmi Birinci Olağanüstü Kongresi'ne katılan delegelerin tamamının oylarını alarak partinin genel başkanlığına seçildiği gün vurgulamıştır (Tavukcu, 2022:2-3). Ayrıca devlet sınırlarının belirlenmesinde, güvenliğin sağlanmasında, ülkenin jeopolitik konumunun güçlendirilmesinde ve başkentin Almatı'dan Astana'ya taşınmasındaki olağanüstü başarılarına da dikkat çekmiştir.

Ancak ülkede gücü elinde tutma gereğini gören Tokayev'in girişimiyle 27 Ocak 2022'de Kazakistan Parlamentosu Nursultan Nazarbayev'in Güvenlik Konseyi ile Kazakistan Halk Asamblesi'ndeki ömür boyu başkanlık yetkilerini kaldıran yasa tasarısını onaylamıştır (Kronos, 2022:2). Bu gelişme ile birlikte Ocak Olaylarının bastırılmasından sonra yakın çevresi ve kendisi şiddetle eleştirilen Nursultan Nazarbayev hakkında Tokayev'in ne diyeceği merak edilmiştir. Tokayev, bu konuda hiçbir şüpheye mahal vermeden Nazarbayev'in cumhurbaşkanlığı döneminde ifa ettiği tarihî role dikkat çekerek herkesi onun hukukunu korumaya davet eden sözleri ile belki de aksini iştirmek isteyenler için sürpriz bir konuşma yapmıştır. Tokayev, konuşmasında şunları söylemiştir: “Kurucu Cumhurbaşkanımız, ülkemizi güçlü bir devlet haline getirmek için çok emek verdi. Şüphesiz Elbaşı Bağımsız Kazakistan'ın kurucusu olarak ülkemizin ve dünyanın tarihinde kalacaktır. Kurucu Cumhurbaşkanı'nın yirmi dokuz yıl boyunca ülke çıkarları için yaptığı çalışmalar göz ardı edilemez. Bu, tarihimize kötülük etme anlamına gelir” (Tavukcu, 2022:2).

Tokayev, bu sözleriyle Kazakistan halkını Nursultan Nazarbayev'in kişiliğini değerlendirirken tarihî gerçeklere dayanmaya çağırmıştır. Çünkü Kazakistan'da 2022'nin başlarında meydana gelen olaylar durumu kökten değiştirmişti. Ocak ayında meydana gelen ve ülkenin çeşitli bölgelerine yayılan şiddetli protestolar, bir yandan Kazakistan'da huzur ve güvenliği tehdit ederken, diğer yandan Kazakistan'ın hem yakın hem de uzak bölgelerindeki ülkelerle güçlü ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkilere ne kadar ihtiyaç duyduğunu da göstermiştir. Ayrıca Ocak olaylarının Tokayev'in bağımsız başkanlığının başlangıcı olduğunu da söyleyebiliriz. Yine de Tokayev'in ülkesindeki durumu yatıştırmak için KGAÖ güçlerini talep etmeden önce Nursultan Nazarbayev'den tavsiye alıp almadığı belirsizliğini koruyor. Tahminler zor olsa da, bu senaryonun potansiyeli göz ardı edilmemelidir. Ne olursa olsun, Tokayev vaktinde isabetli bir karar vererek kendisine karşı planlanmış bir darbeyi önlemeyi başarmıştır. Aksi takdirde Kazakistan, bu tür gösterilerin zaten tanıdık olduğu bir bölgede

uzun sürebilecek bir iç savaşa sahne olabilirdi. Bu bakımdan bugün Kazakistan'da niteliksel olarak yeni bir siyasi iktidar sistemi inşa edilmektedir.

Tokayev, olayların kontrol altına alınmasından sonra 16 Mart 2022 tarihinde “Yeni Kazakistan: Yenilenme ve Modernleşme Yolu” başlıklı Ulusa Sesleniş konuşmasında Ocak Olaylarını devlete karşı bir başkaldırı şekline dönüştürenleri ülkedeki reformlardan rahatsız olanlar olarak tanımlamıştır. Bunların temel amacının ülkedeki modernleşme çabalarını engellemek olduğunu söylemiş, bundan sonraki süreç için reform çalışmalarının daha da hızlı bir şekilde gerçekleşeceğini belirtmiştir (İsmayil, 2023:4-5). Tokayev, yeni bir devlet modeline, devlet-toplum arasında olan yeni bir etkileşim biçimine geçiş olacağını ve bu niteliksel değişimi “İkinci Cumhuriyet” olarak adlandırmıştır. Anayasada değişiklik yapılmasını halkın tercihleri dikkate alınarak yapılacağını, “Yeni Kazakistan” kavramı da vatandaşların güncel sorunlarını çözen adil bir toplum yaratmak için gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Darbe girişimi sonrası yapılan Anayasa referandumu, Kazakistan için önemli siyasi sonuçlar doğurmuştur. Kazakistan'ın bağımsızlık döneminin ikinci halk oylaması olan Haziran 2022 referandumuyla ülkede siyasi sistem değişikliğe uğramıştır. Bu değişimin amacı, Kazak yetkililer tarafından, toplumda sosyoekonomik sorunların ortadan kaldırılması ve otoriter yönetime müsaade edilmemesi ile açıklanmıştır (İsmayil, 2023:2). Bu değişikliklerle ayrıca Cumhurbaşkanının görev süresi boyunca herhangi bir siyasi partiye üye olması da yasaklanmıştır.

Anayasa reform paketi mevcut anayasanın 33. Maddesinde 56 değişikliği kapsamıştır. Reformların uygulamaya konmasıyla birlikte ülkedeki siyasal sistem önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişikliklerle ayrıca Parlamento güçlendirilmiş, yerel meclis başta olmak üzere bölge valiliklerin karar mekanizmaları güçlendirilmiştir. İdam cezası kaldırılmış ve vatandaşların anayasal haklarını güvence altına almak için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Görevdeki cumhurbaşkanının yakın akrabalarının devletin üst düzey görevlerine getirilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme başkanı ve hâkimler, Merkez Seçim Komisyonu başkanı ve üyeleri, Yüksek Denetim Odası başkanı ve üyeleri, askeri personel, milli güvenlik kurumları ve kolluk kuvvetleri çalışanlarının siyasi partileri desteklemeleri, partilere ve sendikalara üye olmaları da yasaklanmıştır. (Kepenek 2023:2-3). Meclisteki milletvekili sayısı 107'den 98'e, parlamentonun üst kanadı olan senatoda vekil sayısı da 15'ten 10'a indirilmiştir. Güçlü bir parlamento, hesap verebilir bir hükümet ve şeffaf bir yargı ortamının tesis edilebilmesi için yapılan çalışmalar hız kazanmıştır (İssayeva ev Auelgazina, 2023:1247-1251). Ülkedeki siyasi partilerin hareket alanları genişlemiş ve vatandaşların herhangi bir siyasi partiye üye olmaları kolaylaştırılmıştır.

Sonuç olarak, Nursultan Nazarbayev'in 20 Mart 2019'da cumhurbaşkanlığı görevini Kazakistan Senatosu Başkanı Kassym Jomart Tokayev'e bırakması sonrası yaşanan olaylar esasen Kazakistan'da cumhurbaşkanı görev değişimi şeklinden hoşun olmayanlar ile hoşnut olanların bir hesaplaşmasının tebarüz etmesiydi. Hâlbuki Nursultan Nazarbayev, Kazakistan'da potansiyel karışıklığa mahal vermemek için böyle bir karar almıştı. İlk barışçıl halk protestolarının ülkede uzun süredir inşa edilen sosyoekonomik sisteme ve bunun hayal kırıklığına dayandığı değerlendirilebilir. Ancak sonrasında olayların doğası ve şiddetin büyüklüğü farklı bir yöne evrilmiştir. Bu protestoları kullanan Kazak menşeli silahlı gruplar ve bunları yönlendirdikleri açıklanan bazı üst düzey eski hükümet bürokratları ve bunların yakın çevresindeki kişilerin de aralarında bulunduğu bir oluşumun desteğiyle Cumhurbaşkanı Kassym Jomart Tokayev'e karşı bir darbe girişiminde bulundukları ortaya çıkmıştır. Neyse ki tecrübeli devlet adamı Tokayev'in olayları iyi okuyabilme feraseti ve kapasitesi sayesinde kısa sürede bu olayların üstesinden gelmeyi başarmış ve ülkede yapılan yeni reformlarla Kazakistan'da istikrarı tekrar tesis etmeyi sağlamıştır. Fakat gerçek bir reform Kazakistan yöneticilerinin güç ve ayrıcalıklarına anlamlı kısıtlamalar getirilmesini gerektirecektir. Rejimin böyle bir adıma henüz hazır olmadığı ortaya çıkmıştır. Mevcut durumda büyük sloganlarla öne sürülen “Yeni Kazakistan” fikirleri

de yıllarca süren siyasi durgunluğun bıraktığı boşluğu doldurmaya yönelik çabalar olarak kalmıştır.

4. Tokayev'in Geçiş Döneminin Kazakistan-Türkiye İlişkilerine Etkisi

Kazakistan'da meydana gelen olaylara ilk etapta Türkiye'den ve Rusya'dan benzer tepkiler gelmiştir. Türkiye, ilk gün Kazakistan'da neler olup bittiğini öğrenmeye çalışıyordu. Bu nedenle ilk gün sessiz kalmıştı denilebilir. Türk medyası güne ekonomik kriz, yüksek enflasyon haberleriyle uyanmıştı ve doğal olarak Kazakistan haberlerini gündemin arkasına atmıştı. Ancak yine de akşama doğru birçok Türk medyası Kazakistan'la ilgili haberleri yayınlamaya başladı. Devlet kurumları gün içinde analizlerini yapıyorlardı. Hükümet bu konuyu başından beri ciddi bir şekilde takip etmiştir. İlk etapta Kazakistan'da neler olup bittiğini tam kestiremediklerinden önce herhangi bir resmî açıklama yapılmadı, sonradan hızlı bir şekilde Tokayev'e destek açıklamaları yapıldı. Türkiye'nin girişimiyle Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin dışişleri bakanları, Kazakistan'daki gelişmeleri değerlendirmek üzere 11 Ocak'ta video konferans yöntemiyle olağanüstü toplanıp, Cumhurbaşkanı Tokayev ve Kazak halkına olan kararlı destek ve dayanışma yeniden teyit edilmiştir (Alkan-Özcan, 2022:3).

Rusya'da durum Türkiye'dekine kıyasla çok farklı değildi. Rusya'nın Kazakistan'la yakın ilişkileri olmasına rağmen, Kazakistan'da kısa sürede ülkenin birçok bölgesine yayılan olaylar Rusya için de sürpriz olmuştur. Rusya, Kazakistan ile en uzun kara sınırını paylaşıyor ve ortak bir Soviyet geçmişine, 3,5 milyon etnik Rus nüfusuna ve Rusya'ya kiralanmış Baykonur Uzay Üssü'ne sahip. Bu nedenle, Rusya'nın bu durumla karşılaşması beklenmedik bir durumdu. Rusya Cumhurbaşkanı sözcüsü Dmitry Peskov, Kazakistan olaylarını yorumlarken 'olaylara dış güçler müdahale etmemeli, Kazakistan yetkilileri durumla dışarıda müdahale olmaksızın başa çıkabilirler, asıl mesele dış güçlerin müdahalesinden kaçınmaktır' (Gordeev, 2022:1) şeklinde ilk resmî açıklamayı yapmıştır. Daha sonra Almatı şehir merkezinde olayların âdeta kontrolden çıkması üzerine Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın bu konudaki açıklaması gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı, Kazakistan'ı sorunlarını sokak huzursuzluğu yerine diyalog yoluyla çözmeye çağırmıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı, "Rusya'nın stratejik ortaklık ve müttefik ilişkiler ile bağlı olduğu Kazakistan'daki durumun kısa sürede normalleşmesini umuyoruz" (Gordeev, 2022:2; Kopçugova ve Polyakova, 2022:2) açıklamasında bulunmuştur. Rusya ile Türkiye arasında Kazakistan'daki olaylara ilişkin ortaya çıkan fark, Rus medyasının Türk medyasına kıyasla konuya çok daha fazla yer vermiş olmasıdır. Kazakistan netice itibarıyla bağımsızlığını, egemenliğini ve bütünlüğünü koruyarak krizin üstesinden gelmeyi başarabilmiştir. Tokayev, Nazarbayev'in başlattığı çok yönlü dış politikalara öncülük etmeye devam etmiş ve bireysel anlamda ülkelerle ve bölgelerle ilişkileri derinleştirmeyi sürdürmüştür. Bu minvalde Türkiye ile ilişkiler Kazakistan siyasetinde özel bir yer teşkil etmeye devam etmiştir.

Tokayev, Türkiye'de takdir gören deneyimli bir devlet adamı, uluslararası tecrübeye sahip bir diplomat ve siyasetçidir. Türkiye ile ilişkilerinde kardeşlik ve stratejik ortaklık düzeyini tam yansıtacak şekilde devam ettirmiştir (Tarhan, 2022:2). Orta Asya ülkelerinin 1991'de bağımsızlıklarını kazanmasından hemen sonra Türkiye, bu ülkelerin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş ve bölgeye yönelik faaliyetleri önemli ölçüde artırmıştır. Kazakistan'a olan bu ilgi, esas olarak Türk halklarıyla dilsel, kültürel ve tarihsel akrabalığın yanı sıra karşılıklı politik ve ekonomik kazanca dayanmaktadır. Örneğin, 1990'lardan günümüze kadar Türkiye Kazakistan'a yaklaşık dört milyar dolar yatırım yapmış ve ticaret hacmi beş milyar doları aşmıştır. Orta Asya'nın en büyük iki devletinin (Kazakistan ve Özbekistan) Türkiye ilişkileri daha geniş bir düzeyde gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Bu bağlamda Kazakistan, Türkiye'nin öncelikleri listesinde özel bir yere oturmuştur. Ankara her zaman Kazakistan'ın pragmatist ve çok yönlü dış politikasını takdir etmiştir. Buna ek olarak Kazakistan'ın zengin doğal kaynakları, ham madde potansiyeli ve nispeten gelişmiş altyapısı ülkede ekonomik faaliyete girişmek için ideal bir ortam sağlamaktadır. Yani bu, Türk iş dünyası için yeni ve umut verici bir piyasa olmuştur.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki stratejik kardeşliğe dayalı ilişkilerin temelini Nazarbayev atmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Nazarbayev, 2009-2019 yılları arasında bu ilişkinin kurumsal temellerini sağlamlaştırmıştır (Deniş ve Akçay, 2021:197-203; Çetin, 2021:159-163). Türkiye ile Kazakistan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik Konseyi, Karma Ekonomik Komisyonu ve Sinerji Ortak Ekonomik Programı yine bu iki Cumhurbaşkanının çabaları sonucu oluşmuştur. Nazarbayev'in Türkiye'ye büyük sevgisi ve özel ilgisi vardı. O, Türkiye'yi sadece Türk dünyasının önemli bir ülkesi değil, bölgesinde ve uluslararası ilişkilerde önemli bir aktör olarak gören bir liderdi. Nazarbayev, 2015'te Türkiye-Rusya arasında meydana gelen uçak krizi sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine öncülük etmiştir (Yetkin, 2021:2-4; The Moscow Times, 2016:1).

Tokayev, Kazakistan'ın çok yönlü dış politikasında net çizgiler bulmuştur. Bugün Türkiye ile ilişkilerde askerî iş birliğine büyük önem verilmektedir. Örneğin Kazakistan silahlı kuvvetlerinin askerleri, İzmir'de gerçekleşen çok uluslu Efes-2022 tatbikatlarına katılmıştır. 2023 yılında Türkiye'nin doğusunda (Kars vilayetinde) en büyük askerî tatbikatlardan biri olan Kış-2023 tatbikatı gerçekleştirildi ve bu tatbikata Kazakistan askerleri aktif olarak katılmıştır (Çelik, 2023:1-2).

Ayrıca Cumhurbaşkanı Tokayev'in Mayıs 2022 tarihinde Ankara'ya yaptığı ziyaretin açık bir teyidi vardı. Bu ziyaret, Cumhurbaşkanı Tokayev'in Türkiye ile Kazakistan arasındaki dostluğun ve ortak çıkarların gözetilmesine, iş birliği alanlarının genişletilmesine yönelik yeni imkânların değerlendirilmesine verdiği önemi ifade eder mahiyettedir. Görüşmelerde iki ülke arasında önemli iş birliği anlaşmaları da imzalandı. Kazakistan ile ilişkiler her dönemde iyi olmakla birlikte son birkaç yılda önemli ölçüde ivme kazandı (Tomar, 2022:2-4). Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye gerçekleştirdiği bu ilk devlet ziyareti, bir milyar dolarlık yatırım anlaşmalarının imzalanmasının yanı sıra ticaret hacminin mevcut beş milyar dolardan on milyar dolara çıkartılması için yeni adımların atılması kararlarının alındığı bir ziyaret olarak değerlendirildi. Tokayev'in ilk ziyareti, Türkiye'de "tarihi" ve "iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı" olarak nitelendirildi (Kussainova, 2022:2). Bu ziyaret, aynı zamanda Kazakistan'da Ocak ayında meydana gelen olayların ardından ülkede yürütülen siyasi yenilenme süreci, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Ermenistan-Azerbaycan çatışmasından kaynaklanan bölgedeki mevcut jeopolitik gerilim bakımından da önemliydi.

Türkiye 2022 yılında Kazakistan'ın en çok dış ticaret yaptığı ilk beş ülke sıralamasına girdi (Tomar, 2022). Ayrıca Türk firmaların Kazakistan'a yatırımları büyüyerek rekor seviyeye ulaşmıştır. 2022 yılında Türkiye'den Kazakistan'a 362 milyon 400 bin dolar tutarında yatırım yapılmıştır. Son otuz yılda Türk firmalarının Kazakistan'a yatırımları otuz milyon dolardan dört milyar dolara ulaştı (Kussainova, 2023:2-3). Tokayev'in Ankara ziyaretinde Batı'dan Rusya'ya yönelik yaptırım baskısı ve Karabağ Savaşı sonrası bölgedeki sorunlar da görüşmeler arasında yer almıştır.

İki ülke arasında gelişen askerî iş birliğine Kazakistan'ın ilgisi önemli ölçüde artmıştır (Abasova, 2023). Kazakistan'da haberlere konu olan Savunma Bakan Yardımcısı Sultan Kamaledinov imzalı bir belgede bu konuya özetle şöyle değinilmektedir: "Türkiye Kazakistan'da insansız hava aracı ANKA saldırı uçakları üretecek ve dış tehdit durumunda Kazakistan'a yardım sağlayacaktır. Gerçek bir tehdit durumunda, Türk ordusu Kazakistan'ın yardımına gelebilir. Buna karşılık, gerekirse Türkiye'den yardım isteyebiliriz. Kassym Jomart Tokayev Ankara'ya "mevkidaş" olarak gittmiş, "kardeş" olarak dönmüştür. Ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, sadece Tokayev'i "kardeş" olarak değil, Kazakistan'ı "Türklerin tarihi vatanı" ve Türkiye'yi de "Kazakların ikinci vatanı" olarak nitelendirmiştir" (Radyonov, 2022:2). Bütün bunlar, Kazakistan ve Türkiye arasında tesis edilen derin, tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel bağların sürdürülmesi için iki ülkenin kararlı bir şekilde çalıştıklarını göstermektedir.

1990'lı yıllarda siyasi nedenlerle ileri seviyede gelişmemiş olan Türk-Kazakistan ilişkileri güçlü

bir ekonomik temel üzerine inşa edilmektedir. Bu bağlamda Ankara için ikili iş birliğinin ekonomik gündemlerinden birisi de Azerbaycan ve Hazar Denizi üzerinden Kazakistan'la ulaştırma ve lojistik ağının güçlendirilmesidir. Bu hususun gerçekleştirilmesine yönelik yeni olanaklar 2020 Karabağ Savaşı'ndan sonra güç kazanmıştır. Kazakistan'ın, Avrasya'nın merkezinde önemli jeostratejik konumu ve Çin'in Bir Yol Bir Kuşak Girişimi'nin gerçekleştirilmesi çerçevesinde trans-Avrasya ulaşım koridorlarının geliştirilmesinde aktif katılımı da Ankara'nın ilgisini çekmektedir. Türk makamları, ulaşım koridorlarının Türkiye üzerinden Batı'dan, Doğu'dan ve Kafkasya'dan Orta Asya'daki kardeş Türk devletlerinden geçmesini arzulamakta ve bu konuda yoğun bir çalışma içerisine girmektedir. Bu, Türkiye'nin jeopolitik ağırlığını artıracak ve ileride Türk Dünyası Ekonomik ve Siyasi İş Birliği Ortaklığı alanının yaratılmasını kolaylaştıracaktır.

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun girişimiyle Türk Devletleri Teşkilatı Dışişleri Bakanları Konseyi 11 Ocak 2022 tarihinde Kazakistan'da meydana gelen olayları görüşmek üzere olağanüstü toplanmış ve Kazakistan'a desteklerini ifade etmişlerdir. Şubat ayında Çavuşoğlu, ayrıca Kazakistan'a ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret kapsamında Kazakistan ile Türkiye Ortak Stratejik Planlama Grubu'nun 7. planlı toplantısı gerçekleştirilmiştir. Akabinde dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay 3-4 Mart 2022 tarihlerinde Kazakistan'a ziyarette bulunmuştur. Fuat Oktay'ı kabul eden Kazakistan Cumhurbaşkanı Kassym Jomart Tokayev; siyasi, ticari, ekonomik, kültürel ve insani alanlarda yüksek düzeyde ikili ilişkilere dikkat çekmiş ve ilişkilerin daha da gelişmesinin gereğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın ziyareti çerçevesinde Türkiye ile Kazakistan İş Forumu düzenlenmiş ve beş yüz milyon dolar değerinde on bir anlaşma imzalanmıştır (Kıdırali, 2022:2). Kazakistan Parlamentosu, 7 Eylül 2023 tarihinde Türkiye ile Kazakistan arasında gümrük kontrollerini kolaylaştıran yeni bir yasayı da onaylamıştır.

Kazakistan, başından beri Türk dünyasına özel önem vermiştir. Cumhurbaşkanı Tokayev döneminde bu yöndeki en önemli olay, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Keneşi 8. Zirvesi'dir. Cumhurbaşkanı sıfatıyla Türkiye'yi ilk kez ziyaret eden Tokayev'in bu ziyareti ayrı bir önem taşımaktadır. Tokayev'in zirvedeki önerileri, Kazakistan'ın Türk dünyasındaki politikasının devamlılığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Türk dünyası bütünleşmesinin ehemmiyetine vurgu yapan Tokayev, örgütün ekonomik, insani ve çevresel iş birliğine özel önem vermesi gerektiğini de vurgulamıştır (Kıdırali, 2022:3-4). Tokayev'in Mayıs 2022'deki Türkiye ziyareti ve Erdoğan'ın 12 Ekim 2022 tarihindeki Kazakistan ziyareti iki ülke ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Esasında bu ziyaret, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin stratejik doğasını pekiştirmiştir.

Orta Asya'da önemli bir konuma sahip olan Kazakistan, geniş kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle bölgesel jeopolitikte önemli bir aktördür. Türkiye, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan bir Türk dünyası yaratma vizyonunda Kazakistan'ı önemli bir müttefik olarak görmekte ve her iki ülke de Türk devletlerinin siyasi birliğini desteklemektedir. Otuz yılı aşkın bir süredir iki ülke arasında güçlü siyasi, ekonomik ve kültürel bağların damgasını vurduğu sağlam bir ortaklık kurulmuş, bu ortaklık çeşitli ikili anlaşmalar ve Türk Devletleri Örgütü bünyesindeki işbirliği ile daha da sağlamlaştırılmıştır. 2019 sonrası dönemde, Türkiye'nin önemli bir stratejik müttefik olarak tanınması, daha derin kültürel bağların ve ortak bölgesel çıkarların vurgulanması yönünde belirgin bir değişim söz konusu olmuştur.

Cumhurbaşkanı Tokayev'in 10 Mayıs 2022 tarihinde Ankara'ya gerçekleştirdiği ve her iki ülkenin de ilişkilerini güçlendirilmiş stratejik ortaklık seviyesine yükseltme konusunda mutabık kaldığı ziyaret sırasında resmileştirilmiştir (Kussainova, 2022:2). Yapılan bu ziyaret sırasında " taraflar, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirilmiş stratejik ortaklık seviyesine yükseltmeye karar vermişlerdir" açıklaması, ikili ilişkileri geleneksel işbirliğinin ötesinde derinleştirme taahhüdünü ifade etmektedir. Geliştirilmiş stratejik ortaklığın ilanından yaklaşık altı ay sonra- 12 Ekim 2022 tarihindeki Kazakistan

ziyareti sırasında- Cumhurbaşkanı Tokayev, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a “Birinci Derece Devlet Dostluk Nişanı” vermiştir. Bu ödül iki ülke arasında derinleşen bağların ve karşılıklı saygının bir göstergesi olmuştur. Tokayev takdirlerini ifade ederken şunları söylemiştir:

"Yapıcı politikalarınız sayesinde Türkiye'nin dünyadaki itibarı artmıştır. Ülkeniz büyük potansiyele sahip gelişmiş bir ülke olarak uluslararası toplum tarafından saygı görmektedir. Türkiye bizimle çok eski zamanlardan beri ortak köklerle bağlıdır. Siz Kazakistan'ın en yakın ve güvenilir stratejik ortağısınız. Ebedi dostluk ve kardeşlik yolunda yürümeye devam edeceğiz. Bu alandaki istisnai ve tarihi başarılarınızı göz önünde bulundurarak size Kazakistan'ın Birinci Derece Dostluk Nişanını vermeye karar verdim. Bu karar şüphesiz ikili ilişkilerin tarihine altın harflerle yazılacaktır. Tüm çabalarımı halklarımız arasındaki dostluğu ve karşılıklı anlayışı güçlendirmeye ve yöneltmeye devam etmeye hazırım". (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Resmi Web Sitesi, 2022).

Türkiye'nin proaktif uluslararası diplomasisi ve stratejik öngörüsü ile çerçevelenen bu gelişmeler, Tokayev'in Türkiye ile olan ilişkilerine bakışında önemli bir evrime işaret etmektedir. Geleneksel olarak samimi bir ilişkiden derinlemesine stratejik ve karşılıklı fayda sağlayan bir ortaklığa geçişin altını çizmekte, Kazakistan ve Türkiye'nin uluslararası sahnede sadık müttefikler olarak yer aldığı bir geleceğin yolunu açmıştır.

Bugün Kazakistan'da hem siyasi çevrelerde hem halk arasında Türk dünyası bütünleşme yanlısı fikirlerde somut bir artış vardır. Örneğin, 2012 yılında yapılan bir anket çalışmasında Kazakistan'da Türk ve Türkiye algısına olumlu bakanların oranı %57 olarak belirlenmişken (Akyürek, 2012:12-18), Kasım-Aralık 2022 yılında yapılan bir başka ankette Türkiye ve Türk dünyası bütünleşme yanlısı fikirlerin oranı %76 olarak kaydedilmiştir (Kuandykov, 2023:3-4). Bu tür duygulardaki son dalgalanmanın, esas olarak Dağlık Karabağ'daki çatışma sırasında Türkiye'nin olumlu rolü ve askerî operasyonda Azerbaycan'a verdiği destekte gösterdiği başarısı ile bağlantılı olarak Türkiye'nin prestijinin artmasıyla birebir ilişkili olduğunu söylemek mümkün. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin sonucunda Dağlık Karabağ, Ermenistan işgalinden kurtarıldı. Bu konuda sorumluluğu olan AGİT-Minsk Grubu'nun BM kararlarına rağmen çözüm üretmedi. Dağlık Karabağ'da Türkiye'nin askerî, siyasi ve diplomatik çabaları sonuç getirmiş, Türkiye'nin desteğiyle otuz yıldır işgal altındaki Azerbaycan toprakları kurtarılmıştır. Azerbaycan'ın bu zaferiyle Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kara bağlantısını sağlayacak *Zengezur Koridoru*'nun açılması için diplomatik çabalar ivme kazanmıştır. Uzun süreden beri çözüm bekleyen, “donmuş ihtilaf” hâline gelmiş Karabağ sorununun Türkiye'nin desteğiyle çözülmesi Orta Asya'ya olumlu bir şekilde yansımış, Türkiye ve Kazakistan ilişkileri sağlam bir ortaklığa geçerek kapsamlı stratejik düzeye yükseltilmiş bir ilişki ile sonuçlanmıştır.

5. Sonuç

Nursultan Nazarbayev, 19 Mart 2019'dan itibaren devlet başkanlığı yetkilerini bıraktığını sürpriz bir televizyon konuşmasında duyurmuş ve bu ani beklenmedik bir zamanda gelmiştir. Kazakistan'daki bu iktidar geçiş sürecinin özellikleri incelenirken Nazarbayev'in görev süresi henüz dolmadan ani bir kararla neden görevini devrettiği hakkında beş ana sebep öne çıkıyor. Bunlardan birincisi, Nazarbayev'in fiziksel durumunun kötüleşmesiyle alakalıdır. Nazarbayev, uzun süredir rahatsız ve tedavi görmektedir. Durumu gün geçtikçe kötüleşen Nazarbayev, ülkesinin liderlik kavgasına sürüklenme ihtimalini göz önünde bulundurarak, henüz hayattayken Kazakistan'da sağlıklı bir siyasi geçişin sağlanmasını hedeflemiştir. Kazakistan'da sosyoekonomik durum ciddi manada kötüleşmiş ve yolsuzluklar artmıştı. Nazarbayev, iktidar geçiş sürecinin sorunsuz olmasını ve atayacağı yeni liderin kendi politikalarını sürdürmesini, ülkesinin yatırımlara açık kalmasını ve kademeli olarak kaldığı yerden Kazakistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçişi tamamlamayı istemiştir.

İkincisi, ekonomik durumdur. Bazı çevrelerde ülkede hayat standartlarının kötüleştiğine dair bir düşünce oluşmuş, Kazakistan 2014 ve 2016 yıllarında bir dizi protestoya sahne olmuştur. Dolayısıyla Nazarbayev'in son yıllarda Kazakistan'da uygulamaya koyduğu iddialı siyasi, ekonomik ve sosyal reformlar istediği sonuçları vermemiştir. Kazakistan lideri olarak Nazarbayev, uzun yıllardır popüler meşruiyetten yararlanmaya devam etmesine rağmen uygulamaya koyduğu program güven krizi yaşamaya başlamıştır. Üçüncüsü, Kazak halkının uzun süredir beklediği “güçlü tek adam” rejimine daha az dayanacak farklı bir sisteme doğru kademeli bir dönüşümün yolunu açmak istemiştir. Dördüncüsü, Kazak halkının saygısı ve gözyaşlarıyla görevinden ayrılan az sayıdaki liderden biri olarak tarihe geçmek ve öyle kalmak arzusu taşıdığını söylemek mümkündür. Beşincisi, uluslararası ve bölgesel gerginliğin artmasıdır. Bunun Kazakistan'da olası kargaşalara yol açma ihtimalini ve bunların ülkesi için olası sonuçlarını kestirebilen bir lider olan Nazarbayev, cumhurbaşkanlığı görevini yumuşak bir geçiş ile birine bırakmayı istemiştir. Yıllardır Nazarbayev'in kızları Dariga ve Dinara'dan birini ya da Dinara'nın eşi Timur Kulibayev'i halefi olarak atayacağı konuşuluyordu. Ancak bu söylemlerin aksine, cumhurbaşkanlığı görevini ailesinden hiç kimseye devretmemiştir. Bu yumuşak geçişi sağlamak için Nazarbayev'in çok iyi bildiği yakın çevresinden birini cumhurbaşkanı adayı olarak seçme ihtiyaç duymuştur, fakat bunu yaparken de ülke idaresinin dümenini elinde tutmaya devam etmiştir. Ocak 2022'de Kazakistan'da meydana gelen olaylar durumu bütünüyle değiştirmiş, Nazarbayev'in tüm yetkileri sonunda elinden alınmıştır.

2 Ocak 2022'de Kazakistan'ın güneybatısında, Mangistau vilayetinde Zhanaozen ve Aktau kasabalarında meydana gelen gösteriler ve protestolar ilk etapta sivilleştirilmiş gaz fiyatlarının artışına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Protestoların ikinci günü Almatı ve Astana'da ortaya çıkan Kazak menşeli silahlı gruplar meydana gelen bu gösterileri kısa sürede diğer şehirlere sıçramalarını sağlamış, amacından saptırarak şiddetli protestolara dönüştürmüştür. Çıkan olaylar sırasında resmî rakamlara göre 238 kişi ölmüş, 764 kişi yaralanmış ve 5 binin üzerinde kişi de gözaltına alınmıştır. Kazakistan'da meydana gelen bu şiddetli gösterilerin sonrasında Cumhurbaşkanı Kassym Jomart Tokayev'e karşı bir darbe girişiminde bulundukları ortaya çıkmıştır. Kazak güvenlik güçlerinin olaylar karşısında kontrolü kaybetme riskine karşılık Cumhurbaşkanı Tokayev, KGAÖ'den sağladığı destek ile Kazakistan'da huzur ve güvenliği sağlamıştır.

Meydana gelen şiddetli gösteriler kontrol altına alınıp ülkede huzur ve güven tesis edildikten sonra yapılan referandum sonucunda anayasanın çeşitli maddelerinde değişikliğe gidilmiş, vatandaşlarının haklı taleplerini de içeren bir dizi reform paketi uygulamaya koyulmuştur. Kazakistan'ın bağımsızlık döneminin ikinci halk oylaması olan Haziran 2022 referandumuyla ülkede siyasi sistem önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişimin amacı, Kazak yetkililer tarafından, toplumda sosyoekonomik sorunların ortadan kaldırılması ve eski otoriter yönetime müsaade edilmemesi ile açıklanmıştır.

Bu değişikliklerle Parlamento güçlendirilmiş, yerel meclis başta olmak üzere bölge valiliklerin karar mekanizmaları güçlendirilmiştir. İdam cezası kaldırılmış, vatandaşların haklarını güvence altına almak için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Cumhurbaşkanının görev süresi boyunca herhangi bir siyasi partiye üye olması yasaklanırken, görevdeki cumhurbaşkanının yakın akrabalarının devletin üst düzey görevlerine getirilmesi önlenmiştir. Güçlü bir parlamento, hesap verebilir bir hükümet ve şeffaf bir yargı ortamının tesis edilebilmesi için yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Kazakistan'daki siyasi partilerin hareket alanları genişlemiş, vatandaşların herhangi bir siyasi partiye üye olmaları kolaylaştırılmıştır. Ülkede erken cumhurbaşkanlığı seçimine gidilmiş, Cumhurbaşkanı Kassym Jomart Tokayev gücünü pekiştirmiş, hükümeti güven tazelemiştir. Yapılan Anayasa değişikliği ile Kazakistan'ın başkenti Nursultan'ın ismi yeniden Astana olarak değiştirilmiş, cumhurbaşkanlığı görev süresi beş yıldan yedi yıla çıkartılmış, tek dönemle sınırlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı Kassym Jomart Tokayev'in liderliğindeki yönetim süper başkanlık sistemini sona erdirerek parlamenter temelli bir

cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş yapmasını sağlamış, elitlerin kendi aralarındaki güç dengelerini yeniden şekillendirmiş ve halkın taleplerine yanıt verme çabaları önem kazanmıştır. Nazarbayev dönemindeki sistem, aileye ve sadakat ilişkilerine dayalıydı. Tokayev bu yapıyı kırarak daha "modernleştirilmiş" ve kurumlara dayalı bir otoriter sistem kurmuştur. (tek dönemlik başkanlık, parti yeniden yapılanması, yargı reformları vb.). Yani bu bir rejim değişimi değil, rejim içinde bir yeniden düzenlemeyi getirmiştir.

Bununla birlikte, eski Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev aleyhine güçlü bir muhalefet oluşmuştur. Kazakistan kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in tüm siyasi yetkileri, unvanları, ayrıcalıkları kaldırılmış, ailesinin ve yakınlarının dokunulmazlıkları kaldırılarak devletin üst düzey görevlerinden alınmışlardır. Bunların arasında Senato başkanlığı görevindeki Nursultan Nazarbayev'in büyük kızı Dariga Nazarbayeva da vardır. Senato başkanlığı ülkenin siyasi hiyerarşisinde en güçlü ikinci pozisyonudur. Kazakistan Parlamentosu Nazarbayev'in Güvenlik Konseyi ile Kazakistan Halk Asamblesi'ndeki ömür boyu başkanlık yetkilerini kaldıran yasa tasarısını oy birliği ile onaylamış ve Nazarbayev'in yetkilerinin tümünü elinden almıştır. Yeni ismiyle Amanat, eski ismiyle Nur Otan Partisi'nin genel sekreterliği görevine de son verilmiştir. 2022'deki gösteriler, Tokayev'in Nazarbayev'i saf dışı bırakma hamlesi için meşruiyet zemini oluşturmuştur. Bu protestolar olmasaydı ülkede bu türden radikal bir kırılma yaşanmayabilirdi. Protestolar rejimi yıkmamış, fakat Tokayev'e elit içi mücadelede üstünlük sağlamıştır. Bunun sonucunda, Tokayev'in Cumhurbaşkanlığı geçiş sürecinde Kazakistan'da rejim, patrimonyal liderlikten daha kurumsal otoriterliğe yönelmiştir.

Türkiye ile ilişkiler, Tokayev'in cumhurbaşkanlığı geçiş sürecinde Kazakistan siyasetinde kardeşlik ve stratejik ortaklık düzeyini tam yansıtacak şekilde özel bir yer teşkil etmeye devam etmiştir. Otuz yılı aşkın bir süredir iki ülke arasında güçlü siyasi, ekonomik ve kültürel bağların damgasını vurduğu sağlam bir ortaklık kurulmuş, bu ortaklık çeşitli ikili anlaşmalar ve Türk Devletleri Örgütü bünyesindeki işbirliği ile daha da sağlamlaştırılmıştır. 2019 sonrası dönemde, Türkiye'nin önemli bir stratejik müttefik olarak tanınması, daha derin kültürel bağların ve ortak bölgesel çıkarların vurgulanması yönünde belirgin bir değişim söz konusu olmuştur. Tokayev'in Mayıs 2022'deki Türkiye ziyareti ve Erdoğan'ın 12 Ekim 2022 tarihindeki Kazakistan ziyareti iki ülke ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Esasında bu ziyaret, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin stratejik doğasını pekiştirmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye gerçekleştirdiği bu ilk devlet ziyareti, bir milyar dolarlık yatırım anlaşmalarının imzalanmasının yanı sıra ticaret hacminin mevcut beş milyar dolardan on milyar dolara çıkartılması için yeni adımların atılması kararlaştırılmıştır. Türkiye 2022 yılında Kazakistan'ın en çok dış ticaret yaptığı ilk beş ülke sıralamasına girmiştir. Ayrıca Türk firmaların Kazakistan'a yatırımları büyüyerek rekor seviyeye ulaşmıştır. Son otuz yılda Türk firmalarının Kazakistan'a yatırımları otuz milyon dolardan beş milyar dolara ulaşmıştır. Kazakistan Parlamentosu, 7 Eylül 2023 tarihinde Türkiye ile Kazakistan arasında gümrük kontrollerini kolaylaştıran yeni bir yasayı da onaylamıştır. İki ülke arasında gelişen askerî iş birliğine Kazakistan'ın ilgisi önemli ölçüde artmıştır. Kazakistan silahlı kuvvetlerinin askerleri, İzmir'de gerçekleşen çok uluslu Efes-2022 tatbikatlarına katılmıştır. 2023 yılında Türkiye'nin doğusunda (Kars vilayetinde) en büyük askerî tatbikatlardan biri olan Kış-2023 tatbikatı gerçekleştirildi ve bu tatbikata Kazakistan askerleri aktif olarak katılmıştır.

Cumhurbaşkanı Tokayev'in 10 Mayıs 2022 tarihinde Ankara'ya gerçekleştirdiği ve her iki ülkenin de ilişkilerini güçlendirilmiş stratejik ortaklık seviyesine yükseltme konusunda mutabık kaldığı ziyaret sırasında resmileşmiştir. Yapılan bu ziyaret sırasında taraflar, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirilmiş stratejik ortaklık seviyesine yükseltmeye karar vermiştir. Geliştirilmiş stratejik ortaklığın ilanından yaklaşık altı ay sonar- 12 Ekim 2022 tarihindeki Kazakistan ziyareti sırasında- Cumhurbaşkanı Tokayev, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a "Birinci Derece Devlet Dostluk Nişanı" vermiştir.

Bu ödül iki ülke arasında derinleşen bağların ve karşılıklı saygının bir göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak, bütün bu olumlu ilişkilere rağmen, Kazakistan ile Türkiye ilişkilerinin daha da geliştirilmesi ve sürdürülmesi uluslararası ve bölgesel koşullara bağlı olacaktır. Burada Rus-Türk ilişkileri de önem arz etmektedir. Moskova ve Ankara'nın birbirlerine karşı yapıcı diyalogu Türkiye-Kazakistan ilişkilerini olumlu yönde etkileyeceği gibi Rusya-Kazakistan ilişkilerini de olumlu yönde etkileyecektir. Astana, Moskova ve Ankara ile de aktif olarak etkileşim içinde olmayı sürdürecektir.

Çatışma Beyanı (Conflicting Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no conflicting interests.

Destek ve Teşekkür (Funding and Acknowledgments)

Bu çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This study was prepared with no specific support from any public, commercial or non-profit funding organization.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles were followed while preparing and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abbasova, V. (2023). Kazakistan, Türkiye Sign Military Cooperation Plan for 2024. *Caspian News*, <https://caspiannews.com/news-detail/kazakhstan-turkiye-sign-military-cooperation-plan-for-2024-2023-11-7-4/> 22.02.2024.
- Akyürek, S. (2012). *Kazakistan'da Türkiye ve Türk Algısı. Rapor No.44*, Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Aljazeera News. (2019). Kazakhstan's leader Nursultan Nazarbayev resigns. <https://www.aljazeera.com/news/2019/3/19/kazakhstans-leader-nursultan-nazarbayev-resigns>. 08.07.2023
- Alkan-Özcan, S. (2022). Kazakistan'ın Bağımsızlık Sonrası En Önemli Sınavı. *Perspektif*. <https://www.perspektif.online/kazakistanin-bagimsizlik-sonrasi-en-onemli-sinavi/> adresinden 12.12.2023.
- Alkan, H. (2012). Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu. *Bilig*, sayı 61. <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2487-published.pdf>. 03.04.2025
- Ametbek, D. (2019). Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev'in Dış Politika Anlayışı. ANKASAM–Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, <https://www.ankasam.org/kazakistan-cumhurbaskani-tokayevin-dis-politika-anlayisi/> 14.07.2023.
- Åslund, A. (2019). Nazarbayev's resignation is a sign of strength. Atlantic Council. *New Atlanticist*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/nazarbayev-s-resignation-is-a-sign-of-strength/> 08.08.2023.
- Beyaz, Z. F. (2022). Türkiye ile Kazakistan arasında Geliştirilmiş 'Stratejik Ortaklığa İlişkin Ortak Bildirisi' yayımlandı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasında-gelistirilmis-stratejik-ortakliga-iliskinortakbildirisi-yayimlandi/2584355> 04.07.2023.
- Cornell, S. E. ve Star, S. F. (2020). Kazakhstan's Role in International Mediation Under First President Nursultan Nazarbayev. *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*. pp. 62-64. <https://silkroadstudies.org/resources/Kazakhstan-mediation-Final.pdf> 04.03.2023.
- Cura, A. (2019). Kazakistan, tecrübeli diplomat Tokayev'e emanet. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-tecrubeli-diplomat-tokayeve-emanet/1422970> 04.03.2023.
- Çelik, C. (2023). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kars'ta düzenlediği "Kış-2023 Tatbikatı" sürüyor. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-silahlı-kuvvetlerinin-karsta-duzenledigi-kis-2023-tatbikati-suruyor/2799878>, 04.03.2024.
- Çetin, N. (2021). Nursultan Nazarbayev'in Liderliği ve Türkiye-Kazakistan İlişkilerine Etkisi. H. Acar (Ed.), *Türkiye-Kazakistan İlişkileri* (1. Baskı, 131-163) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Deniş, H. E. ve Akçay, E. Y. (2021). Türkiye-Kazakistan İlişkilerinin Siyasi Boyutu. H. Acar (Ed.), *Türkiye-Kazakistan İlişkileri* (1. Baskı, 189-210) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Dubnov, A. (2019). Kazakhstan: What is Nazarbayev's transition plan about? *Aljazeera*, <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/3/31/kazakhstan-what-is-nazarbayevs-transition-plan-about> 06.08.2023.
- Euronews, (2023). Kazakistan: 'Süper başkan' Nazarbayev'in ve ailesinin ayrıcalıklarını iptal edildi. <https://tr.euronews.com/2023/01/13/kazakistan-super-baskan-nazarbayevin-ve-ailesinin-ayricaliqlari-iptal-edildi> 06.04.2024.
- Euronews, (2022). Kazakistan'ın başkenti yeniden 'Astana' oldu, cumhurbaşkanı bir dönem görev yapacak. <https://tr.euronews.com/2022/09/17/kazakistanin-baskenti-yeniden-astana-oldu-cumhurbaskani-bir-donem-gorev-yapacak> 06.07.2023.
- Gazeta ru, (2022). Kazakistan'daki Rusların durumu daha da kötüleşecek. <https://www.gazeta.ru/politics/2022/01/15/14421769.shtml>, 12.12.2023.
- Gordeev, V. (2022). Кремль впервые прокомментировал события в Казахстане.(Kremlin ilk kez

Kazakistan'daki olaylara ilişkin yorum yaptı). RBC. <https://www.rbc.ru/politics/05/01/2022/61d57d939a79472fb31d84f7> 05.01.2023.

IHA, (2022). Kazakistan'da Nursultan Nazarbayev'in siyasi yetkileri iptal edildi. *İhlas Haber Ajansı*, <https://www.ihh.com.tr/haber-kazakistanda-nursultan-nazarbayevin-siyasi-yetkileri-iptal-edildi-1025574> 01.08.2023.

İsmayil, E. (2023). Yeni Kazakistan'da Siyasi Değişim, *Dünya Siyaseti*. <https://dunyasiyaseti.com/icerik/yeni-kazakistanda-siyasi-degisim.html> 04.05.2024.

İssayeva, M., Auelgazina, T. (2023). Bağımsız Kazakistan'ın Modernizasyon Aşamaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 10 (4), pp.1241-1253. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3436673> 02.04.2024.

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Resmi Web Sitesi, (2022), Kassym-Jomart Tokayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı birinci derece Dostluk Nişanı ile ödüllendirdi. (12 Ekim 2022). <https://www.akorda.kz/en/kassym-jomart-tokayev-awarded-president-of-trkiye-recep-tayyip-erdoan-with-the-first-degree-order-of-dostyk-139545>. 06.01.2025.

Kepenek, O. (2023). Yeni Kazakistan'da "Adil ve Müreffeh Toplum" İnşasında Yeni Anayasanın Rolü. *Akademik Araştırmalar Enstitüsü*. <https://akademikarastirma.org/yeni-kazakistanda-adil-ve-mureffeh-toplum/> 04.03.2024.

Kıdırali, D. (2022). Yeni Kazakistan: Cumhurbaşkanı Tokayev ve Uyguladığı Dış Politika. *ANKASAM- Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*. <https://www.ankasam.org/yeni-kazakistan-cumhurbaskani-tokayev-ve-uyguladigi-dis-politika/> 15.08.2023.

Korçugova, A. ve Polyakova, V. (2022). Столкновения силовиков и протестующих в Казахстане. (Kazakistan'da güvenlik güçleriyle protestocular arasında çatışma çıktı). RBC, https://www.rbc.ru/photoreport/05/01/2022/61d547119a79471eb549d66d?from=article_body 05.08.2023.

Kronos, (2022). Kazakistan'da operasyon: Eski Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in yeğeni tutuklandı. <https://kronos36.news/tr/kazakistanda-operasyon-eski-cumhurbaskani-nazarbayevin-yegeni-tutuklandi/> 05.08.2023.

Kuandykov, T. (2023). Public Perception of Türkiye in Central Asia. *Central Asia Barometer*. <https://www.tamgatürk.com/turkistan-kamuoyunda-turkiye-algisi-arastirmasi-yayimlandi/63194/> 04.05.2024.

Kussainova, M. (2023). Kazakistan Dışişleri Bakanı Nurtileu: Türkiye ile ilişkiler "genişletilmiş stratejik ortaklık" düzeyine yükseltildi. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-disisleri-bakani-nurtileu-turkiye-ile-iliskiler-genisletilmis-stratejik-ortaklik-duzeyine-yukseltildi/2989039> 05.08.2023.

Kussainova, M. (2022). Kazakistan'ın başkentinin adı yeniden Astana oldu. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistanin-baskentinin-adi-yeniden-astana-oldu/2687650> 29.08.2023.

Kussainova, M. (2022). Tokayev'in ilk Ankara ziyareti Türkiye ile Kazakistan ilişkilerinde yeni dönemin işareti. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tokayevin-ilk-ankara-ziyareti-turkiye-ile-kazakistan-iliskilerinde-yeni-donemin-isareti/2583445/> 29.08.2023.

Lemon, E. (2019). Why Nazarbayev Resigned and What Happens Next. *Kennan Institute: The Wilson Center*. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/why-nazarbayev-resigned-and-what-happens-next> 05.06.2023.

Lillis, J. (2011). Kazakhstan: Nazarbayev's Hospital Visit Prompts Succession Speculation. *Eurasianet*. <https://eurasianet.org/kazakhstan-nazarbayevs-hospital-visit-prompts-succession-speculation> 24.06.2023.

Mirovalev, M. (2022). Can centuries-old clan rivalry explain the crisis in Kazakhstan? *Aljazeera News*. <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/11/a-game-of-thrones-in-kazakhstan-reflects-a-centuries-old-clan-r> 04.09.2024

Putz, C. (2024). The Tokayev Interview and Nazarbayev's Long Shadow. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2024/01/the-tokayev-interview-and-nazarbayevs-long-shadow/> 22.06.2023.

Radonov, V. (2022). Если завтра война, Помогут ли Казахстану Турция и Китай? (Yarın savaş çıkarsa, Türkiye ve Çin Kazakistan'a yardım edecek mi?). *РЕСПУБЛИКА*. <https://respublika.kz.media/archives/74910> 01.08.2023.

Sarı, Y. (2022). Kazakistan'da Olayların Gelişimi: Protestolardan Güç Mücadelesine. *Kriter*, <https://kriterdergi.com/dis-politika/kazakistanda-olaylarin-gelisimi-protestolardan-guc-mucadelesine> 29.08.2024.

Sputnik Türkiye, (2019). *Kazakistan'daki cumhurbaşkanlığı erken seçimlerinde sonuçlar kesinleşti*. <https://sputniknews.com.tr/20190611/kazakistandaki-cumhurbaskanligi-erken-secimlerinde-sonuclar-kesinlesti-1039304909.html> 24.05. 2023.

Tarhan, M. (2022). Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev: Türkiye, Kazakistan için çok önemli bir stratejik ortak. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-cumhurbaskani-tokayev-turkiye-kazakistan-icin-cok-onemli-bir-stratejik-ortak/2584121> 24.05.2024

Tavukcu, S. (2022). Kasım Cömert Tokayev'in Nur Otan Partisi Genel Başkanlığı ve Kazakistan'da Yeni Siyaset Arayışı. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <https://www.sde.org.tr/kasim-comert-tokayevin-nur-otan-partisi-genel-baskanligi-ve-kazakistanda-yeni-siyaset-arayisi-bolgesel-analiz-299> 04.05.2023.

Tharoor, I. (2011). The Real Cancer Behind the Ill Health of Two Dictators. *TIME*. <https://world.time.com/2011/07/21/the-real-cancer-behind-the-ill-health-of-two-dictators/> 04.03.2024.

The Astana Times, (2023). One Year On from the January Tragedy in Kazakhstan. <https://astanatimes.com/2023/01/one-year-on-from-the-january-tragedy-in-kazakhstan/> 16.04. 2024.

The Astana Times. (2022). Kazakhstan's President Kassym-Jomart Tokayev Address: The Spirit of Freedom Combined with the Spirit of Rule of Law. <https://astanatimes.com/2022/03/kazakhstans-president-kassym-jomart-tokayev-address-the-spirit-of-freedom-combined-with-the-spirit-of-rule-of-law/> 08.07. 2023.

The Astana Times, (2022). Kazakhstan Declares State of Emergency After Fuel Price Protests. <https://astanatimes.com/2022/01/kazakhstan-declares-state-of-emergency-after-fuel-price-protests/> 08.07. 2023.

The Moscow Times. (2019). President of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, Resigns After Three Decades. <https://www.themoscowtimes.com/2019/03/19/president-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-resigns-a64872> 13.03.2024.

The Moscow Times. (2016). Putin Thanks Kazakh President for Help in Russian-Turkish Conflict. <https://www.themoscowtimes.com/2016/08/16/putin-thanks-nazarbayev-for-helping-to-resolve-the-russian-turkish-conflict-a54998> 16.04.2023.

Tomar, C. (2022). Türkiye-Kazakistan ilişkileri: Son ziyaretin düşündürdükleri. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-kazakistan-iliskileri-son-ziyaretin-dusundurdukleri/2713399>, 05.04.2023.

Yalçın, R. (2022). Kızıl Ordu'nun müdahalesine benzetmek doğru değil. *Anayurt Gazetesi*. <https://anayurtgazetesi.com/haber/10948367/kizil-ordunun-mudahalesine-benzetmek-dogru-degil> 05.09.2023.

Yalçın, R. (2019). Kazakistan'da neler oluyor? *Sabah Gazetesi*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/resul-yalcin/2019/03/23/kazakistanda-neler-oluyor> 04.06.2023.

Yetkin, M. (2021). Türk-Rus krizini bitiren gizli diplomasinin öyküsü. *Yetkin Report*. <https://yetkinreport.com/2021/11/21/turk-rus-krizini-bitiren-gizli-diplomasinin-oykusu/> 06.07.2023.

Ekonomik Birim Olarak Aile Kurumunun Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Evaluation of the Family Institution as an Economic Unit within the Framework of Sustainable Development Goals

Fehime Günbegi¹

DOI: [10.59445/ijephss.1646685](https://doi.org/10.59445/ijephss.1646685)

Atf / Cite: Günbegi, F. (2025). Ekonomik birim olarak aile kurumunun sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde değerlendirilmesi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(2), 179-191, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1646685>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 25.02.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 10.04.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Sağlıklı bir toplumun inşası, sağlıklı bireylerin ve ailelerin varlığına, güçlü ekonomik altyapıya, eşitlikçi gelir dağılımına, kaliteli eğitime, kapsamlı sosyal hizmetlere ve sağlıklı bir çevreye bağlıdır. Sağlıklı bireyler, güçlü aileler, sürdürülebilir bir ekonomi ve adil bir toplum, birbirini tamamlayan unsurlardır ve sağlıklı bir toplumun inşası için vazgeçilmezdir. Aile, toplumun temel yapı taşı ve en küçük ekonomik birimi olarak kabul edilir. Sadece bir barınma ve beslenme mekânı değil, aynı zamanda bireylerin sosyal, duygusal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı bir kurumdur. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik politikalarla aile kurumunun desteklenmesi ve ailenin sürdürülebilir kılınması gerekir. Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde ailenin önemi vurgulanarak, ailenin ekonomik olarak güçlendirilmesi için yapılması gereken düzenlemelerin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu düzenlemeler, genel çerçevede yoksullukla mücadele, eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevre gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Aile özelinde ise, çocuk vergisi, ev sahipliği destekleri, emeklilik sistemleri ve asgari ücret düzenlemelerinin iyileştirilmesidir. Ailelerin refahını artırmayı ve yaşam kalitelerini yükseltmeyi amaçlayan sosyal politika düzenlemelerinin ailelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak sürekli olarak geliştirilmesi ve güncellenmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Aile, Ekonomik Politikalar.

Abstract

The construction of a healthy society depends on the existence of healthy individuals and families, a strong economic infrastructure, equitable income distribution, quality education, comprehensive social services and a healthy environment. Healthy individuals, strong families, a sustainable economy and a fair society are complementary elements and are indispensable for the construction of a healthy society. The family is considered the basic building block of society and the smallest economic unit. It is not only a place of shelter and nutrition, but also an institution where individuals meet their social, emotional and economic needs. Therefore, the family institution must be supported and the family must be made sustainable through social and economic policies. In this study, the importance of the family within the framework of sustainable development goals is emphasized and the necessity of regulations to strengthen the family economically is emphasized. These regulations generally focus on areas such as the fight against poverty, education, health, gender equality and the environment. In the case of families, the child tax, home ownership supports, retirement systems and minimum wage regulations are improved. Social policy regulations that aim to increase the well-being of families and improve their quality of life need to be constantly developed and updated according to the needs of families.

¹ Öğr. Gör. Dr. / PhD, Lecturer., Balıkesir Üniversitesi, Bigadiç Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü / Balıkesir University, Bigadic Vocational High School, fehime.gunbegi@balikesir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1410-4452>.

Fehime Gnbeęi
Ekonomik Birim Olarak Aile Kurumunun Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
erevesinde Değerlendirilmesi

Vol: 8 Issue: 2
Spring 2025

Keywords: Sustainable development, Family, Economic Policies.

1. Giriş

Aile, toplumsal yapının temelini oluşturan ve aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer alan hayati bir kurumdur. Sürdürülebilir kalkınmanın hem öznesi hem de nesnesi olarak kabul edilen aileler, bu kalkınma sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir. Ailelerin güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmada vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu nedenle, aile odaklı politikaların geliştirilmesi ve desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınma çabalarının ayrılmaz ve temel bir bileşenini oluşturmaktadır.

Devletin, bilimsel temellere dayanan, gerçekçi ve uzun vadeli çözümler üreten politikalar geliştirmesi, toplumda var olan sorunların aileler üzerindeki yıkıcı etkilerini en aza indirmek ve toplumsal refahı maksimize etmek için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, devletin sosyal ve ekonomik politikaları, toplumun tüm katmanlarının karmaşık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, bütüncül ve sürdürülebilir bir perspektife sahip olmalıdır. Bu politikalar, ailelerin ekonomik, sosyal ve psikolojik dayanıklılığını artırmayı, eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik gibi temel alanlarda eşıt fırsatlar sunmayı ve toplumsal cinsiyet eşıtliğini teşvik etmeyi hedeflemelidir.

Bu çalışma, Türkiye'deki aile odaklı politikaları, aile, ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki karmaşık ve çok boyutlu etkileşimleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, ailenin sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik kalkınma aısından stratejik önemi, sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik aıdan değerlendirilmiş ve aileye yönelik politikaların geliştirilip yaygınlaştırılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, bu çalışma, Türkiye'nin demografik yapısı, sosyo-ekonomik koşulları ve kültürel değerleri dikkate alınarak, aile odaklı politikaların etkinliğini artırmaya yönelik somut, uygulanabilir ve ölçülebilir politika önerileri sunmayı hedeflemektedir. Ailelerin yaşam kalitesini artırmak, sosyal adaleti sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak, bu önerilerin temel hedefleri olarak sıralanmaktadır.

2. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı

20. yüzyılın ortalarından sonra ekonomistler, çevre sorunlarının giderek büyümesiyle birlikte sürdürülebilir kalkınma konularına yoğunlaşmaya başlamışlardır. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme, sosyal eşıtlik ve çevresel korumanın bir arada sağlandığı bir kalkınma modelidir. Bu modelde sadece ekonomik büyümeye odaklanmak yerine, toplumun tüm kesimlerinin refahının artmasının sağlanması ve aynı zamanda doğal kaynakları gelecek nesillere aktarabilecek bir şekilde kullanmayı hedefleyen bir sistemin oluşturulması hedeflenmektedir (Seydioğulları, 2013).

Sürdürülebilirlik, günümüzde sıkça duyduğumuz ve geleceğimiz için büyük önem taşıyan bir kavramdır. Aslında, bu kavramın kökenleri 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. O dönemde, tarım, ormancılık ve balıkçılık gibi sektörlerde doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı üzerine ilk tartışmalar başlamıştır. Sürdürülebilirlik, çevre, insan ve toplumların geleceğini de ilgilendiren kapsamlı bir kavram olup temelde, bugünün ihtiyaçlarını karşılamak için gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan doğal kaynakları kullanmaktır. Bu nedenle, iktisat, sosyal bilimler, çevre bilimleri ve hatta hukuk gibi birçok farklı disiplinin bir araya geldiği çok yönlü bir kavramdır. Sürdürülebilirlik, sadece ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda sosyal adalet, eşıtlik ve çevresel korumayı da içerir. Bu anlamda, sürdürülebilirlik, hak, demokrasi ve dürüstlük gibi temel insan değerleriyle de yakından ilişkilidir. Ekonomik aıdan bakıldığında, sürdürülebilirlik genellikle refahın maksimize edilmesi olarak tanımlanır. Ancak, bu sadece maddi refahı değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel refahı da içermelidir. (Tıraş, 2012). Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu, bir toplumun ekonomik fizibilitesi, rekabet gücü ve ekonomik başarısı, sosyal, üretim ve insan kaynaklarının yalnızca nicel artışına değil, aynı zamanda nitel artışına da vurgu yapmaktadır (Kaya & Ek, 2021). Sürdürülebilir kalkınma amaçları (SDG) aşığıdaki tabloda ifade edilebilir (UNDP, 2015):

Tablo 1. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

SDG 1	Yoksulluğa Son
SDG 2	Açlığa Son
SDG 3	Sağlık Ve Kaliteli Yaşam
SDG 4	Nitelikli Eğitim
SDG 5	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
SDG 6	Temiz Su Ve Sanitasyon
SDG 7	Erişebilir Ve Temiz Enerji
SDG 8	İnsana Yakışır İş Ve Ekonomik Büyüme
SDG 9	Sanayi, Yenilikçilik Ve Altyapı
SDG 10	Eşitsizliklerin Azaltılması
SDG 11	Sürdürülebilir Şehirler Ve Topluluklar
SDG 12	Sorumlu Üretim Ve Tüketim
SDG 13	İklim Eylemi
SDG 14	Sudaki Yaşam
SDG 15	Karasal Yaşam
SDG 16	Barış, Adalet Ve Güçlü Kurumlar
SDG 17	Amaçlar İçin Ortaklıklar

Kaynak: UNDP Sustainable Development Goals, 2015

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin toplumun tüm kesimleri ile ilgili konularda vermek istediği mesaj açık ve net biçimde ortaya konulurken aynı zamanda bütün bireylere yönelik uygulamaların yapılmasına da dikkat çekmektedir. Bu çerçevede sosyal açıdan insan ve aile temelli uygulamaların da düzenlenmesi gerekir.

Sosyal açıdan sürdürülebilir bir toplumun inşası için temel teşkil eden ilkeler aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (McKenzie, 2004):

- **Eşitlik:** Toplumsal yapının tüm üyeleri için, bilhassa maddi yoksunluk içinde olanlar ve en savunmasız konumda bulunanlar için adil ve eşit fırsatların temini, sosyal sürdürülebilirliğin temel unsurudur. Bu ilke, toplumun her kesiminin kaynaklara, hizmetlere ve imkanlara eşit erişimini sağlamayı hedefler.
- **Çeşitlilik:** Toplumsal sürdürülebilirlik, toplumun içindeki çeşitliliğin teşvik edilmesi ve değerinin bilinmesiyle yakından ilişkilidir. Farklı etnik kökenlerden, inançlardan, kültürlerden ve sosyoekonomik düzeylerden gelen bireylerin bir arada huzur içinde yaşaması ve birbirlerine katkıda bulunması, toplumsal zenginliği artırır.
- **Bağlılık:** Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun üyeleri arasında güçlü bağların kurulması ve sürdürülmesiyle mümkündür. Bu, hem bireyler arasındaki ilişkilerde hem de kurumlar ve kuruluşlar arasındaki etkileşimde dayanışma, işbirliği ve karşılıklı güvenin tesis edilmesiyle gerçekleşir. Resmi, gayri resmi ve kurumsal düzeyde birbirine bağlantılı olmayı mümkün kılacak sistemlerin ve yapıların teşvik edilmesi ve desteklenmesi, toplumsal bağlılığı güçlendirir.
- **Yaşam Kalitesi:** Sosyal sürdürülebilirlik, toplumun tüm üyeleri için temel ihtiyaçların

karşılandığı ve iyi bir yaşam kalitesinin geliştirildiği bir ortamın sağlanmasını gerektirir. Bu, barınma, beslenme, sağlık, eğitim ve istihdam gibi temel ihtiyaçların yanı sıra, kültürel ve sosyal ihtiyaçların da karşılanmasını içerir. Birey, grup ve toplum düzeyinde yaşam kalitesinin artırılması, sosyal sürdürülebilirliğin önemli bir hedefidir.

- **Demokrasi ve Yönetişim:** Sosyal sürdürülebilirlik, demokratik süreçlerin ve şeffaf, hesap verebilir yönetim yapılarının tesis edilmesiyle yakından ilişkilidir. Toplumun tüm üyelerinin karar alma süreçlerine katılımının sağlanması, yönetimin adil, etkili ve toplumun ihtiyaçlarına duyarlı olmasını sağlar. Bu ilke, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve katılımcı demokrasi gibi değerleri de içerir.

Sosyal sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınmanın en karmaşık ve öznel boyutlarından biri olarak kabul edilmektedir. Zira farklı coğrafyalardaki ekonomik, sosyal ve kültürel yapıların çeşitliliği, evrensel bir tanım oluşturmayı güçleştirmektedir. Ancak, genel bir çerçeve çizmek gerekirse, sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal değerlerin, sosyal ilişkilerin ve sosyal kurumların sürekliliğinin sağlanması olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, toplumun uyum içinde bir arada yaşama ve ortak hedefler doğrultusunda çalışma kapasitesinin sürdürülmesi, bireylerin ve toplumun sağlık ve esenlik düzeyinin artırılması, beslenme, barınma gibi temel insani ihtiyaçların karşılanması, eğitim ve benzeri bireysel gelişim ihtiyaçlarının temini sosyal sürdürülebilirliğin temel unsurları arasında yer almaktadır. Temelde sosyal sürdürülebilirlik, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının güçlendirilerek, bireylerin refahının artırılması ve gelecek nesiller için yaşanabilir bir dünya bırakılması amacını taşır. Bu, kapsayıcı politikaların geliştirilmesi, toplumsal katılımın teşvik edilmesi ve kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasıyla mümkün olabilir (Molden, Janouskova, & Hak, 2012).

Bu temel ilkeler, sosyal açıdan sürdürülebilir bir toplumun inşası için bir çerçeve sunmaktadır. Bu ilkelerin hayata geçirilmesi, toplumun her kesiminin ve dolayısıyla aile kurumunun refahını artıracak, sosyal uyumu güçlendirecek ve gelecek nesiller için daha yaşanabilir bir dünya bırakacaktır.

Aile ve sürdürülebilir kalkınma arasında çok yönlü ve önemli bir ilişki bulunmaktadır. Aileler, toplumların temel yapı taşları olarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada hem önemli bir rol oynamakta hem de bu hedeflerden doğrudan etkilenmektedir.

3. Aile Kavramı, Ailenin Ekonomik Rolü ve Önemi

Aile, “evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik” olarak tanımlanmaktadır (TDK). Sayın’ a göre aile evrensel olmasına rağmen, her toplumda, her dönemde farklı şekillerde örgütlenen, dinamik ve çok yözlü bir yapıdır (Sayın, 2011). Tezel’e göre ise aile, kan bağı, evlilik veya evlat edinme gibi yasal yollarla birbirine bağlanan, genellikle aynı çatı altında yaşayan ve birbirine karşı sorumluluklar taşıyan bireylerden oluşan bir topluluk olarak tanımlanabilir. Aile, bireyin hayatının ilk yıllarında sosyalleşme, kimlik kazanma ve temel ihtiyaçlarını karşılama sürecinde en önemli rolü oynayan kurumdur (Tezel).

Aile olmak, bireylerin salt biyolojik veya hukuki bağlarla bir araya gelmesinin ötesinde, bir dizi sorumluluğu da beraberinde getiren karmaşık bir olgudur. Bu sorumluluklar, aile üyelerinin birbirlerine karşı olan yükümlülüklerini, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılama gerekliliğini ve aile birliğini sürdürme çabalarını içerir. Yani aile olmak, bireylerin hem kendileri hem de diğer aile üyeleri için sorumluluklar almasını, sağlıklı ilişkiler kurmasını ve sürdürmesini gerektiren çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç, iletişim, uyum, paylaşım, bağ, sabır, emek, sevgi ve saygı gibi temel unsurları içerir (Güloğlu, 2019).

Toplumun temel yapı taşı olan aile, toplumsal dönüşümlerin aynası gibidir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanıyla başlayan modernleşme süreci, aile yapısını da derinden etkilemiştir. Devrimlerle

birlikte kırsal kesimden kentlere doğru yaşanan göçler, sanayileşme ve kentleşme gibi faktörler, geleneksel aile yapısını dönüştürerek yeni bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Geleneksel olarak büyük aile yapısının ve geniş akrabalık bağlarının hakim olduğu kırsal kesimde, bu yapılar kentlerin karmaşık ve hızlı yaşam temposuna ayak uyduramamışlardır. Eğitim seviyesinin yükselmesi, kadınların çalışma hayatına katılması ve teknolojik gelişmeler, aile içi ilişkileri ve rolleri yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçte, bireysellik, eşitlik ve özgürlük gibi modern değerler, geleneksel değerlerle bir arada var olma mücadelesi vermiştir. Türkiye'deki aile yapısı, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerin bir ürünü olarak sürekli bir dönüşüm halindedir. Bu dönüşüm, hem aile içi ilişkileri hem de toplumun genel yapısını etkileyen önemli bir süreçtir (Engin, 2022).

Bireyin toplumsallaşma sürecinde ilk ve en etkili deneyimleri aile içinde yaşanır. Bu süreçte edinilen değerler, inançlar ve davranış biçimleri, bireyin kişiliği üzerinde kalıcı bir etki bırakır (Zencirkıran, 2019). Bu durum toplumsal bir kurum olan aile ve aile yapısını daha da önemli hale getirmektedir. Aile kurumu, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla içinde bulunduğu çevreden ve politikanın formüle edildiği ve uygulandığı bağlamdan etkilenerek şekillenmektedir (Gedikkaya, 2018). Aile kurumu, toplum içinde yerine getirdiği çok yönlü işlevler aracılığıyla toplumun temel dinamiğini oluşturmaktadır (Turğut, 2015). Aile kurumu, hem sürdürdüğü geleneksel ilişki ağları hem de modern yaşamın içsel dinamiklerinin tetiklediği dönüşümlerle birlikte toplumsal bir kurum olarak günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir (Epik, Çiçek, & Altay, 2017).

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve sosyo-ekonomik faktörler gibi pek çok etken, toplumların ve toplumsal kurumların yapısını derinden etkilemektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin en belirgin olarak gözlemlendiği kurumlardan biri de ailedir. Aile, toplumun temel yapı taşı olarak kabul edilir ve bireylerin sosyalleşme süreçlerinde önemli bir rol oynar (Ekici, 2014).

Toplumsal kurumlar, ortaya çıktıkları ihtiyaçlar doğrultusunda toplumda ve gruplarda önemli işlevler üstlenirler. Aile de bu bağlamda bir dizi hayati fonksiyonu yerine getirir. Aile toplumsallaşma sürecinin ilk ve en temel kurumudur. Birey, hayata dair temel kavramları (doğru-yanlış, iyi-kötü, güzel-çirkin vb.) ilk olarak ailede öğrenir. Savunmasız bir bebekten kendi ayakları üzerinde durabilen bir bireye dönüşme sürecinde aile, toplumsallaşmada kritik bir rol oynar. Çocuklar, aileleri aracılığıyla toplumun değerlerini içselleştirirler. Ancak her ailenin farklı inanç, zihniyet, ideolojik ve ekonomik arka planı olduğundan, toplumsallaşma süreçleri de farklılık gösterir. Ailede farklı değerlerle yetişen bireylerin toplumsal normlara uyum sağlaması ve farklılıkları aşması sürecinde ise eğitim kurumları devreye girer. Çocuk sahibi olma ve neslin devamlılığını sağlama, ailenin en önemli işlevlerindendir. Gelişmiş ülkelerde birlikte yaşama ve evlenmeden çocuk sahibi olma oranları artsa da, çocuk sahibi olma düşüncesi tüm toplumlarda yaygındır. Özellikle dini ve geleneksel değerlerin ön planda olduğu toplumlarda bu işlev daha da önem kazanır. Türkiye'de de evlenme ve aile olma, çocuk sahibi olma ve neslin devamı açısından hakim anlayıştır. 1980'li yıllardan itibaren dünyada yaşanan değişimlerin etkisiyle bireycilik, özellikle gelişmiş ülkelerde hakim değerlerden biri haline gelmiştir. Bireycilikle birlikte toplumsal bağlarda zayıflama, konformizm ve egoizm gibi unsurlar öne çıkmıştır. Bu kişilik yapısıyla birlikte yalnızlaşma artmıştır. Aile ise üyeleri arasında duygusal bağ kurmayı ve paylaşımı sağlar. Batıda evde hayvan besleme, yalnız yaşayan veya huzurevlerinde kalan yaşlıların sosyal etkileşim ve duygusal paylaşım ihtiyacını karşılama amacına hizmet eder. Aile, hayatın her aşamasında kişilere duygusal etkileşim ve destek olma özelliği gösterir ve zor zamanlarda güvenli bir liman işlevi görür. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde ailenin ekonomik destek olma işlevi de öne çıkar (Zencirkıran, 2019).

Türkiye'de aile yapısı, zaman içinde geleneksel olandan modern olana doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Bu değişim, çeşitli araştırmalarla da desteklenmektedir. Modernleşmenin etkisiyle birlikte aile kurumunda küçülme, zayıflama veya değişen koşullara uyum sağlama amacıyla yeni eğilimlerin

ortaya çıkması gibi durumlar gözlemlenmektedir (Engin, 2022).

Aile, toplumun en temel yapı taşı olmakla birlikte aynı zamanda önemli bir ekonomik birim olarak da kabul edilir. Geçmişten günümüze kadar aileler, üyelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak, üretim yapmak ve tüketim alışkanlıklarını belirlemek gibi birçok ekonomik işlevi yerine getirmiştir. Bu bağlamda ekonomik değişimler, aile yapılarının ve işlevlerinin dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Aile, günümüzde hem bir tüketim birimi hem de tüketim eğilimlerini etkileyen bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, aile kavramının yeniden tanımlanmasını ve aile politikalarının bu yeni gerçekliğe göre şekillendirilmesini gerektirmektedir (Bayer, 2013).

Ekonomik birim olarak aile gelir sağlama, üretim, tüketim, yatırım, risk paylaşımı, toplumsal istikrar, birey gelişimi, kültürel devamlılık ve sosyal güvenliğin sağlanması gibi temel konuların tamamında önemli roller üstlenmiş bir yapıyı da ifade etmektedir. Ancak hızlı toplumsal değişim, aile kurumunu derinden etkilemekte ve geleneksel aile yapılarının çözülmesine, yeni aile biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu süreçte, aile bireyleri arasındaki ilişkiler, roller ve sorumluluklar yeniden tanımlanmakta, aile değerleri ve normları değişime uğramaktadır (Karşı, 2019).

4. Ekonomik Değişimlerin ve Politikaların Aile Üzerindeki Etkileri

Aile biyolojik, sosyal bir kurum ve aynı zamanda önemli bir ekonomik birimdir. Ailenin ekonomik durumu, bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkiler. Bu nedenle, ailelerin ekonomik olarak güçlenmesi, toplumun genel refahı için önemli bir hedeftir. Küreselleşme olgusu, ekonomik krizler ve kadının iş gücüne katılımı gibi ekonomik değişimler aile üzerinde ciddi etkileri olan süreçlerdir. Ekonomik krizler, ailelerin bütçelerini zorlamakta ve yaşam standartlarını düşürebilmektedir. Kadınların iş gücüne katılımı, ailelerin gelir düzeyini artırmış ancak aynı zamanda aile içi işbölümünü de değiştirmiştir. Küreselleşme ise ailelerin gelir kaynaklarını ve tüketim alışkanlıklarını etkilemektedir. Küreselleşme süreci, aile kurumu üzerinde önemli riskler oluşturmakta ve mevcut riskleri de artırmaktadır. Bu nedenle, ailelerin risklere karşı korunması ve güçlendirilmesine odaklanan aile politikalarının önemi giderek artmaktadır (Çoban & Özbesler, 2009).

Ekonomik politikalar, bir ülkenin genel ekonomik durumunu etkilediği gibi, doğrudan veya dolaylı olarak aile yapısı ve yaşamlarını da şekillendirir. Gelir dağılımı, istihdam, enflasyon, faiz oranları, eğitim politikaları ve sağlık politikaları aile yapısını ve yaşamlarını etkileyen unsurlardır. Özellikle gelir vergisi oranları, vergi muafiyetleri gibi politikalar, ailelerin elinde kalan net geliri etkileyerek tüketim ve tasarruf kararlarını şekillendirir. Ailelere yönelik sosyal yardımlar (çocuk parası, aile yardımı gibi), düşük gelirli ailelerin yaşam standartlarını yükselterek sosyal eşitsizliği azaltmaya yardımcı olur. Aileyi etkileyen olumsuz unsurlardan ilki seyreden yüksek işsizlik oranlarıdır. Yüksek işsizlik oranları, ailelerin gelir kaybına yol açarak yaşam standartlarını düşürür. Yüksek enflasyon ise ailelerin alım gücünü düşürerek yaşam standartlarını olumsuz etkiler. Aynı zamanda enflasyon, tasarrufların erimesine neden olarak ailelerin geleceğe yönelik planlarını zorlaştırır. Diğer taraftan düşük faiz oranları, ailelerin konut veya araba gibi büyük alımlar yapmasını kolaylaştırırken, yüksek faiz oranları bu tür harcamaları zorlaştırır. Bütün bu zorlukların aşılabilmesi ve aileyi destekleyen politikaların hayata geçirilmesi gerekir. Bu bağlamda eğitim harcamalarına yönelik devlet destekleri, ailelerin eğitim maliyetlerini düşürerek çocuklarının daha iyi eğitim almalarını sağlar. Esnek çalışma saatleri, uzaktan çalışma gibi politikalar, özellikle çocuklu ailelerin yaşamlarını kolaylaştırabilir. Sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, ailelerin sağlık harcamalarını azaltarak bütçelerini rahatlatır. Ekonomik ve sosyal politikalarla biraz daha fazla desteklenen ailelerin varlığı, aile kurumunun süreklilik kazanması açısından önemlidir. Dolayısıyla ailelerin ekonomik olarak desteklenmesi ve ekonomik politikalar hazırlanırken ekonomik eşitsizlik oluşturacak düzenlemelerden kaçınılması gerekmektedir.

5. Ekonomik Eşitsizliğin Aile Üzerindeki Etkisi: Bir Toplumsal Sorun

Ekonomik eşitsizlik, bir toplumdaki bireylerin veya hane halklarının gelir, servet ve ekonomik fırsatlara erişimindeki farklılıkları ifade eder. Basitçe söylemek gerekirse, bazı insanlar diğerlerinden çok daha zenginken, bazıları ise temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanır. Ekonomik eşitsizliğin ve gelir dağılımında adaletsizliğin ortaya çıkmasına ve artmasına neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar (Tunalı & Şimşek, 2023):

- Gelir dağılımındaki bozukluk: Gelirlerin küçük bir kesimin elinde toplanması, büyük çoğunluğun gelir düzeyini düşürür.
- Teknolojik değişim: Otomasyon ve yapay zeka gibi teknolojik gelişmeler, bazı işlerin ortadan kalkmasına ve gelir eşitsizliğinin artmasına neden olabilir.
- Eğitim fırsatlarındaki eşitsizlik: İyi bir eğitim alabilme fırsatı herkese eşit olarak sunulmadığında, bireylerin gelir potansiyelleri de farklılaşır.
- Miras ve servet: Varlıklı ailelerden gelen bireyler, daha iyi eğitim ve iş olanaklarına erişim sayesinde daha yüksek gelir elde etme eğilimindedir.
- Diskriminasyon: Cinsiyet, ırk, etnik köken gibi faktörlere dayalı ayrımcılık, belirli grupların ekonomik fırsatlara erişimini sınırlar.
- Globalleşme: Küreselleşme, ülkeler arasındaki gelir eşitsizliklerini artırabilir ve bazı sektörlerde iş kayıplarına neden olabilir.

Aile, çeşitli işlevleri nedeniyle toplum için büyük önem taşır. Ancak günümüzde uygulanan politikalar ve sosyo-ekonomik koşullar, aileleri çeşitli risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu risklerin en önemlilerinden biri de düşük sosyo-ekonomik düzeydir. Düşük sosyo-ekonomik durum, ailelerin diğer risk faktörlerine karşı savunmasız hale gelmesine neden olabilir. Bu nedenle, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin durumunun incelenmesi büyük önem taşımaktadır (Özpolat, 2023). Ekonomik eşitsizlik, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve siyasi sorunlara da yol açarak aile yapısı üzerinde de önemli etkiler oluşturmaktadır. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk, küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye'de de acil çözüm bekleyen sosyoekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Bu sorunlar, toplumun refahını ve sosyal uyumunu olumsuz etkileyerek, sürdürülebilir kalkınma çabalarını sekteye uğratmaktadır (Çalışkan, 2010). Bu çerçevede ekonomik eşitsizliğin aile üzerindeki etkileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Yoksulluk: Ekonomik eşitsizlik, yoksulluğun artmasına ve gelir uçurumunun derinleşmesine neden olur.
- Sosyal gerginlikler: Zengin ve fakir arasındaki uçurum, toplumsal huzursuzlukları ve çatışmaları tetikleyebilir.
- Sağlık sorunları: Yoksulluk, yetersiz beslenme ve sağlık hizmetlerine erişimdeki zorluklar nedeniyle sağlık sorunlarının artmasına yol açar.
- Eğitimde eşitsizlik: Yoksul ailelerin çocukları, iyi bir eğitim alamamak nedeniyle gelecekte daha az kazanç elde etme riskiyle karşı karşıya kalır.
- Siyasi istikrarsızlık: Ekonomik eşitsizlik, siyasi istikrarsızlığa ve popülist hareketlerin güçlenmesine neden olabilir.

Ekonomik eşitsizlikle mücadele etmek için çeşitli politikalar uygulanabilir. Bu politikalardan bazıları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Türk & Ünlü, 2016):

- Progresif vergilendirme: Yüksek gelirli bireylerden daha yüksek oranlarda vergi alınarak gelir dağılımı iyileştirilebilir.
- Sosyal yardımlar: Yoksul ailelere ve bireylere yönelik sosyal yardımlar, yaşam standartlarını yükseltir.
- Eğitimde eşitlik ve eğitim politikalarında düzenlemeler: Herkesin kaliteli eğitime erişimini sağlamak için kaynaklar artırılabilir. Eğitim sisteminin daha verimli olabilmesi için sorumluluk bilinci yüksek bireylerin yetişmesi sağlanmalıdır. Sorumluluk alabilme, hem bireysel hem de toplumsal yaşamda büyük önem taşıyan bir beceridir. Özellikle aile ortamında kazandırılan bu beceri, bireylerin gelecekte daha başarılı, mutlu ve uyumlu bireyler olmalarını sağlar. Sorumluluk alan bireyler, yaşlarına uygun kararlar verme becerisini geliştirirler. Bu da aile içindeki sorunların çözümünde aktif rol almalarını sağlar.

Ekonomik eşitsizlik, karmaşık bir sorun olup çözümü için uzun vadeli ve kapsamlı politikalar gerektirmektedir. Bu sorunun çözümü için atılacak adımlar aynı zamanda aile kurumunu da destekleyerek toplumun tamamının refah seviyesini artırma önünde etki oluşturacaktır.

Ayrıca genel olarak sürdürülebilir kalkınma perspektifinden Türkiye'deki aile politikaları incelendiğinde; sosyal ve ekonomik desteklerin geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede aşağıdaki düzenlemeler yapılabilir (Koçak & Demir, 2023):

- Ailelere yönelik sosyal ve ekonomik destek hizmetleri mevcut olmakla birlikte, koruyucu-önleyici hizmetlerin de geliştirilmesi gerekmektedir. Sosyal ve ekonomik desteklerin sürekli olması, aileleri yoksulluk döngüsünden çıkarmak için yeterli değildir. Bu nedenle, yeni işgücü alanlarının oluşturulması, mevcut çalışma alanlarının analiz edilerek bireylerin uygun meslek edindirme kurslarına yönlendirilmesi önemlidir.
- Kadınların iş yaşamına katılımını artırmak için ücretsiz kreş hizmetinin yaygınlaştırılması ve işyerlerinin kreş açma zorunluluğunun denetlenmesi gerekmektedir. Kadınların işgücüne katılımı, hizmet üretimine ve kadınların toplumsal yaşama ve hizmetlere erişimine katkı sağlayarak sosyal sürdürülebilirliği destekleyecektir.
- Ailelere sunulan sosyal hizmetlerin sadece nicelik olarak değil, nitelik olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir. Sosyal hizmetlerden yararlananların katılımıyla aile politikalarının geliştirilmesi, politikaların etkinliğini ve sürdürülebilirliğini artıracaktır.

Türkiye'deki aile politikalarının sürdürülebilir kalkınma ve ekonomi açısından etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve geliştirilmesi, toplumun refahı ve sosyal uyumu için büyük önem taşımaktadır. Aile politikaları uygulamaları genellikle üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi, aileyi güçlendirme politikaları olarak adlandırılan ve ailenin sürekli gelir elde etmesini sağlayacak ekonomik önlemleri içeren politikalardır. Bu kategori, gelir sağlamanın yanı sıra istihdam politikalarını da kapsamaktadır. İkinci grup, aile hayatını geliştirmeye ve kolaylaştırmaya yönelik hizmetleri içeren politikaları kapsar. Bu hizmetler arasında eğitim ve danışmanlık hizmetleri gibi destekleyici faaliyetler yer alır. Üçüncü grup ise, ailenin işlevlerini kısmen veya tamamen devralacak hizmetlerin ve aile dışı kurumsal yapıların (kreşler, çocuk yuvaları, koruyucu aile hizmeti, yaşlı bakımı gibi) oluşturulmasını öngören önlemleri içerir. Bu tür politikalar, aile bireylerinin bireysel veya yarı zamanlı olarak üstlendiği sorumlulukları paylaşmayı ve aileye destek olmayı amaçlar (Çoban & Özbesler, 2009).

Gelir dağılımının adil bir şekilde düzenlenmesi, sosyal yardım mekanizmalarının güçlendirilmesi ve kapsamlı bir sosyal koruma sisteminin tesis edilmesi, yoksulluğun azaltılması ve toplumsal refahın artırılması açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, toplumsal değerlerin içselleştirilmesi, ortak yaşam alanlarının oluşturulması, eğitim kurumlarındaki eşitsizliklerin

giderilmesi, çocukların ve genç nüfusun hayata hazırlanması, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde planlanması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, yaşlıların yaşam standartlarının yükseltilmesi ve engellilere yönelik hizmetlerin genişletilmesi gibi alanlarda devletin aktif rol oynaması gerekmektedir. Devletin aile kurumunu ve toplumu bir bütün olarak desteklemesi, geleceğin güvence altına alınması ve geliştirilmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Bu amaçla, evlilik yardımı, eş yardımı, çocuk yardımı, kira yardımı gibi ekonomik desteklerin yanı sıra şiddetten zarar görenlere tazminat gibi ek katkılar sunulmalıdır. Bu tür politikalar, ailelerin ve bireylerin karşılaşabileceği olası sorunların üstesinden gelmelerine yardımcı olarak toplumsal istikrarın ve dayanıklılığın artırılmasına katkı sağlar (Bal, Bal, & Tutar, 2023). Ayrıca ailelerin ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamayı ve refah düzeylerini artırmayı amaçlayan politikalar arasına sürekli gelir kaynakları oluşturmak, istihdam politikalarının artırılması, sosyal yardımlar ve desteklerin artırılması, eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin artırılması, çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, aile danışmanlığı mekanizmalarının yaygınlaştırılması, yaşlı ve engelli bakım hizmetlerinin sunulması gibi düzenlemelerin toplumun tüm kesimlerine ulaştırılacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir (Dumon, 1991).

6. Sonuç ve Öneriler

Aile, insanlık tarihinde en eski ve en temel sosyal kurum olarak, toplumların dokusunu oluşturan en küçük birimdir. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte yaşanan hızlı kentleşme ve nüfus artışı, aile yapısında köklü değişimlere yol açmıştır. Günümüzde aileler, boşanmalar, tek ebeveynli aileler, evliliklerin ertelenmesi gibi yeni sorunlarla karşı karşıya kalırken, küreselleşme, göç ve ekonomik kriz gibi faktörler de aile içi ilişkileri etkileyen önemli unsurlar haline gelmiştir. Özellikle ekonomik şartların kötüleşmesi aile kurumunu zora sokan başlıca etkenler arasında yer almaktadır. Ekonomik politikalar, ailelerin yaşamlarını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Dolayısıyla oluşturulacak ekonomik politikaların aileyi incelemesi gerekir. Bu nedenle, ekonomik politikalar oluşturulurken ailelerin ihtiyaçları ve refahı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu politikaların bazıları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Çocuk vergisi: Bazı ülkelerde uygulanan çocuk vergisi, çocuklu ailelerin gelir vergisi yükünü azaltarak onlara destek olur.
- Ev sahipliği destekleri: Konut kredilerine sağlanan devlet destekleri, ailelerin ev sahibi olmalarını kolaylaştırır.
- Emeklilik sistemleri: Emeklilik sistemleri, ailelerin yaşlılık dönemlerinde ekonomik güvencelerini sağlar.
- Asgari ücret düzenlemeleri: Asgari ücretin artırılması, düşük gelirli çalışanların ve ailelerinin yaşam standartlarını yükseltir.

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde aile temelli aşağıdaki uygulamalarla iyileştirme gerçekleştirilebilir:

Yoksullukla mücadele: Yoksulluk, ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamasını zorlaştırarak sürdürülebilir kalkınmanın önünde büyük bir engel teşkil eder. Aileler, yoksullukla mücadelede kritik bir role sahiptir. Aile içi dayanışma, kaynakların paylaşımı ve sosyal destek mekanizmaları yoksulluğun etkilerini azaltabilir.

Eğitim: Eğitim, sürdürülebilir kalkınmanın temel bir unsurudur ve aileler, çocukların eğitiminde önemli bir role sahiptir. Aileler, çocuklarına temel değerleri, bilgileri ve becerileri kazandırarak onların eğitimine katkıda bulunur.

Sağlık: Sağlık, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir boyutudur ve aileler, bireylerin

sağlıklarını etkileyen önemli bir faktördür. Aileler, sağlıklı yaşam alışkanlıklarını teşvik ederek, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırarak ve hastalıkların önlenmesine katkıda bulunarak bireylerin sağlığını korur.

Toplumsal cinsiyet eşitliği: Toplumsal cinsiyet eşitliği, sürdürülebilir kalkınmanın temel bir ilkesidir ve aileler, bu ilkenin hayata geçirilmesinde önemli bir role sahiptir. Aileler, kız ve erkek çocuklarına eşit fırsatlar sunarak, toplumsal cinsiyet zincirlerini kırarak ve kadınların güçlenmesine katkıda bulunarak toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyebilir.

Çevre: Aileler, çevre bilincini artırarak, sürdürülebilir tüketim alışkanlıkları geliştirerek ve çevre dostu uygulamaları benimseyerek çevrenin korunmasına katkıda bulunabilir.

Aileler, sürdürülebilir kalkınma sürecinde hem aktif rol alan öznelere hem de bu süreçten etkilenen nesneler olarak ikili bir konumda bulunmaktadır. Ailelerin güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik bir öneme sahiptir, zira aileler, toplumun temel yapı taşları olarak sosyal, ekonomik ve kültürel yapıların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, aile odaklı politikaların geliştirilmesi ve desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınma çabalarının ayrılmaz ve vazgeçilmez bir unsurunu teşkil etmektedir. Bu politikalar, ailelerin refahını artırmayı, sosyal uyumu güçlendirmeyi ve gelecek nesillerin kalkınmaya katkıda bulunacak şekilde yetişmesini sağlamayı amaçlamalıdır. Zira güçlü ve müreffeh aileler, sürdürülebilir bir toplumun temelini oluşturmaktadır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Funding and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Bal, H. Ç., Bal, Ç. E., & Tutar, F. K. (2023). En Küçük Ekonomik Birim Olan Aileye Yönelik Politikalar. *Route Educational and Social Science Journal*, 10(4), 241-254.
- Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları*(59), 89-132.
- Çoban, A. İ., & Özbesler, C. (2009). Türkiye'de Aileye Yönelik Sosyal Politika ve Hizmetler. *Aile ve Toplum*, 5(18).
- Dumon, W. (1991). Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikaları. (Ç. D. Esengün, Dü.) *Aile ve Toplum*, 1(2).
- Ekici, F. Y. (2014). Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*(30), 209-224.
- Engin, M. (2022). Türkiye'de Aile Yapısının Dönüşümü: Sorunlar ve Beklentiler. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 123-136.
- Epik, M. T., Çiçek, Ö., & Altay, S. (2017). Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/ Değişmeyen Roller. *Sosyal Politika Çalışmaları*(38), 35-58.
- Gedikkaya, F. G. (2018). Türkiye'de Aile Politikaları: 2003-2018 Dönemi Üzerine Analiz. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi*. Ankara.
- Güloğlu, M. F. (2019). Aileyi yeniden tanımlamak: Değişimler ve Süreklilikler. *Toplumsal Değişim*(1), 47-78.
- Karşı, E. (2019). Modernleşme Sürecinde Çözülen Aile Yapısı ve Kadının Yeniden İnşası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları*, 1, 1-14.
- Kaya, F., & Ek, H. N. (2021). Kalkınmanın Çevre Sorunları Üzerine Etkisi:Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Bütüncül Bir Bakış. *Şehir Sağlığı*, 2(2), 79-84.
- Koçak, S., & Demir, B. (2023). Türkiye'de Aile Politikalarının Sürdürülebilir Kalkınma ve Sosyal Hizmetler Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları*(85), 65-77.
- McKenzie, S. (2004). Social Sustainability : Towards Some Definitions. *Hawke Research Institute Working Paper*.
- Molden, B., Janouskova, S., & Hak, T. (2012). How to Understand and Measure Environmental Sustainability. *Ecological Indicators*(17), 4-13.
- Özpolat, A. O. (2023). Düşük Sosyo-Ekonomik Duruma Sahip Ailelerin İçinde Bulundukları Duruma İlişkin Değerlendirmeleri. *ODÜSOBİAD*, 13(1), 1215-1242.
- Sayın, Ö. (2011). Ailenin Değişimi. *Sosyoloji Dergisi*, 48.
- Seydioğulları, H. S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji. *Planlama Dergisi*, 19-25.
- TDK. (2024). <https://sozluk.gov.tr/>. <https://sozluk.gov.tr/>. adresinden alındı
- Tezel, A. (tarih yok). *Toplum Yapısı ve Aile Özellikleri*. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri.

Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57-73.

Tunalı, H., & Şimşek, O. (2023). Türkiye'de Gelir Dağılımı: Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitsizliklerinin Yapısal Nedenleri; Eğilimler ve Politikalar. A. İncekara, & S. A. Oktar (Dü) içinde, *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi* (s. 383-401). İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Turgut, F. (2015). Türk Siyasetinde Son Dönem Aile Politikaları. *SEFAD*(35), 411-426.

Türk, T., & Ünlü, H. (2016). Yoksullukla Mücadele Politikaları: 2000 Sonası Türkiye Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner*, 7(14), 92-104.

UNDP. (2015). <https://www.undp.org/sustainable-development-goals> adresinden alındı

Zencirkıran, M. (2019). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Türk Yönetici Yetiştirme Geleneğine Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi ve Kuramsal Bir Model Önerisi*

Training of Senior Public Administrators According to the Turkish Administrator Training Tradition and a Theoretical Model Proposal

Soner Ünal¹, Hamza Ateş²

DOI: [10.59445/ijephss.1658491](https://doi.org/10.59445/ijephss.1658491)

Atıf / Cite: Ünal, S., Ateş, H. (2025). Türk yönetici geliştirme geleneğine göre üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi ve kuramsal bir model önerisi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 8(2), 192-231, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1658491>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 15.03.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 14.04.2025

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Tüm devlet kurumları bir orkestraya benzetilirse, besteyi canlandıracak olanlar da üst düzey kamu yöneticileridir. Müzikal beste ne denli kaliteli olursa olsun onu icra edenler gerekli nitelikte değilse ortaya iyi bir performans çıkmayacaktır. Orkestranın kalitesi her ne kadar müzisyenlerin virtüöz olmasına bağlı ise etkin bir kamu yönetimi de ancak nitelikli üst düzey yöneticilerin varlığına bağlı olacaktır. Kamu yönetiminde üzerinde önemle durulan ve tartışılan konuların başında üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi gelmektedir. Nitekim etkin bir kamu yönetimi yapısı ve işleyişi, nitelikli üst düzey yöneticilerin varlığını gerektirmektedir. Devlet merkezli yönetim anlayışına ve asker-sivil yönetici yetiştirme geleneğine sahip olan Türkiye’de ise halihazırda üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirildiği bir yapı bulunmamaktadır. Bu minvalde Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesine yönelik kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın amacı da Türk yönetici yetiştirme geleneğine göre üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesini değerlendirmek ve buna yönelik kuramsal bir model önerisi sunmaktır. Türk devlet yönetiminde üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi, zengin bir tarihi mirastır. Bu miras, teşkil edilecek Türk yönetici yetiştirme sistemini ve yapısını şekillendirmede önemli bir potansiyele sahiptir. Bu çalışmada da üst düzey kamu yöneticilerinin Türk yönetici yetiştirme geleneğine göre yetiştirilmesinin mümkün ve gerekli olduğu iddia edilmektedir. Bu çerçevede, Türk kamu yöneticisi yetiştirme uygulamaları perspektifinde kuramsal bir model önerisi getirilmektedir. Buna yönelik öne sürülen model de alan verileri doğrultusunda analiz edilmektedir. Çalışmada anket yoluyla veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Yapılacak araştırma için dizayn edilecek anket soruları, araştırmanın amacına ve ölçek geliştirme koşullarına uygun oluşturulmuştur. Anket formlarından elde edilen veriler analiz edilmiştir. Verilerden, anlamlı ve geçerli bulgular türetilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Üst Düzey Kamu Yöneticisi, Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, Türk Yönetici Yetiştirme Geleneği, Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Hamza ATEŞ danışmanlığında hazırlanan “Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi: Türkiye Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. (Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul-Türkiye, 2024). / This article is extracted from a doctorate dissertation entitled “Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi: Türkiye Örneği”, supervised by Prof. Dr. Hamza ATEŞ. (Ph.D. Dissertation, İstanbul Medeniyet University, Institute of Graduate Studies, Department of Politics and Public Administration, İstanbul-Türkiye, 2024).

¹ **Sorumlu Yazar / Corresponding Author,** Dr. / Ph.D., Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher, sonunal@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4033-4884>.

² Prof. Dr. / Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü / İstanbul Medeniyet University, Institute of Graduate Studies, Department of Politics and Public Administration, ates.hamza@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0975-0062>

Abstract

One of the most important and discussed issues in public administration is the training of senior administrators. Indeed, an effective public administration structure and functioning requires the presence of qualified senior administrators. In Turkey, which has a state-centered administration approach and a tradition of training military and civilian administrators, there is currently no structure for training senior public administrators. In this context, an institutional structure is needed in Turkish public administration for training senior administrators. The reason for preparing this study is to evaluate the training of senior public administrators according to the Turkish administrator training tradition and to present a theoretical model proposal for this purpose. This research aims to assess the efficacy of training programs for senior public administrators within the framework of Turkish administration training traditions and practices, and advances a theoretical model designed to enhance these programs. The training of senior administrators in Turkish state administration is a rich historical heritage. This heritage has an important potential in shaping the Turkish administrative training system and structure to be established. In this study, it is claimed that it is possible and necessary to train senior public administrators according to the Turkish administrative training tradition. In this context, a theoretical model is proposed in the perspective of Turkish public administrator training practices. The model proposed for this purpose is also analyzed in line with field data..

Keywords: Public Administration, Senior Public Administrator, Training of Senior Public Administrators, Turkish Administrator Training Tradition, Turkish Academy of Public Administration.

1. Giriş

Konfüçyüs: “*Her alanda üst kademedekiler iyi olmazsa halk da bozulur*” demiştir. Bu genelleme üst düzey kamu yöneticilerinin de iyi olması gerektiğini ifade etmektedir. Devlet içinde bulundukları yer ve sahip oldukları rol, bu yöneticilerin niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Türk devlet teşkilatı içerisindeki rolü ve işlevi ise üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesini daha da önemli bir hale getirmektedir. Nitekim Türk devletleri, iyi yetiştirilmiş yöneticilerle farklı çağlarda ve coğrafyalarda uzun süre varlıklarını devam ettirebilmiştir. Bu minvalde Türk yönetim tarihinde üst düzey yöneticileri yetiştirmek üzere çeşitli eğitim merkezleri açılmıştır.

Zengin bir üst düzey yönetici yetiştirme geleneğine sahip olan Türkiye’de günümüzde bu yöneticilerin yetiştirilmesine yönelik işlevsel bir sistem ve merkezî bir kurum bulunmamaktadır. Kısmen de olsa bu vazifeyi gören Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü’nün (TODAİE) kapatılması ile oluşan boşluk henüz doldurulamamıştır. Türk kamu yönetiminde yasal-yapısal ve işlevsel değişikliklere neden olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi de bu yönetici grubunun yetiştirilmesine yönelik kurumsal bir yapıya olan ihtiyacı artırmıştır. Nitekim yeni hükümet sisteminde, yürütmenin monist yapıda kurgulanmış olması, yönetici yetiştirme sisteminin adlandırılmasını, anlamlandırılmasını ve kurumsallaştırılmasını önemli hale getirmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma amacı Türk yönetici yetiştirme geleneğine uygun kuramsal bir model önerisi sunmaktır. Nitekim üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesini, Türk yönetici yetiştirme geleneği perspektifinde ele alan bu çalışma, kamu yönetimi literatüründeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Çalışma üç ana bölümde sistematize edilmiştir. İlk bölümde, üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik kuramsal bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde, Türk yönetici yetiştirme geleneği ve uygulamaları tarihsel ve kurumsal bir perspektifte irdelenmiştir. Bu noktada gözlem noktamız ve ilgi odağımız ise Enderûn Mektebi ve Mekteb-i Mülkiye gibi yöneticilik okulları olacaktır. Üçüncü bölümde ise yapılan alan araştırmasının bulgularından ve yorumlarından hareketle Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik kuramsal bir model önerisi geliştirilmiştir. Bu yönde tarihsel süreç bağlantılı okumalar ile kamu yönetimi alanındaki teorik ve uygulamaya dair gelişmeler çok yönlü analiz edilmiştir. Bu amaç ve metodolojik yaklaşımla hazırlanan çalışmada, 3 sayılı ‘Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde belirtilen yöneticileri kapsayan bir alan araştırması yapılmıştır.

2. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesine Kuramsal Bir Bakış

*“Etrafında yetenekli, akıllı ve sadık adamlar bulunduran kral akıllıdır,
öyle kabul edilir, çünkü o böyle adamları tanımış, seçmiş ve hizmetine almıştır.”*

(Machiavelli, 2016: 109)

2.1. Kamu Yönetimi

İnsanların müşterek ihtiyaçlarını iş birliği içerisinde karşılama zorunluluğu ‘yönetim’ olgusunu ortaya çıkarmıştır. İnsani ilişkilerin yoğunlaşması ve örgütlenmenin artması ise yönetsel faaliyetlere ivme kazandırmıştır. Yönetim, belirli bir amaca ulaşmak için bir plân ve yapı dahilinde yürütülen faaliyetlerin toplamını ifade etmektedir. Bu bakımdan yönetim, insanlık tarihi ile birlikte ortaya çıkmış bir beşerî ilişkiler olayıdır ve sosyal bir ihtiyaçtır (Eryılmaz, 2019: 1).

Yönetim hem kamu kesimi hem de özel sektör için gereklidir. Kamu kesimindeki yönetim ‘kamu yönetimi’ ya da ‘yönetim/idare’ olarak adlandırılmaktadır. Kamu yönetimi, devlet örgütlenmesinde yasama ve yargı erkleri dışındaki, devletin varlık nedeni olan kamu yararının sağlanması amacıyla kamusal mal ve hizmet üreten, kamu hukukuna tabi, kamusal politikalar belirleyip

uygulayan merkezî ve yerel bürokratik kuruluşlar, mekanizma, ilişkiler, insan gücü, araç-gereçler ve bunların yönetimidir (Nohutçu, 2019: 9). Spesifik ve kategorik bir bakışla kamu yönetimi, yürütme organının kuruluş, işleyiş ve etkinliklerini kapsamaktadır. Yürütme organının yönlendirdiği kamusal işleri yerine getiren aygıt olan kamu yönetimi, işlev ve faaliyet anlamına geldiği gibi, bu işlevi ve faaliyeti yürüten örgüt ya da aygıt -onun birimleri ve personeli- anlamına da gelmektedir (Saygılıoğlu ve Arı, 2003: 90).

Kamu yönetimi, devlet örgütlenmesi içerisinde ortaya çıkan yönetim sürecini tanımlamaktadır. Bu nedenle kamu yönetiminin kökeni devlet olgusu kadar eski tarihlere uzanmaktadır. Kamu yönetiminin özgün bir çalışma alanı haline gelmesi ‘Kameralist Döneme’ rastlamaktadır. “Devletin, yönetime ilişkin faaliyetlerinin sistematik bir şekilde incelenmesiyle ilgilenen Kameralizm” (Eryılmaz, 2019: 2), akademik bir kürsü olarak XVIII. yy. Prusya üniversitelerinde kurulmuştur. 1727’de I. Friedrich’in, Halle Üniversitesinde Kameral Bilimler alanında ‘Oeconomie, Policey und Kammer-Sachen’ adlı bir kürsü kurması, devlet görevlilerine verilecek olan yöneticilik eğitiminin temelini atılması olarak gösterilir (Tribe, 1984: 263).

Ne var ki, sistematik bir inceleme alanı olarak kamu yönetimi oldukça yenidir (Eryılmaz, 2019: 2). Modern anlamda kamu yönetimi disiplini, XIX. yüzyılda Batı politik düşünce ve örneğine dayalı olarak gelişmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Woodrow Wilson’ın 1887 yılında «*Political Science Quarterly*» dergisinde yayımlanan ‘*The Study of Administration*’ adlı makalesi, “kamu yönetiminin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışında gerçek bir dönüm noktası sayılmıştır” (Şaylan, 2000: 7). Wilson, “yönetim-siyaset dikotomisi ile yönetimin bir iş alanı olarak siyasetin telaş ve heyecanından uzak olduğunu, memurların görevini tarafsız bir şekilde yürütmesi gerektiğini, etkin bir kamu yönetimi için de yöneticilerin özel bir eğitimden geçirilmesini ve devlet personel rejiminde spesifik bir yönetici sınıfın ihdas edilmesi gerekliliğini” (1961: 63-69) belirtmiştir.

1929 Büyük Dünya Bunalımı sonrası devletin niteliğinin ve niceliğinin değişmesi, görev ve fonksiyonlarının çeşitlenmesi, kamu yönetimi disiplininin gelişimini hızlandırmıştır. Refah devleti anlayışı ile kamu kurumlarının yapısal ve işlevsel olarak büyümesi kamu yönetiminin önemini artırmıştır. Yönetimin ilke, süreç ve yöntemlerinin incelenmeye başlanması, kamu yönetimi alanında yapılan kuramsal ve ilkesel çalışmalar da disiplinin bilimsel niteliğini güçlendirmiştir. 1980 sonrasında ise devletin değişen rolü ve işlevi, onun uygulama aygıtı olan kamu yönetiminin amaç, yapı ve yöntemlerinde değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştır. Beliren ihtiyaçlar ve ortaya çıkan yeni yaklaşımlar ışığında kamu yönetimi yeniden kurgulanmıştır. Küreselleşmenin katalizör olduğu bu süreçte, kamu yönetiminin etkinliği amaçlanmıştır.

2.2. Üst Düzey Kamu Yöneticisi

Klasik yaklaşımda yönetim, hiyerarşik bir yapı içerisinde ve formel kurallara bağlı olarak yöneticiler tarafından yürütülmektedir. Yöneticiler, hiyerarşide rol alan ve tutarlı bir amaç için hiyerarşiler aracılığıyla entegre edilmiş görevleri yerine getiren kişiler olarak görülmektedir (Frederickson, 2010: 14). Yönetimin uygulayıcı beşerî unsurları olan yöneticiler, başkalarını etkileyen, yönlendiren kararlar alan ve bu kararları uygulayan aktörlerdir.³ Geniş anlamda ise yöneticiler, yönetim sürecini/faaliyetini yürüten yetkililer olarak tanımlanmaktadır. Ancak uygulamada yönetici deyimini daha çok dar anlamda ve özellikle üst düzeydeki görevleri yerine getiren kimseler için kullanılmaktadır (Tutum, 1979: 132).

Kamu personeli hiyerarşisinde ise üst düzeyde yer alan ve devletin yürütme mekanizmasını kumanda eden yöneticiler bulunmaktadır. Kamu yöneticileri, bir kamu kurumunda en üst yetkilinin

³ Yönetimin işlevi karar verme ve bunların uygulanmasını sağlama becerilerini kapsar (Heywood, 2017: 79).

belirlediği politikalar doğrultusunda sonuçlar elde etmek amacıyla emrindeki kamu personeli motive etmek, yönetmek ve kontrol etmekten sorumlu olan kişi olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2018: 89). Toplam yönetsel nüfus içinde, hiyerarşik sistemin komuta kademelerinde yer alarak hem devlet aygıtının kendisinin hem de bu yolla tüm ülkenin yönetiminde rol üstlenen kamu yöneticileri, çeşitli çalışmalarda bürokrat olarak da adlandırılır (Güler, 2005: 95).

Kamu yöneticiliğinin ortaya çıkışı, devletin ve bürokratik yapının gelişimiyle paralellik göstermektedir. İnsanoğlunun ortaya çıkardığı yerleşik ve sistemli yaşam formları, ilk siyasal nitelikli birimlerin inşa edilmesini sağlamıştır. Hükümdarlar, otoritelerini güçlendirmek, özel mülklerini korumak ve toplumsal düzeni sağlamak için çeşitli işgörenler almaya başlamıştır. Bu durum, kişisel olarak hükümdara bağlı, egemenin emir ve istekleri doğrultusunda hareket eden yöneticilerden oluşan patrimoniyal bürokratik yapıları ve yönetici sınıfları ortaya çıkarmıştır. Kamu yöneticiliğinin profesyonel bir uğraş alanı haline gelmesi ise modern devletin tarihsel gelişim çizgisi ile paralellik göstermektedir. Özellikle de II. Dünya Savaşı sonrası refah devletinin -sosyal refahın optimizasyonu amacıyla ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalesi üzerine- görev ve fonksiyonlarının artması, yönetici sınıfın gelişimini hızlandırmıştır. Devletin tanımında ve kapsamında yaşanan bu değişim, kamu hizmetlerini etkili ve verimli bir şekilde yürütecek yöneticilerin varlığını zorunlu kılmıştır.

Literatürde üst düzey kamu yöneticisi kavramının net bir tanımı yapılamadığı gibi kimlerin üst düzey yönetici sayılması gerektiği konusunda da tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Buna göre üst düzey kamu yöneticisi, kuruluşun uğraşsal (mesleki) ve teknik nitelikli personelinin çalışmalarının iyileştirilmesinde, bütünüyle yönetim mekanizmasının etkililiğinin sağlanmasında, bilgi ve becerileri, deneyleri ve aldıkları kararlarla ülkenin genliğinde (refahında), savunmasında ve yönetimin yeterliliği üzerinde büyük etkileri olan ve Devlet gemisinin omurgası sayılabilecek bir kişidir (Stanley'den aktaran Cem, 1976: 25). Kamu kurum ve kuruluşlarının üst düzeylerinde çalışan ve ana politikaları formüle etmekle uğraşan en üst düzeylerde politik konularda danışmanlık yapan, yönetsel politikalarla ilgili karar verme sorumluluğuna haiz olan bakanlıklar veya yönetim kurulları tarafından belirlenen temel politikaları program kararları haline dönüştüren kişilerdir (Önder, 1995: 134).

Türk kamu mevzuatında ise üst düzey kamu yöneticilerine yönelik kavramsal ve hukuksal bir tanımlamaya gidilmemiştir. 657 sayılı DMK'da üst düzey yöneticiler ayrı bir hizmet sınıfı olarak tanımlanmamıştır. 1982 Anayasasında sadece 'Yürütme' bölümünde, 'İdare' kısmının 'Kamu hizmeti görevlileriyle ilgili hükümler' üst başlığı altında, "Üst kademe yöneticilerinin yetiştirilme usul ve esasları, kanunla özel olarak düzenlenir" (m. 128/4) hükmüne yer verilmiştir. 657 sayılı DMK gerekçesinde 'yönetici sınıf'ın "Devlet memurluğu hizmetinin en yukarı kategorisi, yani temel kararların alındığı, idarenin belli amaçlara doğru yöneltildiği, başlıca temel sorumlulukların toplandığı bir hizmetler topluluğu" (Onaran, 1967: V) olduğu belirtilmiştir. 5018 sayılı 'Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 11. maddesinde ise hesap verme sorumluluğu kapsamında 'üst yönetici' kavramına yer verilmiştir (5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, m. 11). 3 sayılı 'Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde ise üst düzey yönetici kadro, pozisyon ve görevleri sayma yoluyla tasnif edilmiştir.

2.3. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi

Kamu yönetimi literatüründe, üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir (Ünal, 2024: 28). Yönetimin kendine özgü teorik ve pratik yönlerinin bulunması, yöneticilerinde bu alanda yetiştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bir ülkedeki yönetici kadro, bilgi ve tecrübe yönüyle ne kadar yetişmiş ise kamu hizmetlerinin düzeyi de o kadar iyi ve tatminkâr

**Türk Yönetici Yetiştirme Geleneğine Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin
Yetiştirilmesi ve Kuramsal Bir Model Önerisi**

olmaktadır⁴ (Eryılmaz, 2019: 15). Etkin bir kamu yönetimi de şüphesiz iyi yetişmiş yöneticilerin varlığına bağlıdır. Bu bakımdan, kamu yöneticilerinin toplumun en yetenekli bireyleri arasından seçilmesi ve çağın gereklerine uygun bir biçimde eğitilmeleri büyük önem taşımaktadır (Mihçioğlu, 2003: 394).

Üst düzey kamu yöneticilerinin özel bir eğitime tabi tutulmaları gerektiği düşüncesi çok eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Bu ilk siyasal örgütlenme formlarından beri var olagelen bir uygulamadır. Kadim çağlardan bu yana üst düzey yöneticiler, devletin daha iyi işlemesini sağlamak üzere yetiştirilmişlerdir. Fakat sistematik bir kamu yöneticiliği bilgisine ve buna yönelik kurumsallaşmış bir eğitim sistemine ilk defa Prusya’da rastlanmaktadır. 1727’de Friedrich Wilhelm I., Halle ve Frankfurt Üniversitelerinde ‘tarım ve polis ilkelerini, büroların ve arazinin gözetimini, şehirlerin etkili bir şekilde yönetimini’ öğretmek üzere bir *kammeralismus* -yönetim bölümleri (*kammer*)- kürsüsü kurmuştur (Onaran, 1967: 2).

Platon ilkelerine göre iyi bir yönetici yetiştirmek için esaslı bir öğrenim gerekmektedir⁵ (Russell, 2002: 217). Weber’e göre de “memuriyet, bir ‘meslek’tir; bunun ilk koşulları arasında, insanın uzun bir süre için tüm çalışma kapasitesini gerektiren iyice belirlenmiş bir eğitimden ve işe alınmak için gerekli, genel kurallara bağlı özel sınavlardan geçmesi vardır” (2008: 306-307). Kamu yöneticiliği mesleğinin ‘profesyonel davranış öncülleri’⁶ içerisindeki belirleyici niteliği de alınan bu mesleki eğitimidir. Kamu yönetiminin akademik bir disiplin haline gelmesi ile birlikte üst düzey yöneticilik de özgül bir uzmanlık dalı sayılmıştır. Bu durum, “üst düzey kamu yöneticileri için özel eğitim veya tecrübe gereksinimi” (Shively, 2018: 568) doğurmuştur.

Üst düzey kamu yöneticilerin yetiştirilmesinin önemi ve gerekliliği üzerinde bir fikir birlikteliği olmakla birlikte bunun nasıl ve ne şekilde (mahiyeti ve metodu) yapılacağı konusunda farklı görüşler ve uygulamalar vardır. Üst düzey yöneticilere atfedilen işlevler, (salt yönetsel ya da siyasal-yönetsel) bunların göreve getiriliş yöntemleri gibi yetiştirilmelerine ilişkin uygulamalar da ülkeden ülkeye farklılık göstermekte, tüm ülkeler için geçerli ortak bir eğitim modelinden söz edilebilmesi, temel olarak toplumsal yapıların farklılığı yüzünden olanaklı olamamaktadır (Lecheler’den aktaran Karaer, 1989: 85). Yönetici yetiştirme uygulamaları, bir ülkenin devlet anlayışına, siyasal yapısına, tarihsel deneyimine ve yönetim geleneklerine göre değişiklik göstermektedir. Yöneticilerin “yaşadığı çevrenin ve çalıştığı dizgenin (*sistemin*) bir ürünü” (Katz’dan aktaran Cem, 1976: 152) olduğu düşünülürse, yönetim geleneklerinin⁷ yönetici yetiştirme sistemlerinin şekillenmesindeki etkisi ön plana çıkmaktadır.

Kamu yönetimi bilgisindeki ve eğitimindeki farklılaşma büyük ölçüde ülkelerin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısından, özellikle de yönetim geleneklerinden kaynaklanmaktadır (Karasu, 2001: 228). Örneğin Kıta Avrupası yönetim geleneği içerisinde yer alan Fransa ve Almanya’da kamu yönetimi -üst düzey yönetici yetiştirme- eğitimi hukuk ağırlıklıdır. Ancak Anglo-Sakson yönetim geleneğinin önde gelen ülkelerinden Birleşik Krallık’ta ise genel kültür eğitimi yeterli görülmektedir. Aynı şekilde Amerikan kamu yönetimi eğitiminde de hukuk yaklaşımı tercih edilmemiş, fakat Birleşik

⁴ Yöneticiler sahip oldukları bilgi, beceri ve deneyimleri ile yönetimleri üzerinde belirleyici rol oynamaktadırlar (Ünal ve Ateş, 2019: 2).

⁵ Platon, ‘Devlet’ adlı yapıtında, toplumun yönetilmesi için bir ‘yöneticiler sınıfı’ öngörmektedir. Kurguladığı ideal devlet içerisinde de bu sınıfın eğitimi ve yetiştirilmesini son derece önemsemektedir. “Ama biz sizi kendi yararınız için olduğu kadar, devletin de yararı için, arı kovanlarındaki beyler gibi olmanız için yetiştirdik” (Platon, 2019: 520 b-c) diyerek yetiştirme sisteminin amaçlarını ifade etmektedir.

⁶ Profesyonel davranış öncülleri olarak adlandırılacak nitelikler; sistematik meslek bilgisi ve mesleki eğitim, mesleki toplumsallaşma, profesyonel etik ve özyönetimdir (Karasu, 2001: 193).

⁷ Painter ve Peters’a göre yönetsel gelenek, belirli bir ülke ya da ülke grubunun kamu yönetimindeki özü ve biçimindeki kalıcı desendir (Painter ve Peters’dan aktaran Genç, 2022: 31).

Krallık'tan farklı olarak genel yönetici değil, işletmecilik yaklaşımının egemen olmasıyla uzman yönetici anlayışı benimsenmiştir (Karasu, 2001: 228).

Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde iki farklı model uygulanmaktadır. Kariyere dayalı yetiştirme modelinde, yöneticilerin kurum içinde ve usta-çırak ilişkisi içerisinde yetiştirilebilecekleri savunulmaktadır. Pratik bir aktivite olarak görülen kamu yönetiminde öğrenimin işbaşında olması gerektiği belirtilmekte, yöneticilerin de hizmet içinde bir tür 'yaparak öğrenme' yöntemi ile yetiştirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Mesleki kariyer boyunca edinilecek bilgi, beceri ve deneyimlerin de yöneticilik için yeterli olacağı kabul edilmektedir. Görevin gerektirdiği niteliklerin meslek içinde kazanılacağı varsayılmaktadır. Mesleğe bağlı ahlaki prensiplerin de bu süreçte kazandırılacağı belirtilmektedir. Bu modelde, kamu hizmetine girişte temel öğrenim yeterli görülmektedir. İşe alımlar genel bir meslek ya da hizmet alanına yöneliktir. Bu yönüyle sistem uzmanlaşmaya yönelik değildir. Yetişmiş kişinin yöneticilik görevine atandıktan sonra deneyerek-yanılarak yöneticiliği öğrenmeye çalışması, örgütünü amacına ulaştırmada gecikmelere neden olmakta ve zarara uğratmaktadır (Peker, 1995: III). Yöneticilerin hizmet içinde kendiliğinden yetişeceği düşüncesi artık büyük ölçüde bırakılmış bulunmaktadır (Tutum, 1979: 133).

Okul modeli ise üst kademelerde görev yapacak kamu yöneticilerine özel bir eğitim verilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu modelde yöneticileri yetiştirmede, eğitimin rolü ve önemi kabul edilmektedir. Belirli eğitim düzeyine sahip yönetici adayları, açık yarışma usulüyle yapılan merkezi sınavlar sonucunda istihdam edilmektedir. Formasyon sürecinin hedefi, adayların daha önceden almış oldukları üniversitedeki teorik eğitimi uygulamanın gerekleriyle bütünleştirerek yönetim sürecine yansıtmaktır (Şengül, 2009: 291). Yöneticilerin sistemli eğitim programlarıyla yetiştirilmesi görüşü, günümüzde egemen bir nitelik göstererek uygulamaya yansımıştır (Eryılmaz, 2019: 357).

Peters'a göre üst düzey yönetici yetiştirme sistemleri içerisinde benimsenen üç eğitim modeli vardır: (2001: 117-120) Bu modellerin ilkinde genel eğitime büyük önem verilmektedir. Kişiler; yöneticilik görevlerine büyük ölçüde üniversite eğitimindeki başarı durumuna ve genel yeteneklerine göre seçilmektedir (Eryılmaz, 2019: 357). İngiltere, önemli ölçüde 'genel yönetici' (generalist) uygulamasını devam ettirmektedir. İkinci modelde ise hukuk ağırlıklı bir yönetici yetiştirme sistemi vardır. Nitekim bu modelin temsil edildiği Almanya'da üst düzey yöneticilerin yaklaşık üçte ikisinin hukuk geçmişi bulunmaktadır. Üçüncüsü de Fransa ve ABD tarafından örneklendirilen yetiştirme modelidir. Fransa'da üst düzey yöneticiler, özel bir eğitimden geçirilmektedir. Üst düzey yönetici kadrolara uzun bir dönem École Nationale d'Administration (ENA)'dan mezun kişiler atanmıştır. Okulun 2021 yılında kapatılmasından sonra yöneticiler, 'Ulusal Kamu Hizmeti Enstitüsü' (Institut National du Service Public) (INSP)'de yetiştirilmeye başlanmıştır (INSP, 2024). ABD'de ise uzman yöneticiler istihdam edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde de benimsenen bu modelde, teknik yeteneklerin en verimli şekilde kullanılması istenilmektedir.

Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinin kesintisiz bir süreç olması, bu işlevi yerine getirmek üzere çeşitli kurumları da beraberinde getirmiştir. Bu noktada kamu yöneticilerinin seçimi, atanması, eğitimi, yükselmesi, ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması gibi işlemleri yürütmeye yetkili kurumun hangisi olacağı önem kazanmaktadır (Karasu, 2001: 236). Bu görev, merkezî düzeyde faaliyet gösteren bir kuruluş tarafından yürütülebilmektedir. Merkezî koordinatörlük görevine haiz bu kurum; enstitü, üniversite ve akademi şeklinde olabilmektedir. Yetiştirme sorumluluğunu, yöneticiyi istihdam edecek kuruma devreden ademimerkeziyetçi uygulamalar da bulunmaktadır.

Üst düzey kamu yöneticilerinin sistemli bir eğitim programı çerçevesinde yetiştirilmelerine yönelik olarak çeşitli yönetim okulları kurulmuştur. Yöneticilik eğitim faaliyetleri, idareye bağlı olarak açılan bu okulların bünyesinde yürütülmüştür. Bu okullardan mezun olan kişiler, başarıları ve

yetenekleri ölçüsünde üst düzey kadrolara atanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise kamu yönetimi öğretimi yapan fakültelerin sayısı çoğalmıştır. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde kamu yönetimi enstitüleri açılmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde çeşitli yönetici yetiştirme programları düzenlenmiştir. Kimilerinde personel kolejleri kurulurken kimilerinde de yüksek yönetici eğitimi için enstitüler kurulmuştur (Ergun, 1988: 14).

3. Türk Kamu Yönetiminde Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesi

Üst düzey devlet yöneticilerinin yetiştirilmesi, Türk yönetim tarihinde zengin bir geleneğe sahiptir. Üst düzey yöneticilerin seçilmesi ve yetiştirilmesi, bir beka meselesi olarak görülerek devletin asli görevleri arasında kabul edilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli kapsam ve derinlikte uygulanan yönetici yetiştirme sistemleri asal bir Türk yönetim geleneği olarak kabul edilmiştir. Türk yönetim tarihinde üst düzey yöneticilerin yetiştirilme uygulamalarını betimleyebilmek için tarihî süreç analizinin yapılması gerekmektedir.

3.1. Eski Türk Devletlerinde Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesi

Eski Türk devletlerinde üst düzey yöneticilerin kimlerden seçileceği, hangi niteliklere sahip olacağı ve nasıl yetiştirileceği konusunda çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Ancak ilk sistemli uygulamalar İslamiyet sonrası Türk devletlerinde görülmeye başlanmıştır. Bunlar arasında bilinen ilk uygulama ‘Gulâm (Kul) Sistemi’dir. Gulâm sözlükte ‘erkek çocuk, delikanlı; azat edilmiş köle, genç hizmetkâr; efendisine bağlı muhafız’ anlamlarına gelen Arapça bir isimdir (çoğulu *gilmân*, *gılme* ve *ağlime*) (Terzi, 1996: 178). Kelime genelde padişahın, askerî sınıf mensuplarının veya sıradan şahısların hizmetlerinde kullanılmak üzere hususi bir terbiye ile yetiştirdikleri genç köle manasında kullanılmıştır (İnalçık, 2008: 154).

Gulâm sisteminin asıl ortaya çıkışı sebebi askerî kaynaklıydı. Fütuhata dayalı devlet anlayışının ihtiyaç duyduğu güçlü, düzenli ve sürekli ordu, eğitilmiş bir sınıfın varlığını gerekli kılmıştı. Bu çerçevede gulâmlar, ilk olarak askerî hizmetlerde kullanılmak üzere yetiştirilmeye başlanmıştı. Ancak sahip oldukları bilgi ve tecrübe bunlardan yüksek idari makamlarda da yararlanılmasını sağlamıştı.⁸ Gulâm sistemi içerisinde hükümdar, yetkilerinin bir kısmını emri altındakilere devretmekteydi. Emir kulları, hükümdar adına ve hükümdarın himayesi altında icrayı hükûmet ederlerdi (Mises, 2018: 57).

Meritokratik bir yönetici yetiştirme uygulaması olan Gulâm sistemi, pratikte devlete önemli katkılar sağlamıştır. Bu sistemde yetişenlere askerî makamların yanı sıra icraî görevler de verilmiştir. Öncelikle üst düzey görevlere bilgili, yeterli ve yetenekli yöneticilerin getirilmesini sağlamıştır. Varlığını ve gücünü padişahın alan gulâm yöneticileri de merkezî otoritenin koruyucusu ve yürütücüsü olmuşlardır. Gulâm sistemi, Türk devletlerinin kısa sürede büyümesine ve güçlenmesine yol açmıştır. Liyakate dayalı bir yönetici seçme ve yetiştirme sistemi oluşturarak da devletlerin uzun ömürlü olmasını sağlamıştır. Ancak zamanla bu sistemin bozulmaya başlaması ehliyetsiz yöneticilerin işbaşına getirilmesine neden olmuştur.

3.2. Osmanlı Devleti Klasik Döneminde Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesi: Enderûn Mektebi

Osmanlı Devleti klasik döneminde devlet yönetimi ve teşkilat yapısı önemli ölçüde diğer eski ve muasır Türk-İslam Devletlerinin özelliklerini yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti’nde bürokrasi padişaha kişisel bağlılık çerçevesinde yürütülen patrimonyalist bir idari alandı. “İdari sahada bu

⁸ Weber, patrimonyal egemenlik biçimlerinde iktidar sahiplerinin, kendi yönetici kadrolarını oluşturduğunu belirtmektedir. Weber’e göre örgütlü egemenlik, sürekli yönetimi ve tebaayı, iktidara itaat için şartlandıran bir yönetici kadrosunu gerektirmektedir. Yönetici kadro, ki siyasal egemenliğin örgütünü dışsal olarak temsil eder, öteki bütün örgütler gibi, iktidar sahibine itaat yoluyla da bağlıdır (Weber, 2008: 142).

mutlakıyetin bir vasıtası olarak devletin icra yetkilerini yalnız kendi kullarına vermek” (İnalcık, 2018: 56) pratik anlayışı, yönetici sınıfları (ricâl-i devlet) ortaya çıkarmıştı. Yönetici sınıf mensupları geleneksel olarak padişahın kulları statüsündeydiler (Findley, 1996: 24).

Bu dönemde üst düzey yöneticilerin devlet tarafından yetiştirilmesi geleneği geliştirilerek devam ettirilmiştir. Devlet büyüyüp genişledikçe, ihtiyaca binaen çeşitli özgün yönetici yetiştirme modelleri geliştirilmiştir. Örneğin, ‘gulâm (kul)’ ve ‘devşirme’ sistemine dayalı olarak açılan “Enderûn, Osmanlı’da devlet adamı yetiştirme geleneğinin özgünlüğünü temsil ederdi (Ortaylı, 2007: 180). Osmanlı Devleti klasik döneminde üst düzey yönetici yetiştirme sisteminin temel kurumu ‘Enderûn Mektebi’ olmuştu. Daha ziyade mülki ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştu (İpşirli, 1995: 185). Mektep, devşirme esasına dayalı olarak nitelikli yönetici yetiştiren bir saray akademisi niteliğindeydi. “Genişleyen devlet çarkını işletecek ‘seçkin elemanlar’ın yetiştirilmesini amaçlamaktaydı” (Akkutay, 1984: 158).

Enderûn Mektebinin temeli Yeniçeri Ocağının kurulması ile atılmıştır. Uzunçarşılı: “Yeniçeri Ocağının I. Murat tarafından 1362 yılında Edirne’de kurulduğunu” (1988, 144-146) belirtmektedir. Enderûn Mektebini ilk kurma çalışmalarına da 1365 tarihinde I. Murat tarafından başlanmıştır (Akkutay, 1984: 71). İstanbul’un fethi sonrasında büyüyen idari yapıya paralel olarak bu okul, belirli usul ve esaslara sahip bir saray eğitim kurumu olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁹

Topkapı Sarayı’nda hizmet veren Enderûn Mektebi, ön hazırlık eğitiminin verildiği saray mektepleri ile birlikte devşirme sisteminin uygulandığı kurumlardı. Enderûn’un insan kaynağı çoğunlukla devşirmeler arasından ‘zekâ, usululuk, iyi ahlak, yüz ve bedence güzellik ve sağlamlık’ niteliklerine göre seçilmiştir (Avaner ve Babaoğlu, 2020: 816). Devşirme sistemiyle seçilen savaş esirleri ve Hristiyan çocukları, saray mekteplerinde ön eğitime alınırdı. Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi Saraylarında bulunan bu mektepler, Enderûn’a aday yetiştiren hazırlık kurumlarıydı. Genel bilgiyi ve beceriyi artırmaya yönelik eğitim veren bu sarayların asıl işlevi, Enderûn Mektebine gidebilecek yeterlilikte bulunanları tanılama merkezleriydi. Saray mekteplerinde teorik ve pratik eğitimi tamamlayan devşirmeler, belirli aralıklarla Enderûn Mektebine alınmaktaydı.

Enderûn Mektebinde çeşitli hizmet sınıflarından oluşan bir kariyer sistemi vardı. Öğrenciler, bireysel yeteneklerine ve başarılarına göre bir eğitim programına tabi tutulmaktaydı. Okulun eğitim-öğretim programı, aralarında hiyerarşik fark bulunan ve belli bir amaca hizmet eden ‘Odalar’ sistemi üzerinden uygulanmaktaydı. Enderûn Mektebinde yetişen yöneticiler, ‘Çıkma Kanunu’ denilen bir terfi-yükselme sistemi doğrultusunda atanmaktaydı. Okula girişler, odalar arası geçişler ve çeşitli askerî/mülki görevlere atamalar, bu kanuna uygun olarak yapılmaktaydı. Sınıflarda yükselme ve göreve atanma şeklindeki çıkma, belirli periyotlarda ve padişah değişikliklerinde olmaktaydı. Kıdemin ve liyakatin esas alındığı bu yapı, bir çeşit mezuniyet sistemi idi. Hazırlık saraylarında eğitim gören içoğlanları açısından çıkma, mezuniyet anlamını taşımaktaydı.

Türk yönetim geleneğinde, Enderûn Mektebini özgün kılan özelliklerden biri de üst düzey yönetici adaylarının entelektüel gelişimlerini sağlayan genel kültür eğitimidir (Kurban, 2016: 78). Adaylara yöneticilik alanında verilen teorik ve uygulamalı eğitimin yanı sıra dil, güzel konuşma, görgü kuralları, saray adabı ve erkânı, tarih, coğrafya, edebiyat, müzik, hitabet ve güzel sanatlar dersleri de verilmekteydi. Yaptırılan askerî eğitimler ile de öğrencilerin kendilerini geliştirmeleri sağlanmaktaydı. Sahip oldukları yeteneklere göre binicilik, ok yapımı ve katiplik gibi farklı eğitimler verilmekteydi. Dinî ilimlerde derinleşenlere Kur’an-ı Kerim, tecvid, fıkıh, ilmihal ve akait gibi İslami bilimler ile birlikte

⁹ Ortaylı, hükümdar için saray mekteplerinde sadık memur yetiştirilmesi uygulamasının her geleneksel devlette görüldüğünü belirtmektedir (2010: 209).

Arapça, Farsça gibi diller öğretilmekteydi. Fen bilimleri alanında ise riyaziyyat, astronomi ve mimarlık gibi dersler okutulmaktaydı. Ayrıca her içöğlanına yeteneklerine göre çeşitli sanat ve spor dalları öğretilmekteydi. Bu nedenle Enderûnda minyatür, nakş, ciltçilik, musiki ve hattatlıkta birçok üstat yetişmiştir (İnalçık, 2009: 132).

Enderûn, Osmanlı meritokrasisinin önemli kurumları arasında seçkin bir yere sahip olmuştur (Eryılmaz, 2019: 75). Ortaylı'nın “dünya tarihinin en orijinal imparatorluk okulu” (2007: 142) olarak nitelediği bu okul, beş asırlık mazisi ve çok boyutlu eğitim sistemi ile özgün bir yönetici yetiştirme modeli sayılmıştır. Enderûn, doğrudan yetenekli adayların özel eğitimi için kurulan ve çağdaş ülkelerde örneği bulunmayan bir yönetici okuludur. Eryılmaz'a göre de “Enderûn, devletin ihtiyaç duyduğu yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla açılan, dünyadaki ilk kamu yönetimi okuludur (2019: 74).

3.3. Tanzimat Döneminde Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi

Türk batılılaşma tarihinin miladı olarak kabul edilen Tanzimat Döneminde yönetim felsefesinde yaşanan değişime koşut olarak üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesine yönelik modern okullar açılmıştır.¹⁰ İlk olarak, Tanzimat'ın Batı tipi bir kamu yönetiminin kuruluşunu başlattığı ve Bakanlar Kurulu, Bakanlıklar, onlara bağlı bölümler, aylıkları belirli bir bürokrat ve bürokrasinin en azından bir bölümünü yetiştirmeyi amaçlayan uzmanlaşmış okullar ile bir sistem geliştirme yoluna girdiği söylenebilir (Davison, 1981: 49).

Tanzimat Döneminde reformları hayata geçirecek öncü ve uygulayıcı yöneticilerin eksikliği hissedilmekteydi. Büyüyen yeni idari merkezler ve değişen mekân hiyerarşisi de bu ihtiyacın şiddetini artırmaktaydı. Tanzimat Dönemi'nde idari inisiyatifin sivil bürokrasiye geçmesi ile birlikte üst düzey kamu yöneticileri, padişah çevresinde özerk bir alan tesis etmeye başlamıştır. Max Weber'in terminolojisi kullanılırsa, Tanzimat sivil bürokrasisinin, araçsal (*instrumental*) rasyonaliteden ziyade özsel (*substantive*) rasyonaliteyi amaç edindiği söylenebilir: Artık sivil bürokrasi temelde başkaları tarafından yapılan siyaseti uygulayan değil, kendisi siyaset yapan bir kurum olacaktı (Heper, 2018: 87-88). Bu dünya görüşünün ortaya çıkardığı yeni eğitim anlayışı, yönetsel kurum ve terminolojinin de değişmesine neden olacaktı.

XIX. uncu asır ortalarına doğru Osmanlı tarihinin en mühim ve esasî değişimini teşkil eden Tanzimat hareketi (İnalçık, 1992: 5), Cumhuriyet döneminin altyapısını ve ilkesel temellerini atması bakımından son derece önemlidir. Bu reformasyon döneminin gerektirdiği formasyona sahip yöneticileri yetiştirmek amacıyla modern okullar açılmıştır. İmparatorluğun son dönem yönetici kadrolarının önemli bir kısmı da bu okullarda yetişmiştir. Bu okullar içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecinde oynadığı rol ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna olan etkileri bakımından ‘Mekteb-i Mülkiye’ başta gelmektedir.

3.3.1. Mekteb-i Mülkiye

Mekteb-i Mülkiye, Tanzimat'ın ortaya çıkardığı yeni kurumları yönetecek ve reformları yürütecek kadroları yetiştirmek için 1859 yılında İstanbul'da açılmıştır (Parlak, 2015: 71). ‘Mülki idare’ sisteminin ihtiyaç duyduğu vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi yöneticilerin bu okuldan yetişmesi istenmiştir. 1835 yılında Mekteb-i Harbiye'nin kurulması ile birlikte sivil yöneticileri yetiştirme misyonu Mekteb-i Mülkiyeye geçmiştir.

Mekteb-i Mülkiyeye, Dâhiliye Nezaretinde kurulan ‘İntihab-ı Memurin-i Mülkiye Komisyonunca’ yapılan bir giriş sınavı ile öğrenci alınmaya başlanmıştır. Mülkiye mezunlarının memuriyete girmeleri, yer değiştirmeleri ve terfileri okulun nizamnamesine göre yapılmıştır. Öğrenciler,

¹⁰ Özkan'a göre; “yenileşme, II. Mahmut döneminde Batı'yı model alma biçiminde tezahür etmiştir” (2023: 308).

eğitim süresi sonunda yapılan mezuniyet sınavlarına göre mülki yöneticiliklere atanmıştır. Mezunlarının yönetici kadrolara atanması Mülkiye'nin bir mesleki eğitim kurumu olduğunu göstermektedir.

Mülkiye Mektebinde okutulan dersler, kuruluş amacına ve öğrencilerin devlet yönetimi hakkında bilgi sahibi olmasına yönelik olarak Osmanlı Devleti hukuku, tarih, coğrafya, aritmetik ve geometri gibi dersleri içermekteydi. Eğitim programına; 1871 yılında 'Yönetim İşleri' ve 'İdare Hukuku', 1877 yılında 'Usul-i İdare-i Umumiye ve İdareye Muteallik Mevat (Genel Yönetim Metodolojisi ve Yönetime Bağlı Şeyler)', 1879 yılında 'Usul-i İdare', 1891 yılında 'Usul-i İdare-i Mülkiye' dersleri eklenmiştir. 1877 yılında Fransızca zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

Mekteb-i Mülkiye'nin ders programı oldukça zengindi. Fetvayı şerif, ticaret hukuku, dindışı hukuk mevzuatı, genel tarih, iktisat (*emvâl-i milel*), doğru yazı yazma (*tahrir*), muhasebe, coğrafya, Fransızca, doğa tarihi ve kimya da okunmaktadır (Ubicini ve Pavet de Courteille, 2019: 99). Bu olağanüstü birikime sahip Mülkiye'de, kuruluşundan günümüze kadar usûl-u idare, fenn-i idare, umur-u mülkiye, devlet idaresi, rasyonalizasyon, idari ilimler, amme idaresi, bürokrasi, kamu yönetimi ve yönetim bilim(ler)i gibi farklı adlar altında bir yandan uygulamaya dönük meslek bilgisi, diğer yandan da kuram yöntem-tarih boyutlarıyla alanın disiplinler bilgisi üretilmiştir (Karasu, 2021: VI).

Mekteb-i Mülkiye, 1912-1913 döneminde batı sisteminde yeniden örgütlendirilmiştir. Paris Siyasal Bilgiler Okuluna benzetilerek, ders programları buna göre yeniden düzenlenmiştir. Önce, öğretim süresi dört yıla çıkarılıp, İkinci Sınıf'tan -sonraki iki sınıf (3. ve 4. sınıflar)- İdari, Mali, Siyasi olmak üzere üç şube'ye ayrılmıştır (Çankaya, 1968-1969: 348). İdari şubede hukuk ağırlıklı bir eğitim verilmiştir. Her yıl Fransızca ve Arapça dersleri okutulmuştur.

Mekteb-i Mülkiye, Türk kamu yönetiminin ve öğretiminin gelişiminde de öncü bir rol oynamıştır. Alanın inşasında ve kurumsallaşmasında çok değerli katkılar yapmıştır. Mülkiyeden yetişen devlet adamları, çeşitli mevkillerde aldıkları görevler, verdikleri hizmetler ile yeni devletin kurulmasında da önemli roller oynamışlardır (Günay, 2005: 213-214). Mülkiye, İmparatorluktan Cumhuriyet Türkiye'sine miras kalan bir eğitim kurumudur. Daha sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi (1936 yılında Siyasal Bilgiler Okulu) adını alacak olan bu okul, Cumhuriyet dönemi üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

3.4. Cumhuriyet Döneminde Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi

Bugünkü kamu yönetimi; örgüt, sistem ve işleyiş bakımından genel hatlarıyla İmparatorluk dönemindeki yapıya benzer (Eryılmaz, 2017: 12). Bu benzerlik, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki devamlılığı/geçişliliği göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹¹ Tanzimat modernleşmesi ile başlayan ve Cumhuriyetin ilanına kadar giden süreç birleştirilerek tahlil edildiğinde üst düzey kamu yöneticisi yetiştiren okulların da İmparatorluktan devralındığı görülmektedir. Nitekim günümüzde de varlığını sürdüren Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulunun/Fakültesinin Mekteb-i Mülkiyenin devamı olarak yeni Cumhuriyete intikal etmiş olması bu idari ve kurumsal devamlılığı göstermesi açısından önem teşkil etmektedir.

3.4.1. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

Türk kamu yönetiminde planlı kalkınma dönemi öncesi idari reform çalışmaları kapsamında atılan en önemli adımlardan birisi de TODAİE'nin kurulmasıdır. TODAİE, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Teşkilatı arasındaki 'Teknik Yardım Esas Anlaşmasına' ek olarak imzalanan 8 Mayıs 1952 tarihli ve «1 sayılı Teknik Yardım Anlaşması» ile Ankara'da kurulmuştur

¹¹ Osmanlı yönetiminin Cumhuriyete miras bıraktığı idari mekanizma ve eğitilmiş personelin değeri, Türkiye ile benzer bir birikimden yoksun olarak ulusal yaşama geçmek zorunda kalan öteki devletlerin gelişme çizgileri karşılaştırıldığında açıkça ortaya çıkmaktadır (Findley, 1996: 372)

(Tural, 2014: 41, 95, 98). Kamu yönetimi eğitimi geliştirmek, özelde Türkiye genelinde ise tüm Orta Doğu ülkelerine bu alanda ileri eğitim imkânları sunmak üzere kurulan Enstitü; bilimsel, yönetsel ve mali özerkliği ile tüzel kişiliği olan bir yükseköğretim kurumudur.

Enstitü'nün kurulması ve çalışması hakkında planlar yapmak üzere bir Etüd Grubu oluşturulmuştur. Etüd Grubu tarafından Enstitü'nün amacı, görevleri ve dayandığı temel ilkeler belirlenmiştir. Amme İdaresinin gelişmesine yararlı ilmi çalışmalarda bulunmak, memurların mesleki yetişmelerinde tekâmül sağlamak, ayrıca Enstitü içinde ve dışında öğrenim, araştırma ve inceleme yapacaklara türlü yollarla yardım etme, araştırma ve öğretim faaliyetlerinin koordinasyon merkezi olma da bu vazifeler arasındadır [Türkiye–Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Teşkilât Kanunu Lâyihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/161), m. II]. “Amme İdaresinin muasır telakkisine göre gelişmesine yararlı çalışmalar yapmak suretiyle idare sanatında eleman yetiştiren ve memurların idari sahada olgunlaşmasını sağlamayı hedef tutan” Enstitü, bunun için şu görevleri yüklenmiştir: “A) Öğretim ve yetiştirme, B) Araştırma ve yardım, C) Derleme ve neşriyat, D) Öğretim, araştırma ve inceleme yardımları, E) Türkiye ve Orta Doğu memleketlerinde Amme İdaresi sahasında yapılan araştırma ve öğretim faaliyetlerinin koordinasyon merkezi olmak” (25/6/1958 tarihli ve 7163 sayılı Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Teşkilat Kanunu, m. 2).

TODAİE faaliyetlerinin ağırlık merkezini «öğretim ve yetiştirme» hizmetleri oluşturmuştur. Bu amaca yönelik olarak kamu yönetimi öğretimini geliştirme, kamu görevlilerinin modern idari ilke ve tekniklere göre gelişmelerini sağlama, orta-üst düzey kamu yöneticilerini yetiştirme ve kamu yönetimi için öğretim görevlisi eğitime gibi misyonlar üstlenmiştir. Enstitüde; üst düzey kamu yöneticilerini yetiştirmek amacıyla lisansüstü eğitim programları ile uzun dönemli; seminer, kurs gibi etkinlikler ile de kısa süreli öğretim ve yetiştirme faaliyetleri düzenlenmiştir.

TODAİE'nin temel faaliyetleri kamu yönetimi alanında, bilimsel bilgi üretmek ve üniversite mezunu kamu yöneticilerine yüksek lisans ve doktora eğitimi vermektir (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2017: 38). Buna göre Enstitü'nün öğretim ve yetiştirme faaliyetlerinin temelini, ‘yüksek lisans’ ve ‘doktora’ programları oluşturmuştur. “Kamu görevlilerinin, kamu yönetimi ve yönetim bilimi alanında uzmanlaşmalarını sağlamak, kamu yönetiminin orta ve üst düzey yönetici ihtiyacını karşılamaya katkıda bulunmak ve kamu yönetimi alanına öğretim elemanları yetiştirilmesine yardım etmek üzere” (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği, m. 1) TODAİE’de 2018 yılı itibarıyla Kamu Yönetimi (Gündüz-Akşam), Yerel Yönetimler, Güvenlik Yönetimi, Adalet Yönetimi, Eğitim Yönetimi, Afet Yönetimi, Göç Yönetimi, Enerji Yönetimi ve International Public Administration Master Programme-APEP yüksek lisans programları; Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ile Political Science and Public Administration Ph.D. Programme doktora programları açılmıştır. TODAİE’den bugüne kadar (2017) 5.349 kamu görevlisi yüksek lisans ve doktora programlarından mezun olmuş olup, kısa süreli eğitim programlarıyla da 100.000’e yakın kamu görevlisine eğitim hizmeti sunulmuştur (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2017: 10).

TODAİE, üst düzey kamu yöneticisi olabilmek için bitirilmesi zorunlu olan bir okul kapsamında değildi. Lisansüstü eğitim programlarına kabulde aranan tecrübe şartı da TODAİE’nin doğrudan kamu yöneticisi yetiştiren bir kurum olmadığını göstermekteydi. Enstitü mezunlarının üst yönetsel mevkilere atanması konusunda da yasal bir zorunluluk bulunmamaktaydı. Bu nedenle TODAİE, Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesinde etkin bir rol üstlenememiştir. 2 Temmuz 2018 tarihli ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile de kapatılmıştır.

3.5. Günümüzde Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi

1982 Anayasası ile üst düzey kamu yöneticilerinin atanması ve yetiştirilmesi özel bir düzenlemeye tabi kılınmıştır. Buna göre yürütme yetkisine sahip olan Cumhurbaşkanı: “Üst kademe

kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler” (m. 104/9) hükmüne yer verilmiştir. 128. maddenin son fıkrasında da “Üst kademe yöneticilerinin yetiştirilme usul ve esasları, kanunla özel olarak düzenlenir” (m. 128/4) denilmektedir. Bu durum yürütülecek kamu hizmetinin niteliğinin gözetildiğini ve buna göre yöneticilerin yetiştirilmek istendiğini göstermektedir. Atanma esas ve usullerinin objektif ölçütlere bağlanmak istenmesi aynı zamanda siyasal takdiri ve tercihleri asgari düzeye indirme amacı da taşımaktadır. Bunun dışında üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesine ilişkin başka bir yasal düzenleme de bulunmamaktadır.¹²

Türk kamu personel yönetim sisteminde üst düzey yöneticileri kapsayan idari bir sınıfta bulunmamaktadır. Türk kamu personel rejiminin temel düzenlemesi olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda üst düzey yöneticiler, ayrı bir hizmet sınıfı olarak tanımlanmamıştır. Vali ve Kaymakam gibi üst düzey yöneticiler, Mülki İdare Amirliği Hizmetleri Sınıfı içerisinde sayılmıştır. Bakan Yardımcıları, Savunma Sanayii Başkanı ve Yardımcıları, Toplu Konut İdaresi Başkanı ve Yardımcıları, Özelleştirme İdaresi Başkanı ve Yardımcıları, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı ve Yardımcıları ve Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri gibi üst kademe kamu yöneticileri ise 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 59. maddesinde düzenlenen ‘istisnai memurluk’lar arasında sayılmıştır.

Türkiye’de 6771 sayılı ‘Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halk oylamasıyla kabul edilmesiyle birlikte ‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine’ geçiş süreci başlamıştır. Hükümet sisteminin değişimi ile birlikte yürütme, sistemi karakterize eden başkanlık modeli çerçevesinde yeniden kurgulanmıştır. Kamu yönetimi de düşünsel, yapısal ve işlevsel bir dönüşüme uğramıştır. 1 sayılı ‘Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’ne göre, “Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir” (m. 1). Yeni hükümet sisteminde, yürütmenin değişen konumu, kurumları ve normları şekillendirmede etkili olmuştur. Monist yapıda kurgulanan yürütme erki, Cumhurbaşkanlığı merkezinde yeniden teşkilatlanmıştır. Üst düzey kamu yönetici rejimi de başkanlık sisteminin doğasına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. 1982 Anayasasının 104. maddesinde yapılan değişiklikle, üst kademe kamu yöneticilerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanacağı, görevlerine son verileceği ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasların Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceği hüküm altına alınmıştır.

Bu minvalde, 10.7.2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmî Gazetede 3 sayılı ‘Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’ yayımlanmıştır. Bu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin amacı üst kademe kamu yöneticileri ile ilgili usûl ve esaslar ile kamu kurum ve kuruluşlarında atama usûl ve esaslarını belirlemektir (m. 1). Söz konusu Kararnameye ekli (I) ve (II) sayılı cetvellerde yer alan kadro, pozisyon ve görevleri işgal eden kişiler ‘üst kademe kamu yöneticisi’ olarak kabul edilmiştir. “(I) sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere Cumhurbaşkanı kararıyla, (II) sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere ise Cumhurbaşkanı onayı ile atama yapılacağı” (m. 2/2) belirtilmiştir.

3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde üst kademe yöneticiliği tanımlanmamıştır. Hangi kadro, pozisyon ve görevlerin üst düzey kamu yöneticisi sayılacağı belirtilmiştir. Üst düzey yöneticilerin

¹² 1982 Anayasasının 128/4. maddesindeki amir hükmü yerine getirmek üzere 14/11/1984 tarihli ve 3077 sayılı ‘Üst Kademe Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı’ hazırlanmıştır. Söz konusu tasarı, Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. TBMM’de tekrar görüşülen «Üst Kademe Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Hakkında Kanun» aynen kabul edilerek 10/1/1985 tarihli ve 3149 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Ancak Kanun, veto gerekçelerine uygun düzenleme yapılmadığı gerekçesi ile Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa Mahkemesine götürülmüştür. Bu durum karşısında Anayasa Mahkemesi, (Mülga) 10/11/1983 tarihli ve 2949 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’un 29. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca, öteki hükümlerinin uygulanma olanağı kalmayacağından dolayı 3149 sayılı Üst Kademe Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Hakkında Kanunun tümünün iptaline karar vermiştir.

atanmalarına ilişkin ölçütler yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile üst düzey yöneticilerin atanmasında ‘açıklık sistemine’ geçilmiştir. Kamu görevlisi olmayanlara da bu kadrolara atanma imkânı getirilmiştir. Sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak, alanında en az beş yıl çalışan kişilerin üst düzey kamu yöneticisi olarak atanabilmesinin önü açılmıştır.

Türkiye’de üst düzey kamu yöneticileri, mesleğe girişteki hazırlık eğitimi dışında sistemli bir hizmet öncesi ve hizmet içi yetiştirme eğitime tabi tutulmamaktadır. Ülkemizde Anayasa’ya rağmen yöneticilik görevleri için (kaymakamlık hariç) özel bir meslek bilgisine de gerek görülmektedir (Eryılmaz, 2019: 358). Üst düzey yönetici olabilmek için en az dört yıllık yükseköğrenim mezunu olma, kamuda ve/veya sosyal güvenlik kurumlarına tabi olmak kaydıyla uluslararası kuruluşlar ile özel sektörde veya serbest olarak en az beş yıllık hizmeti bulunma şartı aranmaktadır. Mezuniyet alanına yönelik bir sınırlama da bulunmamaktadır.

4. Türk Yönetici Yetiştirme Geleneğine Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması

Türk kamu yönetiminin yapısal ve davranışsal özellikleri, çok gerilere giden bir tarihsel kültür mirasından kaynaklanmaktadır (Tutum, 2003: 450). Bu mirası şekillendiren ve sürekli kılan unsurların başında ise yönetim gelenekleri gelmektedir. Türklerin tarihte büyük devletler kurdukları ve başarılı bir yönetim geleneğine sahip oldukları bilinmektedir (Eryılmaz, 2019: 63). Türk tarihinin ortaya çıkardığı bu gelenekler, yönetici yetiştirme uygulamalarını da şekillendirmiştir. Bu gelenek içerisinde Enderûn Mektebi ve Mekteb-i Mülkiye gibi başarılı uygulamalar bulunmaktadır. Bu nedenle üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesinde, Türk yönetici yetiştirme geleneğine bakmak yerinde ve faydalı olacaktır (Ünal, 2024: 148).

Günümüz Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesine yönelik özgün bir yaklaşım geliştirilememiştir. Yabancı kuram ve modelleri içeren yaklaşımlar ise işlevsel bir sistemin kurulmasını engellemiştir. Yönetici yetiştirme gelenekleri gözardı edilerek, “yönetim teknolojisi ithali ana uğraş olarak benimsenmiştir” (Emre, 2003: 67). Bu durum Türkiye somutuna uygun bir yetiştirme sistemine olan gereksinimi artırmıştır. Bu minvalde Türk yönetici yetiştirme geleneğinden hareketle ve iyi uygulama örneklerinden yararlanılarak bir üst düzey kamu yöneticisi yetiştirme modelinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu modelin temel ilkelerinin ve aksiyon planlarının en kısa zamanda oluşturulması ve yürürlüğe konulması gerekmektedir. Bu doğrultuda gerekli yasal ve kurumsal altyapının oluşturulması son derece önem arz etmektedir. Bu yönde kurulacak kurumun temel yapısı, işleyişi, görev ve fonksiyonları ile yetkilerinin kapsamı ve sınırları açıkça belirlenmelidir. Bu yönde yapılacak bir alan araştırması da geliştirilecek yönetici yetiştirme sistemi ve kurumu hakkında önemli bir fikir verecektir.

4.1. Alan Araştırması

Bu çalışma kapsamında yapılacak alan araştırması sonuçlarına göre Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesine yönelik kuramsal bir model önerisi sunulmaktadır. Türk yönetici yetiştirme geleneğine göre bir modelin geliştirilip geliştirilemeyeceği, modelin işlevselliği, uygulamada bir karşılığının olup olmadığı sınanmaktadır. Bu alanda yapılacak çalışmalar için politika önerisinde bulunmaktadır.

4.1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Türk yönetici yetiştirme geleneğine göre üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik olarak kuramsal bir model önerisi getirmeyi amaçlamaktadır.

4.1.2. Araştırmanın Kapsamı

Alan araştırması, 3 sayılı ‘Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde belirtilen üst düzey kamu yöneticilerini kapsamaktadır. Araştırmaya alınan deneklerin saptanmasında söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine ekli cetvellerdeki kadro, pozisyon ve görevlerde bulunan üst düzey yöneticiler esas alınmıştır.

4.1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel metodoloji kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmada yazılı, birincil ve güvenilir veri toplama araçlarından olan ‘anket yöntemi’ kullanılmıştır (Coşkun vd., 2017: 85-99). Yapılacak araştırma için dizayn edilecek anket soruları, araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulmuştur. Sorular, akademik literatürün taranmasına ve benzer araştırmaların bulgularına dayanılarak geliştirilmiştir. Hazırlık çalışmalarında görüşme ve gözlem yöntemlerine de başvurulmuştur. Araştırmada kullanılan anket formu, iki ana bölümden oluşmaktadır. Formun ilk kısmında yöneticilerin demografik özelliklerine ilişkin beş adet; ikinci kısmında ise çalışma içeriğine uygun olarak hazırlanan on dört soru sorulmuştur. Buna göre anket soruları, üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi hakkında yöneticilerin algı, tutum ve beklentilerini irdeleyecek bir şekilde tasarlanmıştır.

Geliştirilen anketler, 10 Nisan-3 Aralık 2023 tarihleri arasında örnekleme oluşturan kamu yöneticilerine online ve telefonla görüşülmek suretiyle uygulanmıştır. Öncesinde deneklere anket formları ve araştırma soruları hakkında gerekli ön bilgiler verilmiştir. Ankette yer alan soruların değerlendirilmesinde kategorik ve “oluşturma, doldurma ve uygulama açısından avantajlı olan” (Coşkun vd., 2017: 126) Beşli Likert Tipi Ölçek kullanılmıştır. Kategorik değişkenler için üst kademe yönetici eğitimi alan ve almayanların farklı sorularla çapraz tabloları ki-kare analiziyle incelenmiş ve raporlanmıştır. Anket formlarından elde edilen veriler, Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 24.0 programı ile analiz edilmiştir.

4.1.4. Evren ve Örneklem

Alan araştırmasının evrenini, 3 sayılı ‘Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde belirtilen üst düzey kamu yöneticileri oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, yaygın şekilde kullanılan “Belirli Evrenler İçin Kabul Edilebilir Örnek Büyüklükleri” (Coşkun vd., 2017: 144) tablosu dikkate alınmıştır. Araştırma evrenini temsil eden 384 örneklemden veri toplanmış ve kayıp veriye rastlanmamıştır. 384 katılımcı için araştırmanın hata payı %95 güven aralığında $\pm 5\%$ ’tir.

4.1.5. Araştırmanın Hipotezleri

Bu çalışma kapsamında literatür taraması sonucu oluşturulan ve sınanan hipotezler şunlardır:

H₁: Yöneticilik eğitimi alma durumu cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₂: Yöneticilik eğitimi alma durumu yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₃: Yöneticilik eğitimi alma durumu mezuniyet derecesine göre farklılık göstermektedir.

H₄: Yöneticilik eğitimi alma durumu hizmet yılı oranlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₅: Yöneticilik eğitimi alma durumu üst düzey kamu yöneticiliği için uygun görülen model oranlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆: Yöneticilik eğitimi alma durumu üst düzey kamu yöneticiliğinde esas alınması gereken unsur oranlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₇: Yöneticilik eğitimi alma durumu üst düzey kamu yöneticilerinin olması gereken profil oranlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₈: Yöneticilik eğitimi alma durumu üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde referans alınacak anlatım yöntemi oranlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₉: Yöneticilik eğitimi alma durumu üst düzey kamu yöneticilerinin tamamlaması gereken asgari eğitim seviyesi oranlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₀: Yöneticilik eğitimi alma durumu üst düzey kamu yöneticilerinin seçiminde önemli olan kriter oranlarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir.

4.1.6. Araştırmanın Bulguları

Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik alan araştırmasına ilişkin bulgular, araştırmaya katılan yöneticilerin demografik özellikleri ile yöneticilerin yetiştirilmesine yönelik elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. Bunun için öncelikle deneklerin cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, hizmet süresi ve görev yaptığı kurumları ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Ardından da üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik elde edilen bulgular açıklanmıştır. Araştırmanın bulguları, seçilen örneklem, araştırma alanı ve zaman dilimi ile sınırlıdır.

Tablo 1. Demografik Özellikler

		<i>n</i>	%
Cinsiyet	Kadın	53	13,8%
	Erkek	331	86,2%
	Toplam	384	100,0%
Yaş	31-40	96	25,0%
	41-50	156	40,6%
	51-60	132	34,4%
	Toplam	384	100,0%
Eğitim Düzeyi	Lisans	84	21,9%
	Yüksek Lisans	228	59,4%
	Doktora	72	18,8%
	Toplam	384	100,0%
Hizmet Süresi	5-10 yıl	36	9,3%
	11-15 yıl	48	12,5%
	16-20 yıl	72	18,8%
	21-25 yıl	84	21,9%
	26-30 yıl	84	21,9%
	31-40 yıl	60	15,6%
	Toplam	384	100,0%

Araştırmaya katılım sağlamış olan yöneticilerin demografik özelliklerine bakıldığında; %86,2'sinin erkek, %65,6'sının 31-50 yaş arası ve %59,4'ünün yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Yöneticilerin görev yaptığı kurumlardaki hizmet süreleri incelendiğinde %40,6'sının 20 yıl ve altı, %59,3'ünün ise 21 yıl ve üzeri hizmeti bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Görev Yapılan Kurumlar

	n	%
Üniversite	71	18,5%
İçişleri Bakanlığı	40	10,4%
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	38	9,9%
Kültür ve Turizm Bakanlığı	26	6,8%
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	23	6,0%
Ticaret Bakanlığı	22	5,7%
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	22	5,7%
Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	21	5,5%
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	20	5,2%
Gençlik ve Spor Bakanlığı	19	4,9%
Adalet Bakanlığı	17	4,4%
Millî Eğitim Bakanlığı	15	3,9%
Tarım ve Orman Bakanlığı	14	3,6%
Hazine ve Maliye Bakanlığı	13	3,4%
Cumhurbaşkanlığı	12	3,1%
Sağlık Bakanlığı	11	2,9%
Toplam	384	100,0%

Örneklemdaki yöneticilerin en fazla görev yaptığı ilk üç kurum sırasıyla; üniversiteler (%18,5), İçişleri Bakanlığı (%10,4) ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığıdır. (%9,9)

Tablo 3. Mezuniyet Alanları

	n	%
Siyasal Bilgiler/İktisadi ve İdari Bilimler/İktisat Fakülteleri	289	75,3%
Diğer Sosyal Bilimler	57	14,8%
Mühendislik ve Doğa Bilimleri	28	7,3%
Tıp ve Sağlık Bilimleri	8	2,1%
Güzel Sanatlar	2	0,5%
Toplam	384	100,0%

Araştırmaya katılan deneklerin büyük çoğunluğunun (%75,3) Siyasal Bilgiler/İktisadi ve İdari Bilimler/İktisat Fakülteleri mezunu olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 4. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimi Alma Durumu

	N	%
Evet	277	72,1%
Hayır	107	27,9%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların %72,1'i yöneticilik eğitimi almışken %27,9'u ise yöneticilik eğitimi almamıştır.

Tablo 5. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimi Alınan Alanlar

	N	%
Genel Yönetim Becerileri	221	79,8%
Kamu Hukuku	164	59,2%
İnsan Kaynakları	157	56,7%
İletişim Becerileri	141	50,9%
Strateji ve Kriz Yönetimi	121	43,7%
İktisat-Finans	115	41,5%
Kişisel Yönetim Becerileri	98	35,4%
İnsan Kaynakları Yönetimi	97	35,0%
Özel Hukuk	60	21,7%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı da toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 277 katılımcı cevap vermiştir.

Katılımcılar daha çok genel yönetim becerileri (%79,8) ve kamu hukuku (%59,2) alanlarında üst düzey kamu yöneticiliği eğitimi almıştır.

Tablo 6. Üst Düzey Kamu Yöneticisi Algısı

	n	%
Üst düzey kademe yöneticileri, seçilmiş yöneticilerle (<i>bakan, belediye başkanı gibi</i>) birlikte çalışmalarını nedeniyle siyasal roller de üstlenen kişilerdir.	240	62,5%
Üst düzey kademe yöneticileri, salt idari/teknik görevleri yerine getiren kişilerdir.	144	37,5%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların %62,5'ine göre üst düzey kamu yöneticileri, seçilmiş yöneticilerle birlikte çalışmalarını nedeniyle siyasal rollerde üstlenmektedir.

Tablo 7. Üst Düzey Kamu Yöneticileri İçin Uygulanabilecek Yetiştirme Sisteminin Temel Amaçları

	n	%
Yönetim Becerilerini Geliştirme	281	73,2%
Yetenekleri Yönetme ve Destekleme	217	56,5%
Yönetim Bilgilerini En Uygun Bir Şekilde Öğrencilere Ulaştırma	180	46,9%
Kültürleştirme	137	35,7%
Karakter ve Kişilik Eğitimi Yoluyla İdeal Yöneticiler Yetiştirme	106	27,6%
Güzel Sanatlar ve El Becerilerine Sahip Yöneticiler Yetiştirme	15	3,9%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdelerinin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Katılımcılara göre üst düzey kamu yöneticileri için uygulanabilecek yetiştirme sisteminin temel amaçları arasında ilk sırada yönetim becerilerini geliştirme (%73,2) gelmektedir.

Tablo 8. Üst Düzey Kamu Yöneticiliğine Dair İfadelere Yönelik Katılım Sıklıkları ve Oranları

	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Türk kamu yönetiminin en zayıf yönlerinden birisi, liyakate uygun bir yönetici sisteminin kurulamamış olmasıdır.	0	0,0	0	0,0	50	13,0	201	52,3	133	34,6
Üst düzey kamu yöneticilerinin okulda aldıkları eğitim, genellikle atandıkları görev için yeterli değildir. Bunun hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi gerekir.	9	2,3	3	0,8	38	9,9	176	45,8	158	41,1
Türkiye’de görev yapan üst düzey kamu yöneticilerinin büyük çoğunluğunun yönetim eğitimine ihtiyacı vardır.	0	0,0	2	0,5	62	16,1	175	45,6	145	37,8
Mevcut üst düzey kamu yöneticilerinin de hizmet içi eğitime ihtiyacı vardır.	0	0,0	7	1,8	58	15,1	173	45,1	146	38,0
Üst düzey kamu yöneticileri teorik derslerin yanısıra farklı kurumlarda staj ve benzeri yöntemlerle de uygulamalı olarak yetiştirilmelidir.	13	3,4	11	2,9	46	12,0	180	46,9	134	34,9
Üst düzey kamu yöneticilerinin gerekli yöneticilik bilgi, beceri ve tecrübesine sahip olabilmesi için yetiştirilmesi gereklidir.	9	2,3	6	1,6	61	15,9	193	50,3	115	29,9
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yeni bir yönetsel yapı ve işleyişe geçildiği günümüzde üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi için yeni bir yapının kurulması gerekir.	14	3,6	34	8,9	34	8,9	136	35,4	166	43,2
Kamu yöneticisi yetiştiren okullarda karakter ve kişilik gelişimi, sanat ve fiziksel eğitimlere de yer verilmesi gerekir.	1	0,3	18	4,7	70	18,2	226	58,9	69	18,0
Tüm üst düzey kamu yöneticilerinin bir planlama çerçevesinde bilgi, beceri ve tecrübelerini artırmak için yurt dışında belirli sürelerle görevlendirilmeleri kamu yönetiminde verimi artırır.	21	5,5	32	8,3	59	15,4	198	51,6	74	19,3
Siyasi iktidarlar sadece üye ve sempatanlarını ödüllendirme amacıyla üst düzey yönetici kadrolara getirmektedirler.	13	3,4	31	8,1	76	19,8	127	33,1	137	35,7
Üst düzey kamu yöneticiliği, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda belirtilen	11	2,9	48	12,5	68	17,7	177	46,1	80	20,8

hizmet sınıfları içerisinde idari bir sınıf olarak tanımlanmalıdır.										
Türkiye’de kurulacak bir Kamu Yönetimi Akademisinde başta komşu ülkeler ve akraba halklar olmak üzere yabancı öğrencilerin de yetiştirilmesi iyi bir fikirdir.	6	1,6	40	10,4	85	22,1	178	46,4	75	19,5
Üst düzey kamu yöneticisi yetiştirmek amacıyla Cumhurbaşkanlığı bünyesinde merkezi bir eğitim birimi kurulmalıdır.	30	7,8	47	12,2	103	26,8	129	33,6	75	19,5
Üst düzey kamu yöneticilerine gereken bilgi, beceri ve deneyim kendi kurumunda görev yapmak suretiyle kazandırılabilir.	35	9,1	103	26,8	70	18,2	143	37,2	33	8,6
Türkiye’de en başarılı gençlerin tıp, mühendislik ve hukuk eğitimine yönlendirilmesi, kamu kurumlarının yönetimi açısından yetenekli ve zeki insan kaynağına sahip olmada sorun yaratmaktadır.	51	13,3	124	32,3	53	13,8	90	23,4	66	17,2
Üst düzey yönetici kadrolar sadece farklı kurumlarda çalışan mevcut kamu görevlilerine değil özel sektörden gelecek olanlara da açık olmalıdır.	75	19,5	85	22,1	78	20,3	136	35,4	10	2,6
Siyasi nitelikli üst kademe kamu yöneticiliğini olumlu bulurum.	139	36,2	111	28,9	54	14,1	61	15,9	19	4,9

(1)Kesinlikle Katılmıyorum (2)Katılmıyorum (3)Kararsızım (4)Katılıyorum (5)Kesinlikle Katılıyorum

Katılımcılara, üst düzey kamu yöneticiliğine dair 17 ifadeden oluşan 5’li Likert Ölçeği tipinde soru sorulmuş ve bu ifadeleri 1-5 arasında puanlamaları istenmiştir. Bu ifadeler arasında en çok olumlu katılım (4+5) sağlanan ifade %86,9 ile “*Türk kamu yönetiminin en zayıf yönlerinden birisi, liyakate uygun bir yönetici sisteminin kurulamamış olmasıdır*” olmuştur. Katılımcıların %80,2’sine göre; “üst düzey kamu yöneticilerinin gerekli yöneticilik bilgi, beceri ve tecrübesine sahip olabilmesi için yetiştirilmesi gereklidir.” %78,6’sı da Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte değişen yönetsel yapıya ve işleyişe uygun olarak üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik yeni bir yapının kurulması gerektiğini belirtmektedir.

Tablo 9. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği İçin Uygun Görülen Modeller

	n	%
Tarafsız Atamalara Dayalı İngiliz Yönetici Yetiştirme Modeli	352	91,7%
Üst Kademedekilerin ve/veya Politika Danışman Atamalarının Çoğunun Siyasal Kontrole Dayandığı Model	32	8,3%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%91,7), üst düzey kamu yöneticiliği için tarafsız atamalara dayalı İngiliz yönetici yetiştirme modelinin daha uygun olacağını düşünmektedir.

Tablo 10. Üst Düzey Kamu Yöneticiliğinde Esas Alınması Gereken Unsurlar

	n	%
Karma	204	53,1%
Kariyere Dayalı	172	44,8%
Pozisyona Dayalı	8	2,1%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların %53,1'i karma, %44,8'i kariyere dayalı ve %2,1'i ise pozisyona dayalı atanmanın esas alınması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 11. Üst Düzey Kamu Yöneticiliğine Dair Görüşler

	n	%
Üst düzey yönetici kadrolara atanacak kişilerde, belirli öğrenim üstünde yöneticilik eğitimi alma şartının aranmaması, niteliksiz kişilerin de üst düzey yönetici olmalarına neden olmaktadır.	295	76,8%
Ortak bir üst düzey kamu hizmeti ve değerler seti geliştirilmesine ve devletin farklı kurumlarında görev yapan üst düzey yöneticiler arasında iyi bir iletişimin oluşmasına katkı sağlar.	141	36,7%
Toplumun geniş kesimleri üst düzey bürokratik pozisyonlarda temsil edilememektedir.	88	22,9%
Kamu yönetimi dışından ya da kamu görevlisi olup da yüksek performans gösterenler arasından aday seçimine imkân vermeyerek kapalı bir yapı oluşturur.	32	8,3%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Kariyere dayalı üst düzey kamu hizmetine atanma, kariyerine yeni başlayanlar için rekabetçi sınavlar yoluyla olmakta, halihazırda çalışan kamu görevlileri için ise kariyerlerinin erken dönemlerinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle 'kariyere dayalı üst düzey kamu hizmeti pozisyonları' dışarıya kapalı adeta bir "adacık" gibidir. Pozisyona dayalı üst düzey kamu hizmetinde ise profesyonel yeterliliğini ve yöneticilik becerilerini önceden gösteren kişiler siyasetal tercihe dayalı olarak atanmaktadır.

Katılımcılara yukarıdaki açıklama yapılmış ve Türkiye'deki üst düzey kamu yöneticiliğine dair görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların %76,8'i, üst düzey yönetici kadrolara atamalarda, yöneticilik eğitimi alma şartının aranmamasının, niteliksiz kişilerin de üst düzey yönetici olmalarına neden olduğunu belirtmiştir.

Tablo 12. Üst Düzey Kamu Yöneticilerine Verilecek Eğitimin İçeriği

	N	%
Yönetim Bilimleri Ağırlıklı	282	73,4%
Personel Yönetimi Ağırlıklı	259	67,4%
Hukuk Ağırlıklı	189	49,2%
Genel Kültür Ağırlıklı	92	24,0%
Teknik Ağırlıklı	91	23,7%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Katılımcılar, üst düzey kamu yöneticilerine verilecek eğitimin içeriğinin yönetim bilimleri (%73,4) ve personel yönetimi (%67,4) ağırlıklı olması gerektiğini belirtmektedir.

Tablo 13. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Olması Gereken Profil

	<i>n</i>	%
Uzman Yönetici	252	65,6%
Genel Yönetici	132	34,4%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların %65,6'sı üst düzey kamu yöneticilerinin uzman yönetici profilinde olması gerektiğini belirtmektedir.

Tablo 14. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesinde Esas Alınması Gereken Uygulamalar

	<i>n</i>	%
Başarılı Ülke Uygulamaları	85	22,1%
Türk Yönetici Yetiştirme Geleneği	44	11,5%
Mevcut Yöneticilerin Tecrübeleri	8	2,1%
Hepsi	277	72,1%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Katılımcıların %72,1'i üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde söz konusu unsurların hepsinin uygulanması gerektiğini belirtmektedir.

Tablo 15. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Özel Sektörden Atanmasına Yönelik Tutumlar

	<i>n</i>	%
Belirgin yönetim kültürü olan Maliye ve Dışişleri gibi bakanlıklarda bu kültürün yozlaşmasına neden olmaktadır.	228	59,4%
Kurumsal hafıza bu uygulamadan zarar görmektedir.	204	53,1%
Bu uygulama, patronaj atamalarının yaygınlaşmasına imkân vermektedir.	192	50,0%
Sisteme yeni katılanlar tecrübelerini aktardıklarından kurumların yenilenmesine katkıda bulunmaktadır.	144	37,5%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu üst düzey kamu yöneticilerinin özel sektörden atanmasına yönelik olumsuz bir görüş içersindedir.

Tablo 16. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesinde Örnek Alınması Gereken Yöntemler

	<i>n</i>	%
ABD yönetici yetiştirme sistemi benzeri eğitim verilmesi	192	50,0%
Fransa yönetici yetiştirme sistemi benzeri eğitim verilmesi	84	21,9%
Hindistan örneğinde uygulanan üst düzey kamu yöneticilerinin zorunlu kılınan eğitimleri almadan bu kadrolara atanamaması	60	15,6%
Singapur örneğinde uygulanan üst düzey kamu yöneticilerinin belirli üniversitelerde açılan özel programlarda eğitim alma zorunda olmaları	12	3,1%

Hiçbiri	36	9,4%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların %50'si üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde ABD kamu yönetici yetiştirme sisteminin örnek alınması gerektiğini belirtmektedir.

Tablo 17. Üst Düzey Kamu Yöneticilerine Verilebilecek Eğitimler

	n	%
Hizmet İçi Eğitim	263	68,5%
İşbaşında Eğitim Yöntemi	217	56,5%
Bir Üst Yönetici Gözetiminde Yetiştirme Yöntemi	194	50,5%
Hizmete Hazırlık Eğitimi	173	45,1%
Yöneticiye Yardımcı Yolu ile Yetiştirme Yöntemi	163	42,4%
Üniversitelerde Hizmet Öncesi Öğretim	94	24,5%
Görev Değiştirme (Rotasyon) Yöntemi	84	21,9%
Outdoor Eğitimi	26	6,8%
Komiteler Yolu ile Yetiştirme Yöntemi	12	3,1%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Üst düzey kamu yöneticilerine verilebilecek en önemli eğitimin hizmet içi eğitim olduğu düşünülmektedir (%68,5). Bunun dışında %56,5 oranında işbaşında eğitim verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Tablo 18. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesinde Referans Alınacak Anlatım Yöntemleri

	N	%
Örnek Olay	08	28,1%
Bekleyen Sorunlar Yöntemi	72	18,8%
Yönetim Oyunları	72	18,8%
Rol Oynama	60	15,6%
Duyarlılık Eğitimi	36	9,4%
Anlatma (Takrir) Yolu ile Yetiştirme Yöntemi	36	9,4%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların %28,1'i, üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde referans alınacak en önemli anlatım yönteminin 'Örnek Olay' olduğunu belirtmektedir.

Tablo 19. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Bilmesi Gereken Yabancı Diller

	n	%
İngilizce	382	99,5%
Arapça	106	27,6%
Almanca	18	4,7%
Fransızca	17	4,4%

Çince	14	3,6%
İspanyolca	12	3,1%
O Ülke İçinde Konuşulan Yerel Bir Dil	60	15,6%
Diğer Bir Batı Dili	35	9,1%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Katılımcılara göre üst düzey kamu yöneticilerinin bilmesi gereken ilk üç yabancı dil sırasıyla; İngilizce (%99,5), Arapça (%27,6) ve Almancadır. (%4,7)

Tablo 20. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Tamamlaması Gereken Asgari Eğitim Seviyesi

	n	%
Lisans	204	53,1%
Yüksek Lisans	144	37,5%
Doktora	36	9,4%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların %53,1'i üst düzey kamu yöneticilerinin asgari olarak lisans eğitimi alması gerektiğini düşünmektedir.

Tablo 21. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Seçiminde Önemli Olan Kriterler

	n	%
Liyakat	290	75,5%
Eğitim	26	6,8%
Referans	24	6,3%
Kariyer	24	6,3%
Hizmet Yılı	20	5,2%
Toplam	384	100,0%

Katılımcıların nitelikli çoğunluğu (%75,5), üst düzey kamu yöneticilerinin seçiminde en önemli kriterin 'liyakat' olması gerektiğini belirtmektedir.

Tablo 22. Üst Düzey Kamu Yöneticisi Yetiştirme Programında Olması Gerekenler

	n	%
Liderlik ve Karar Alma Yeteneğinin Geliştirilmesi	304	79,2%
Kriz Yönetimi	279	72,7%
Eleştirel ve Analitik Düşünme Becerileri	254	66,1%
İnsan Kaynakları Yönetimi ve Personel Motivasyonu	246	64,1%
Yeni Yönetim Teknikleri	207	53,9%
Mevzuat Bilgisi	204	53,1%
Yönetici Olunan Kuruma Ait Teknik Konular	195	50,8%
Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları	182	47,4%
İletişim Becerileri ve Halkla İlişkiler	180	46,9%

Etik İlkeler	152	39,6%
Yönetimin Denetlenmesi	121	31,5%
Güzel Konuşma ve Yazma	120	31,3%
Psikoloji	108	28,1%
Standart Yönetim Becerileri	96	25,0%
Yabancı Dil	94	24,5%
Siyaset Bilimi	76	19,8%
İktisat ve Finans	60	15,6%
Sosyoloji	48	12,5%
Güzel Sanatlar	12	3,1%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Üst düzey kamu yöneticisi yetiştirme programında olması gereken hususlar incelendiğinde teknik konuların üst sıralarda, sosyal ve sanatsal içeriklerin ise alt sıralarda olduğu görülmektedir. Tablo 12'de ise bunun tam tersi bir durum görünmekteydi. Katılımcılara kategorik olarak sorulduğunda daha çok yönetim bilimleri ağırlıklı eğitim verilmesi düşüncesi benimsenirken, Tablo 22'de ise spesifik olarak daha teknik eğitim alanları tercih edilmiştir.

Tablo 23. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesinde Referans Alınması Gereken Tarihî Kurumlar

	n	%
Enderûn Mektebi	199	51,8%
TODAİE	163	42,4%
Mekteb-i Mülkiye	163	42,4%
Nizamiye Medreseleri	138	35,9%
Tercüme Odası	77	20,1%
Milli Güvenlik Akademisi	51	13,3%
Harbiye ve Tıbbiye	36	9,4%
Türkiye Adalet Akademisi	24	6,3%
TÜSSİDE	12	3,1%
Milli Prodüktivite Merkezi	12	3,1%
Hiçbiri	36	9,4%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde referans alınması gereken tarihî kurumlar arasında ilk sırayı Enderûn Mektebi (%51,8) görülmektedir. Bunu %42,4 ile TODAİE, %42,4 ile de Mekteb-i Mülkiye takip etmektedir.

Tablo 24. Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesinde Dikkate Alınması Gerekenler

	<i>n</i>	%
Kişilik ve Davranışlar Eğitimi	311	81,0%
Mevzuat Eğitimi	215	56,0%
Uygulamalı ve Staj Şeklinde Nitelendirilebilecek Eğitimlerin de Müfredatta Yer Alması	153	39,8%
Üst Düzey Öğrencilerin Daha Alt Düzeydekilere Rehberlik Yapması Sistemi	148	38,5%
Öğrencilerin Değişik Türdeki Kamu Kurumlarında Sırayla Staj Yapmalarının Sağlanması	107	27,9%
Her Bir Öğrenciye Kendi Yönelimleri ve Yeteneklerinin Yanında Ülkenin İhtiyaçları Çerçevesinde Kariyer Planı Yapılması ve Uzman Bir Birim Tarafından Bu Planların Takip Edilmesi	107	27,9%
Tüm Öğrencilerin Usta-Çırak veya Mentörlük Şeklinde Uzman Uygulayıcılar Nezdinde Yetiştirilmesi	103	26,8%
Okulda Bir Profesyonel Birim Tarafından Her Bireyin Eğitim İhtiyacının Belirlenmesi ve İlgili Derslere Yönlendirilmesi	94	24,5%
Öğrencilerin Eğitimi Başarılı Tamamladıkları Takdirde Atanma Konusunda Öncelikli Olarak Tercih Edilmeleri	94	24,5%
Bireylerin Yönetici Eğitimi Alırken Bir Yandan da Yeteneklerinin Belirlenmesi Doğrultusunda Sanat, Sosyal ve Sportif Faaliyetlere Yönlendirilmeleri	84	21,9%
Teorik Eğitimleri Verecek Kişilerin Özellikle Yönetici Yetiştirme Profiline Uygun Olarak Alanında Üst Seviye Akademisyenlerden Olması	79	20,6%
Üstün Zekalı ve Bireysel Yetenekli Bireylerin Belirlenmesi ve Özel Olarak Eğitilmesi	71	18,5%
Yönetici Eğitimi Sisteminde Günümüz Eğitim Programlarından Farklı Olarak Bir Bitirme Sınavı Yerine Enderûn Mektebine Benzer Bir Şekilde Dersi Veren Kişinin İnisiyatifinin Kullanılması	59	15,4%
Yurt Dışından Başarılı ve Zeki Öğrencilerin Getirilerek Türk Kültürü ve Yöneticilik Konusunda Eğitilmesi ve Ülkelerine Yönetici Adayı Olarak Dönmeleri	38	9,9%

Katılımcılar birden fazla cevap verdiği için yüzdeliklerin toplamı %100'ü, sıklıkların toplamı toplam örneklem sayısını geçmektedir. Bu soruya 384 katılımcı cevap vermiştir.

Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde en fazla dikkate alınması gerekenler; %81,0 ile kişilik ve davranışlar eğitimi, %56,0 ile mevzuat eğitimi ön plana çıkmaktadır. Davranış eğitiminin ve teknik mevzuat bilgisinin diğer irdelenen sorularda da öne çıkması bu alandaki ihtiyacı göstermektedir.

4.1.1. Verilerin Analizleri

Araştırma kapsamında elde edilen veriler ışığında yapılan analizler şunlardır:

Tablo 25. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Cinsiyet Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Kadın	16	5,8%	37	34,6%A
Erkek	261	94,2%B	70	65,4%
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(1)}=53.824, p<.001]$.

İstatistiki olarak erkekler kadınlara kıyasla daha fazla üst düzey kamu yöneticiliği eğitimi almıştır. H_1 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 26. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Yaş Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
31-40	35	12,6%	61	57,0%A
41-50	122	44,0%B	34	31,8%
51-60	120	43,3%B	12	11,2%
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(2)}=86.797, p<.001]$.

İstatistiki olarak üst yaş grubu alt yaş grubuna göre daha fazla üst düzey kamu yöneticiliği eğitimi almıştır. H_2 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 27. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Mezun Olunan Okullar Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Lisans	69	24,9%B	15	14,0%
Yüksek Lisans	168	60,6%	60	56,1%
Doktora	40	14,4%	32	29,9%A
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(2)}=14.304, p<.001]$.

Lisans mezunları daha çok üst düzey kamu yöneticiliği eğitimi almıştır. H_3 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 28. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Hizmet Yılı Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
5-10 yıl	11	4,0%	25	23,4%A
11-15 yıl	23	8,3%	25	23,4%A
16-20 yıl	49	17,7%	23	21,5%
21-25 yıl	73	26,4%B	11	10,3%
26-30 yıl	73	26,4%B	11	10,3%
31-40 yıl	48	17,3%	12	11,2%
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(5)}=65.646, p<.001]$.

Üst düzey kamu yöneticiliği eğitimini hizmet yılı daha yüksek olanlar daha fazla alırken, hizmet yılı daha düşük olanlar daha az almıştır. H_4 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 29. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Üst Düzey Kamu Yöneticiliği İçin Uygun Görülen Modeller Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	n	%	n	%
Tarafsız Atamalara Dayalı İngiliz Yönetici Yetiştirme Modeli	263	94,9%B	89	83,2%
Üst Kademedekilerin ve/veya Politika Danışmanlarının Atamalarının Çoğunun Siyasal Kontrole Dayandığı Model	14	5,1%	18	16,8%A
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(1)}=13.994, p<.001]$.

Tarafsız atamalara dayalı İngiliz yönetici yetiştirme modeli eğitim içeriğini talep edenler daha çok üst düzey kamu yöneticiliği eğitimi almıştır. H₅ hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 30. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Üst Düzey Kamu Yöneticiliğinde Esas Alınması Gereken Unsurlar Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	n	%	N	%
Karma	156	56,3%B	48	44,9%
Kariyere Dayalı	113	40,8%	59	55,1%A
Pozisyona Dayalı	8	2,9%	0	0,0%
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(2)}=8.544, p=.014]$.

Üst düzey kamu yöneticiliğine atamada karma metodun olmasını isteyenler daha çok yönetici eğitimi alanlar olurken, kariyere dayalı atama metodunun olmasını isteyenler daha az yönetici eğitimi alanlar olmuştur. H₆ hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 31. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Olması Gereken Profil Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	n	%	n	%
Uzman Yönetici	167	60,3%	85	79,4%A
Genel Yönetici	110	39,7%B	22	20,6%
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(1)}=12.548, p<.001]$.

Üst düzey kamu yöneticilerinin ‘genel yönetici’ profilinde olması gerektiğini söyleyenler daha çok yönetici eğitimi alanlar olmuştur. H₇ hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 32. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesinde Referans Alınacak Anlatım Yöntemleri Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Örnek Olay	85	30,7%	23	21,5%
Bekleyen Sorunlar Yöntemi	54	19,5%	18	16,8%
Yönetim Oyunları	43	15,5%	29	27,1%A
Rol Oynama	39	14,1%	21	19,6%
Duyarlılık Eğitimi	36	13,0%	0	0,0%
Anlatma (<i>Takrir</i>) Yolu ile Yetiştirme Yöntemi	20	7,2%	16	15,0%A
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(5)}=28.481, p<.001]$.

Üst düzey kamu yöneticiliği eğitimini alanlar, üst düzey kamu yöneticiliğinin yetiştirilmesinde daha çok ‘Örnek Olay’ yönteminin referans alınması gerektiğini belirtmiştir. Yöneticilik eğitimi almayanlar daha çok ‘Yönetim Oyunları’ ve ‘Anlatma (Takrir) Yolu ile Yetiştirme Yöntemi’nin üst düzey kamu yöneticiliği eğitiminde referans alınmasını istemiştir. H_8 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 33. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Tamamlaması Gereken Asgari Eğitim Seviyesi Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Lisans	158	57,0%B	46	43,0%
Yüksek Lisans	94	33,9%	50	46,7%A
Doktora	25	9,0%	11	10,3%
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(2)}=6.366, p=.041]$.

Üst düzey kamu yöneticiliği eğitimini alanlar daha çok lisans, almayanlar ise daha çok yüksek lisans mezunlarının üst düzey kamu yöneticisi olması gerektiğini belirtmiştir. H_9 hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 34. Üst Düzey Kamu Yöneticiliği Eğitimini Alma Durumuna Göre Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Seçiminde Önemli Olan Kriterler Ki-Kare Analizi

	Evet (A)		Hayır (B)	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Liyakat	205	74,0%	85	79,4%
Eğitim	16	5,8%	10	9,3%
Referans	24	8,7%	0	0,0%
Kariyer	15	5,4%	9	8,4%
Hizmet Yılı	17	6,1%	3	2,8%
Toplam	277	100,0%	107	100,0%

$[\chi^2_{(4)}=13.780, p=.008]$.

Üst düzey kamu yöneticilerinin seçiminde önemli olan kriterler yöneticilik eğitimi alma durumuna göre analiz edilmiş ve ki-kare analizinde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Fakat sütunlar arası farklılıklar çoklu olarak analiz edildiğinde, istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bunun nedeni yöneticilik eğitimi almamış kişilerin “referans” cevabını belirtmemiş olmalarıdır. Hücredeki değer 0 (sıfır) olması nedeniyle buradaki farklılık istatistiki olarak anlamlı bulunamamıştır. H_{10} hipotezi doğrulanmış fakat karşılaştırma testi teknik nedenlerle yapılamamıştır.

Tablo 35. Hipotez Sonuçları

HİPOTEZ	SONUÇ	HİPOTEZ	SONUÇ
H ₁	Kabul Edildi	H ₆	Kabul Edildi
H ₂	Kabul Edildi	H ₇	Kabul Edildi
H ₃	Kabul Edildi	H ₈	Kabul Edildi
H ₄	Kabul Edildi	H ₉	Kabul Edildi
H ₅	Kabul Edildi	H ₁₀	Kabul Edildi

Yapılan ampirik araştırmanın bulguları, ileri sürülen hipotezleri doğrular niteliktedir. Nitekim araştırma için oluşturulan 10 hipotezin 10’u da doğrulanmıştır.

4.1.2. Verilerin Yorumlanması

Türk yönetici yetiştirme geleneğine göre üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik kuramsal bir model önerisi getirmeyi hedefleyen bu alan araştırmasının amacına ve bulgularına bağlı olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

➤ Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun (%72,1) üst düzey kamu yöneticiliği eğitimi aldığı görülmüştür. Katılımcıların daha çok erkek (%86,2), 41-50 yaş aralığında (%40,6), yüksek lisans mezunu (%59,4) ve 21 yıl ve üzeri hizmeti bulunduğu (%59,4) anlaşılmıştır. %75,3’ünün Siyasal Bilgiler/İktisadi ve İdari Bilimler/İktisat Fakülteleri mezunu oldukları ve daha çok genel yönetim becerileri (%79,8) ile kamu hukuku (%59,2) eğitimi aldıkları görülmüştür.

➤ Katılımcıların %80,2’sine göre gerekli yöneticilik bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olması için üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi gereklidir. Üst düzey kamu yöneticileri için uygulanabilecek yetiştirme sisteminin temel amaçları arasında ilk sırada yönetim becerilerini geliştirme (%73,2) gelmektedir. %86,9’una göre Türk kamu yönetiminin en zayıf yönlerinden birisi de liyakate uygun bir yönetici sisteminin kurulamamış olmasıdır. %78,6’sı da üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte değişen yönetsel yapıya ve işleyişe uygun olarak yeni bir yapının kurulması gerektiğini ifade etmiştir. %53,1’i de üst düzey kamu yöneticisi yetiştirmek amacıyla kurulacak bu merkezi eğitim biriminin Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların %62,5’i seçilmiş yöneticilerle birlikte çalışmaları nedeniyle üst düzey kamu yöneticilerinin siyasi rollerde üstlendiklerini belirtmiştir.

➤ Katılımcıların %76,8’i üst düzey yönetici kadrolara atamalarda, yöneticilik eğitimi alma şartının aranmamasının, nitelsiz kişilerin de üst düzey yönetici kadrolara atanmasına neden olacağını ifade etmiştir. %91,7’si de üst düzey kamu yöneticiliği için tarafsız atamalara dayalı bir modelin uygun olacağını ifade etmiştir. Burada İngiliz yönetici yetiştirme modeli öne çıkarken farklı olarak sonraki anketlerde katılımcıların %50’sinin ABD kamu yönetici yetiştirme modelinin örnek alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların %73,4’ü üst düzey kamu yöneticilerine verilecek eğitimin içeriğinin

yönetim bilimleri ağırlıklı olması gerektiğini belirtmiştir. %53,1'i üst düzey kamu yöneticilerinin kariyere ve pozisyona dayalı karma bir metotla atanması gerektiğini belirtmiştir.

➤ Katılımcıların %65,6'sı üst düzey kamu yöneticilerinin uzman yönetici profilinde olması gerektiğini belirtmiştir. %72,1'i bu yöneticilerin yetiştirilmesinde başarılı ülke uygulamalarından, Türk yönetici yetiştirme geleneğinden ve mevcut yöneticilerin tecrübelerinden birlikte istifade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Üst düzey yönetici kadrolara siyasi nitelikli ve özel sektör kökenli atama yapılmasına olumlu bakmamıştır.

➤ Katılımcıların %68,5'i Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilere verilebilecek en önemli eğitimin hizmet içi eğitim olduğunu ifade etmiştir. Bu yöneticilerin yetiştirilmesinde referans alınacak en önemli anlatım yönteminin 'Örnek Olay' olduğunu kabul etmiştir. (%28,1) %99,5'i üst düzey kamu yöneticilerinin en çok İngilizce bilmesi gerektiğini belirtmiştir. %53,1'i üst düzey kamu yöneticilerinin asgari olarak lisans eğitimi alması gerektiğini düşünmüştür. Yükseköğrenim görme, ortak ve genel bir özellik olarak ön plana çıkmıştır.

➤ Araştırma bulgularına göre katılımcıların nitelikli çoğunluğu (%75,5) üst düzey kamu yöneticilerinin seçiminde en önemli kriterin liyakat olması gerektiğini belirtmiştir. Üst düzey kamu yöneticisi yetiştirme programında; %79,2'si liderlik ve karar alma yeteneğinin geliştirilmesi, %72,7'si kriz yönetimi, %66,1'i eleştirel ve analitik düşünme becerileri gibi teknik eğitim alanlarının olması gerektiğini belirtmiştir. Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde ise en fazla %81,0 ile kişilik ve davranışlar eğitiminin, %56,0 ile de mevzuat eğitiminin dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. Davranış eğitiminin ve mevzuat bilgisinin diğer irdelenen sorularda da öne çıkması bu alandaki ihtiyacı göstermektedir.

➤ Katılımcıların %51,8'i üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde referans alınması gereken tarihî kurumlar arasında Enderûn Mektebini göstermiştir. Bu anlamda Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin, üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde Türk yönetici yetiştirme geleneğine uygun modelin kurulması gerektiğine yönelik bir eğilim taşıdıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

4.2. Türk Kamu Yönetiminde Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesine Yönelik Kuramsal Bir Model Önerisi: "Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi"

Türkiye'de üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik işlevsel bir sistemin ve merkezî bir kurumun bulunmayışı yapısal bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır (Ünal, 2024: 179). Bu minvalde Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla 'Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi' adıyla merkezî bir yapının kurulması gerekmektedir. Özgün bir yönetici yetiştirme modeli olarak kurgulanacak bu eğitim merkezi için sahip olunan Türk yönetici yetiştirme geleneği önemli bir kaynak niteliğindedir. Akademinin yapı, sistem, süreç ve işleyişinin tasarımı sosyal bilimlerin verilerinden yararlanılacaktır. Ayrıca yönetimin evrenselliği ilkesi uyarınca başarılı ülke örneklerinden/deneyimlerinden de referans çerçevesi oluşturulacaktır.

Akademinin kuruluş felsefesi, üst düzey kamu yöneticiliğinin de diğer profesyonel meslekler gibi özel bir uzmanlık eğitimi gerektirdiğidir. Bu nedenle üst düzey kadrolara atanacakların yöneticilik eğitimi alması zorunlu olacaktır. Üst düzey kamu yöneticilerinin ortak bir yönetim formasyonuna sahip olması, mevcut yöneticilerin de niteliklerinin artmasını sağlayacaktır. Şüphesiz ki etkin bir kamu yönetiminin yolu üst düzey yöneticiliği, profesyonel bir kariyer haline getirmekten ve özel yetiştirme rejimine tabi tutmaktan geçmektedir.

Türk kamu yönetiminde üst düzey yönetici kadrolara atanmada, Türkiye Kamu Yönetimi Akademisinden mezun olma şartı aranacaktır. Bu kadrolar, nesnel ölçütlerin uygulandığı bir seçme ve

yetiştirme sistemi içerisinde geline karyer mevkileri olacaktır. Bunun için adayların yöneticilik bilgi, beceri ve yeteneklerini ölçecek objektif kriterler geliştirilecektir. Yetiştirilecek üst düzey yöneticilerden de bir havuz oluşturulacaktır. Siyasi iktidarlar da üst düzey yönetim kademelerine akademi mezunlarının yer aldığı bu yönetici havuzundan seçtiklerini atayacaklardır.

Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulacak olan Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi:

- 1982 Anayasasının 128/4. maddesinde belirtilen: “Üst kademe yöneticilerinin yetiştirilme usul ve esasları, kanunla özel olarak düzenlenir” hükmü gereğince kurulacaktır.
- Üst düzey kamu yöneticilerinin seçilmesinde ve yetiştirilmesinde genel sorumluluğa sahip bir yüksek yönetici yetiştirme merkezi olacaktır.
- Kamu tüzel kişiliğini haiz, idari, mali ve akademik özerkliği bulunacaktır.
- Akademinin temel misyonu, «yönetim kapasitesini artırmak amacıyla yöneticilerin yetkinliklerini geliştirme» olacaktır.
- Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi konusunda, tüm kamu kurum ve kuruluşları arasındaki genel koordinasyonu sağlayacaktır.
- Akademi, üst düzey kamu yöneticilerinin yeterli ilkesine uygun olarak seçilmesini sağlayan bir sisteme sahip olacaktır.
- Mesleğe giriş norm ve standartlarını belirleme, yetiştirme usul ve esaslarını tespit etme, mesleki eğitimin içeriğini düzenleme yetkisine sahip olacaktır.
- Adaylar, standartları yüksek, rekabete dayalı açık yarışma sınavlarıyla akademiye kabul edilecektir. Merkezî düzeyde yapılacak bu sınavlarda, açık-yaygın duyuru ve değerlendirmede nesnellik sağlanacaktır. Sınav ve açık ilan sisteminde, görevin tanımı ile bu göreve atanacak kişilerin sahip olması gereken nitelikleri belirleyen iş analizleri yapılacaktır. Aranılan niteliklere uygun adaylar seçilecektir. Yöneticiler, hizmetin gereklerine ve pozisyonun özelliklerine göre de yetiştirilecektir.
- Akademi giriş sınavları, yeterliğin ve yeteneğin ölçümünün yanı sıra adayların kişilik yapılarını da tespit edecektir.
- Akademiye üç farklı kaynaktan yönetici adayı alınacaktır:
 - 1) İlk defa memuriyete girecekler kategorisinde; ilgili alanlarda eğitim görmüş, asgari lisans mezunu kişiler arasından,
 - 2) Kamu görevlileri kategorisinde; asgari lisans mezunu, belirli hizmet süresine sahip, başarılı ve yetenekli kamu görevlileri arasından,
 - 3) Özel sektör çalışanları kategorisinde; ilgili alanlarda eğitim görmüş, asgari lisans mezunu, belirli hizmet süresine sahip, başarılı ve yetenekli özel sektör çalışanları arasından,
- Akademiye alınan tüm aday yöneticiler, kamu personeli sayılacaktır. Adayların, başarılı bir adaylık dönemi geçirmesi zorunlu olacaktır. Kamu görevlisi olan adaylar, kurumlarınca aylıklı izinli sayılacaktır. Akademiden mezun olanlardan atanmaların belirli bir süre mecburi hizmet yükümlülükleri olacaktır.
- Akademinin yönetici yetiştirme programı, kurum bünyesinde yer alacak ‘Üst Düzey Kamu Yöneticisi Yetiştirme Kurulu’ tarafından belirlenecektir. Bu kurul, üst düzey yöneticilerin eğitim gereksinimlerinin belirlenmesinden ve kariyer gelişim planlarının yapılmasından sorumlu olacaktır.

- Akademi de yönetici yetiştirme programı doğrultusunda eğitim/öğretim uygulanacaktır. Üst düzey kamu yöneticilerine çağdaş yönetim ilke ve teknikleri öğretilenektir. Müfredat, kurumsal ihtiyaçlara ve hizmet özelliklerine göre sürekli güncellenecektir.
- Yönetici yetiştirme programının uygulanmasında, Türk yönetici yetiştirme geleneğinden ve uygulamalarından yararlanılacaktır. Yetenekli kişilerin devlet tarafından yetiştirilerek yönetim görevlerine atanması, teorik eğitim ile birlikte uygulamalı eğitime ağırlık verilmesi buna örnek gösterilebilir.
- Üst düzey kamu yöneticilerinin eğitimi; altı (6) ay teorik, on sekiz (18) ay pratik olmak üzere toplam iki (2) yıl sürecektir.
- Teorik eğitimler; örnek olay, pratik çalışma, grup etkinlikleri vb. yöntemlerle verilecektir. Yöneticilerin mesleki yeterliliği, temsil yeteneği, yabancı dil bilgisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, muhakeme, kavrama, çözümleme, analiz yapma ve uygulama seviyeleri geliştirilecektir. Yetenekleri doğrultusunda sanatsal, sosyal ve sportif faaliyetlere yönlendirilecektir.
- Pratik eğitimler; ağırlıklı olarak kamu kurumlarında, uluslararası kuruluşlarda, büyükelçiliklerde, üniversitelerde, iktisadi devlet teşekküllerinde ve yerel yönetimlerde yapılacak olan uygulama dönemlerinden (staj) oluşacaktır. Uygulamalı katılım, yönetici adaylarının kamu yönetiminin işleyişini yakından görmelerini ve uluslararası deneyim kazanmalarını sağlayacaktır. Böylelikle teorik bilgi ile uygulama arasındaki uyum sağlanmış olacaktır. Bu yönüyle akademi, uygulamaya dönük bir model olarak kurgulanacaktır.
- Akademi, üst düzey kamu yöneticilerinin hizmete hazırlık ve hizmet içi eğitimlerini de düzenleyecektir. Yönetici yetiştirme eğitimleri, interdisipliner bir çerçevede yürütülecektir. Söz konusu eğitimler, üst düzey kamu yöneticilerinin mesleki bilgi, beceri ve deneyimlerini geliştirecek, uzaktan eğitim sistemleri aracılığıyla da kolayca erişilebilecek şekilde düzenlenecektir.
- Akademi, üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi için sürekli eğitim programları düzenlemek, bilimsel araştırmalar yapmak ve görev alanı ile ilgili kitap, dergi, rapor vb. yayınlar çıkarmak suretiyle kamu yöneticiliğini bir kariyer meslek haline getirecektir.
- Yöneticilerin, rotasyon ve değişim programları ile ulusal/uluslararası kurumlarda araştırma yapmaları, karşılıklı ve ortaklaşa düzenlenen eğitim programlarına, bilimsel toplantılara, kişisel gelişim seminerlerine, kurs, konferans, sempozyum vb. etkinliklere katılımları sağlanacaktır.
- Türk kamu yönetiminde üst düzey yönetici yetiştirme sisteminin etkin bir parçası olacak olacak Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi; faaliyetlerini diğer kamu kurumlarıyla, sivil toplum ve özel sektör kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde yürütecektir.
- Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi öğretim kadrosu, ağırlıklı olarak üniversite öğretim üyeleri ile kamu yönetiminde ve özel sektörde görev yapan alanında yetkin üst düzey yöneticilerden oluşacaktır.
- Türkiye'nin kültür ve medeniyet sınırları, siyasal sınırlarından çok daha geniştir. Bu nedenle Türkiye Kamu Yönetimi Akademisinde, Türkiye ile tarihî ve kültürel bağları bulunan devletler başta olmak üzere yabancı üst düzey yöneticiler de yetiştirilecektir. Böylelikle Türkiye ile bu devletler arasında yakın ilişkiler kurulması sağlanabilecektir.

5. Sonuç

Devletin idari aygıtı olan kamu yönetiminin en önemli aktörlerinin başında 'üst düzey kamu yöneticileri' gelmektedir. Hiyerarşide üst düzeyde yer alan bu yöneticilerin mesleki niteliği, etkin bir

kamu yönetimi için son derece önem arz etmektedir. Yönetimin kendine özgü bir bilim ve sanat olması bu yöneticilerin sistematik olarak yetiştirilmesini gerektirmektedir. Yönetimsel bulguların evrensel ilkeler haline gelmesi ile kamu yönetimi bir uzmanlık alanı, yöneticilikte profesyonel bir kariyer haline gelmiştir. Bu mesleğin, teorik bilgiyi ve tecrübeyi gerektirdiği, alınacak sistemli bir yönetim eğitimi ile de pekiştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Yönetimsel ve örgütsel etkililik isteği de çevresel değişimlere adapte olabilecek bir yönetici yetiştirme sistemini gerektirmiştir. Bunun için de çeşitli yönetici yetiştirme sistemleri geliştirilmiş, kurumsal yapılar teşkil edilmiştir.

Türkiye, köklü bir devlet geleneğine sahiptir. Bu tarihsel miras, önemli ölçüde yönetim geleneğini şekillendirmiştir. Nitekim Türk devlet yapısının yasal, kurumsal ve personel boyutu, kökeni Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan bir yönetim geleneğinin ürünüdür. Yönetim geleneğimiz ise kamu yöneticilerinin rolünü ön plana çıkarmıştır. Türk yönetim tarihi boyunca idarî karar mevkiinde bulunan bu yöneticilerin yetiştirilmesi önemsenmiştir. Tarihsel vetire içerisinde çeşitli üst düzey yönetici yetiştirme sistemleri geliştirilmiştir. Bu kapsamda Karahanlılar döneminde geliştirilen Gulâm sistemi, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından geliştirilerek devam ettirilmiştir. Bu sistem, yöneticilerin küçük yaşta göreve alınıp merkezî yapı içerisinde yetiştirilmesine, bilgi, beceri ve yeteneklerine göre görevlendirilmesine dayanmıştır. Meritokratik bir yönetici yetiştirme sistemi olarak Gulâm, Türk devletlerinin kısa sürede büyümesini, güçlenmesini ve uzun süre hüküm sürmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, güçlü ve merkeziyetçi yönetim geleneğinin ihtiyaç duyduğu sadık yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla Enderûn Mektebi açılmıştır. Mektebin kuruluşu, üst düzey yöneticilere özel eğitim verilmesi gerektiği felsefesine dayandırılmıştır. Edinilen kuramsal bilgiler, uygulamalı olarak öğretilerek, yöneticilere bir tür pragmatik idari deneyim kazandırılmıştır. Modern tarihin ilk yönetici yetiştiren bu okulu, sistemin kurumsallaşmış en iyi örneklerinden birisidir. Enderûn Mektebi, teşkilat yapısı, eğitim sistemi ve yüklendiği misyon açısından bir ekoldür. Buradan yetişen yöneticiler, bilgi birikimine ve yeteneklerine göre üst düzey kadrolara atanmıştır. Duraklama dönemine kadar süren bu uygulama; liyakat, ehliyet ve yetenek gibi işleyiş kodlarının Osmanlı yönetici yetiştirme sistemine hâkim olduğunu göstermiştir.

Tanzimat Dönemi'nde merkezî idareyi güçlendirmek için çeşitli reform girişimlerinde bulunulmuştur. Bu dönemde yaşanan paradigma değişimine koşut olarak, yasal-ussal bürokrasiye geçiş arayışları kapsamında yeni kurumlar açılmıştır. Tanzimat reformlarını yürütecek ve açılan yeni kurumları yönetecek kadroları yetiştirmek için çeşitli okullar açılmıştır. Tanzimat modernleşmesinin öznesi ve temel aktörü sayılan üst düzey yöneticileri yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Mülkiye gibi modern okullar açılmıştır. Bu okullar da öğrencilere alanın disipliner bilgisi ile birlikte uygulamaya dönük mesleki bilgi de verilmiştir. Mekteb-i Mülkiye, yapısal ve işlevsel özelliklerini muhafaza ederek Cumhuriyet dönemine de intikal etmiştir. Tanzimat sonrası dönemde kamu yönetici yetiştirme sisteminde ortaya çıkan kurumsal ve normatif yenilikler, pragmatist bir anlayış izlenerek yeni siyasal rejime de entegre edilmiştir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti kamu yöneticisi yetiştirme uygulamaları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan sistemin bir benzeri ve devamı niteliğindedir. Nitekim günümüzde de varlığını sürdüren Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinin, Mekteb-i Mülkiyenin devamı olarak yeni Cumhuriyete intikal etmiş olması bu idari ve kurumsal devamlılığı göstermektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası devletin değişen rolüne ve işlevine koşut olarak kamu yönetimlerinde yaşanan dönüşüm, nitelikli yöneticilere duyulan ihtiyacı da artırmıştır. Lokal ve global gelişmelerin katalizör olduğu bu süreç, yöneticilerin yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Kamu hizmetlerinin değişen niteliği ve niceliği de yönetici yetiştirme uygulamalarını değişime uğratmıştır. Bu dönemde uluslararası kuruluşların da desteğiyle, kamu yönetimi eğitimi vermek ve üst düzey kamu yöneticisi yetiştirmek

amacıyla TODAİE açılmıştır. Enstitü, Türk kamu yönetiminin gelişiminde önemli bir eğitim merkezi olmuştur. Ayrıca mevcut yöneticilerin niteliklerinin geliştirilmesine yönelik olarak akademik ve uygulamaya dönük çeşitli araştırmalar yürütmüştür.

Kadim bir yönetici yetiştirme geleneğine sahip olan Türkiye’de ise halihazırda üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesine yönelik işlevsel bir sistem geliştirilememiştir. Birçok reform çalışmasında yer verilmekle birlikte bu yöneticilerin sürekli yetiştirilmesine yönelik merkezî bir kurum da bulunmamaktadır. Kamu yönetiminin salt yasal ve yapısal görünümü değiştirilmeye çalışılmış ancak bunları uygulayacak olan üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi üzerinde durulmamıştır. Kısmi anlamda bu fonksiyonu ifa eden TODAİE’nin kapatılması ile ortaya çıkan boşlukta doldurulamamıştır.

Her ülkenin toplumsal yapısının farklılığından kaynaklanan çeşitli yönetici yetiştirme gelenekleri bulunmaktadır. Üst düzey kamu yönetici yetiştirme uygulamaları da önemli ölçüde ülke yönetici yetiştirme geleneklerine ve deneyimlerine göre şekillenmektedir. Türk kamu yönetiminin yapısal ve davranışsal özellikleri de köklü bir yönetim geleneğine dayanmaktadır. Türk yönetici yetiştirme geleneği de ontolojik ve epistemolojik ilke ve öncüllere sahiptir. Bu nedenle Türk kamu yönetiminde üst düzey yönetici yetiştirme geleneğine uygun bir model geliştirilmelidir. Şüphesiz ki sahip olduğu uzun yönetim birikimi ve yöneticilik okulları deneyimi, Türk idari yapısına özgü bir yönetici yetiştirme sisteminin teşkilinde istifade edilebilecek önemli birer kaynak niteliğindedir.

Yapılan alan araştırmasından elde edilen bulgulardan hareketle; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile değişen siyasal yapıya ve işleyişe uygun olarak, üst düzey kamu yöneticilerini yetiştirmek amacıyla yeni bir merkezî eğitim biriminin kurulması gerektiği belirtilmiştir. (%78,6) Bu minvalde Türk kamu yönetiminde üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla «Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi» kurulmalıdır. Bir yüksek yönetici yetiştirme merkezi olarak bu Akademi, doğrudan yürütme organına bağlı olacaktır. Özgün bir yönetici yetiştirme modeli olarak kurgulanacak bu merkez, Türk yönetici yetiştirme geleneğinden beslenecektir. Nitekim üst düzey kamu yöneticilerinin devlet tarafından yetiştirilmesi, bir Türk yönetici yetiştirme geleneğidir. Uygulama örneklerine değinilen Fransa ve Almanya’da yöneticilik okullarının bulunduğu, genel eğitim modelinin benimsendiği İngiltere’de ise son yıllarda okul tipi eğitime doğru bir eğilimin olduğu görülmektedir.

Üst düzey yönetici kadrolara, Türkiye Kamu Yönetimi Akademisinden mezun kişiler atanacaktır. Bu kadrolar, nesnel ölçütlerin uygulandığı bir seçme ve yetiştirme sistemi içerisinde geline kariyer mevkileri olacaktır. Yönetici adaylarına ve mevcut yöneticilere çağdaş yönetim ilke ve teknikleri öğretilenektir. Ussal bir yönetici yetiştirme modeli öncelikle sistemli bir eğitim verilecektir. Adayların, yöneticilik bilgi, beceri ve tecrübelerini geliştirmek amacıyla yönetici geliştirme programları, hizmet içi kurslar vb. fonksiyonel eğitim programları düzenlenecektir.

Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi ile üst düzey yöneticiler, özel bir yetiştirme rejimine tabi tutularak, hepsine yöneticilik formasyonu kazandırılacaktır. Adaylar, liyakat esasına göre seçilerek, kariyer mensubu haline getirilecektir. Bir yükseköğretim kurumu niteliğinde olacak bu merkez, kamu yöneticiliği mesleğinin profesyonelleşmesi açısından da önem arz edecektir. Akademi, mesleğe giriş norm ve standartlarını belirleme, yetiştirme usul ve esaslarını tespit etme, mesleki eğitimin içeriğini düzenleme yetkisine sahip olacaktır. Aynı zamanda yönetimde sürekliliği ve gelişmeyi sağlarken, yönetici yetiştirme geleneğinin kurumsallaşmasını da sağlayacaktır.

Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin de merkezî yönetici yetiştirme kurumu olacaktır. Yeni hükümet sisteminde yürütme yetkisi tek başına Cumhurbaşkanına aittir. Aktif ve icracı konumu, çok sayıda görev, yetki ve sorumluluğu kendisine yüklemektedir. Cumhurbaşkanının kendisine atfedilen bu görevleri yerine getirebilmesi, yetkilerini etkili ve rasyonel bir şekilde kullanabilmesi ise nitelikli üst düzey kamu yöneticilerinin varlığını

gerektirmektedir. Nitekim yeni sisteme rengini veren başat vurgu, yürütme erkinin işlevini yerine getirmesine yardımcı olacak güçlü bir yönetim kadrosunun bulunmasını gerektirmektedir. Akademinin kurulması ile üst düzey yönetici kadrolara, yöneticilik eğitimi almış kişiler atanacaktır. Bu minvalde Türkiye Kamu Yönetimi Akademisi, yeni siyasal sistemin ihtiyaç duyduğu nitelikli yöneticilerin yetiştirilmesinde yeni ve çok önemli fırsatlar sunacaktır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma kapsamında yapılan alan araştırması için İstanbul Medeniyet Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 16.01.2023 tarihli ve E-38510686-199-2200065982 sayılı yazısı ile onay alınmıştır.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Approval for the field research conducted within the scope of this study was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of the Istanbul Medeniyet University Rectorate, with the letter dated 16.01.2023 and numbered E-38510686-199-2200065982.

Araştırmacıların Katkı Oranı (Authors' Contributions)

Yazarlar çalışmaya eşit oranlarda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akkutay, Ü. (1984). *Enderûn Mektebi*. Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Kanun Hükmünde Kararnamenin Karar Sayısı: KHK/703, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 09/7/2018-30473 (3. Mükerrer). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3-1.pdf>
- Avaner, T. ve Babaoğlu, C. (2020). İdari ve Askeri Bilginin Teşkilatlanması: Enderûn Mektebinde Yönetici Eğitimi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 805-826.
- Aydın, A. H. (2018). *Yönetim Bilimi: Fonksiyonlar-Teoriler-Yaklaşımlar* (7. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Cem, C. (1976). *Türk Kamu Kesiminde Üst Düzey Yöneticileri: Nitelikleri-İşlevleri-Eğitim Sorunları*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Sayısı: 1, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 10/7/2018-30474. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf>
- Çankaya, M. A. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)* (C. I). Mars Matbaası.
- Davison, R. H. (1981). Atatürk'ün Siyasî Reformları ve Tanzimat. *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si* (s. 28-56) içinde. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını.
- Devlet Memurları Kanunu, Kanun Numarası: 657, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 23/7/1965-12056. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf>
- Emre, C. (2003). Yönetim Bilimi. B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Ed.), *Türkiye'de Kamu Yönetimi* (s. 57-71) içinde. Yargı Yayınevi.
- Ergun, T. (1988). *Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2017). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme* (4. Baskı). İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2019). *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar* (12. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Findley, C. V. (1996). *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (G. Çağalı Güven, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1989).
- Frederickson, H. G. (2010). *Social Equity and Public Administration: Origins, Developments, and Applications*. M. E. Sharpe, Inc.
- Genç, M. (2022). *Kamu Yönetiminde Batı Dışı Özgünlük Arayışının Karşılaştırmalı Yönetim Geleneği Perspektifinden Analizi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Güler, B. A. (2005). *Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Günay, Ö. F. (2005). *Türkiye'de Kamu Yöneticisi Nasıl Yetiştirilmelidir? Bir Model Önerisi*. Turhan Kitabevi.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği* (6. Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset Teorisine Giriş* (8. Baskı) (H. M. Köse, Çev.). Küre Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2004, 3. Baskı).

Institut National du Service Public (INSP) (2024). Missions. <https://insp.gouv.fr/missions> adresinden 29 Temmuz 2024 tarihinde alındı.

İnalçık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Eren Yayıncılık.

İnalçık, H. (2008). Devlet Teşkilatında Kul Sistemi. *Doğu Batı: Makaleler-II-* (s.154-168) içinde. Doğu Batı Yayınları.

İnalçık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi* (3. Baskı). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İpşirli, M. (1995). Enderûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 11) (s. 185-187) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kanun Numarası: 5018, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 24/12/2003-25326. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>

Karaer, T. (1989). Yöneticilerin Yetiştirilmesi: Federal Almanya Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 22(4), 85-97.

Karasu, K. (2001). *Profesyonelleşme Olgusu ve Kamu Yönetimi*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Karasu, K. (2021). Sunuş. C. U. Çiner (Ed.), *Yönetim Bilimini Yeniden Düşünmek: Durum Değerlendirmesi* (s. V-VII). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (KAYAUM) Yayını.

Kurban, S. (2016). Tanzimat Sonrası Dönemden Günümüze Üst Düzey Yönetici Eğitimi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 71-81.

Machiavelli, N. (2016). *Prens* (E. Günsel, Çev.). Tutku Yayınevi.

Mıhçıoğlu, C. (2003). Kamu Yönetiminde Verimlilik. B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Ed.), *Türkiye’de Kamu Yönetimi* (s. 385-395) içinde. Yargı Yayınevi.

Mises, L. V. (2018). *Bürokrasi* (3. Baskı). (A. Yayla ve F. Ergin, Çev.). Liberte Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 2010).

Nohutçu, A. (2019). *Kamu Yönetimi* (13. Baskı). Savaş Yayınevi.

Onaran, O. (1967). *Yönetici Sınıfın Eğitimi: Belçika, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Ortaylı, İ. (2007). *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek* (20. Baskı). Timaş Yayınları.

Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye: Teşkilât ve İdare Tarihi* (3. Baskı). Cedit Neşriyat.

Önder, M. (1995). Üst Düzey Yöneticilerinin Yetiştirilmesi ve Geliştirilmesi: Bazı Ülkelerde ve Türkiye’de Durum. *Türk İdare Dergisi*, 67(409), 133-157.

Özkan, A. (2023). Yüz Yıldan Geride Kalanlar; Türk Dış Politikasının Geleneksel Unsurları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı, 303-314.

Parlak, B. (2015). Kamu Yönetimi Eğitiminin Tarihsel Kökenleri. B. Parlak, M. Okçu ve E. Akman (Ed.), *Kamu Yönetimi Eğitimi: Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler* (s. 53-75) içinde. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Peker, Ö. (1995). *Yönetici Eğitimi* (2. Baskı). Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Peters, B. G. (2001). *The Politics of Bureaucracy* (5. Baskı). Routledge.

Platon. (2019). *Devlet* (39. Baskı) (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Russell, B. (2002). *Batı Felsefesi Tarihi (İlkçağ)* (C. 1) (4. Baskı). (M. Sencer, Çev.). Say Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1965, 9. Baskı).

Saygılıoğlu, N. ve Arı, S. (2003). *Etkin Devlet: Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi*. Sabancı Üniversitesi.

Shively, W. P. (2018). *Power & Choice: An Introduction to Political Science* (15. Baskı). Rowman & Littlefield.

Şaylan, G. (2000). Kamu Yönetimi Disiplininde Bunalım ve Yeni Açılımlar Üzerine Düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(2), 1-22.

Şengül, R. (2009). Kamu Yönetiminde Yüksek Yöneticilerin Yetiştirilmesinde Okul Modeli: Fransa'da ENA Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 291-297.

Terzi, M. Z. (1996). Enderün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 14) (s. 178-180) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.

Tribe, K. (1984). Cameralism and the Science of Government. *The Journal of Modern History*, 56(2), 263-284. <https://doi.org/10.1086/242667>

Tural, E. (2014). *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODAİE Tarihi: 1940-1990*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Tutum, C. (1979). *Personel Yönetimi*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Tutum, C. (2003). Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma. B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Ed.), *Türkiye'de Kamu Yönetimi* (s. 441-457) içinde. Yargı Yayınevi.

Türkiye Cumhurbaşkanlığı. (1984). *Üst Kademe Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Hakkında 14.11.1984 Tarih ve 3077 Sayılı Kanun ve Anayasanın 89 uncu Maddesi Gereğince Cumhurbaşkanınca Bir Daha Görüşülmek Üzere Geri Gönderme Tezkeresi ve İçişleri Komisyonu Raporu (1/635)*. Tarihi: 28/11/1984-Sayısı: Kan. Kar. 39.18/A.9.84.632/5579. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c012/tbmm17012051ss0233.pdf>

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), Kanun Numarası: 2709, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 09/11/1982-17863 (Mükerrer). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Türkiye – Orta-Doğu Âmme İdaresi Enstitüsü Teşkilât Kanunu Lâyihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/161) (Mülga), T.C. Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Dairesi Tarihi-Sayısı: 11.VI.1956- 71-199/1993. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c004/tbmm11004085ss0133.pdf>

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Teşkilat Kanunu (Mülga), Kanun Numarası:7163, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 5/7/1958-9947. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7163&MevzuatTur=5&MevzuatTertip=3>

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. (2017). *2018-2022 Stratejik Planı*. Ankara: <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/wGQUq+TODAIE.pdf>

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği (Mülga), Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 18/01/2001-24291. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4555&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

Ubicini, J. H. A. ve Pavet de Courteille, A. (2019). *XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı İmparatorluğu* (Z. Z. İlkelen, Çev.). Kitabevi Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi* (C. I-II-III-IV-V-VI). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, S. (2024). *Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi: Türkiye Örneği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Ünal, S. ve Ateş, H. (2019). Türkiye’de Reformcu Yöneticilerin Kamu Yönetimi Reformlarının Dizaynı, İçeriği ve Stili Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 1-18.

Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Sayısı: 3, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 10/7/2018-30474. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.3.pdf>

Üst Kademe Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Hakkında Kanun (Mülga), Kanun Numarası: 3149, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi-Sayısı: 19/1/1985-18640. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18640.pdf>

Weber, M. (2008). Sosyoloji Yazıları (12. Baskı). (T. Parla, Çev.). Deniz Yayınları.

Wilson, W. (1961). İdarenin İncelenmesi. *Woodrow Wilson: Seçme Parçalar* (N. Abadan, Çev.) (s. 53-73) içinde. Türk Siyasî İlimler Derneği Yayınları.